

Војно

ДЕЛО

YU ISSN 0042-8426 □ UDK 355/359

4-5

1997

Војно
ДЕЛО

општевојни теоријски часопис

УДК 355/359 □ YU ISSN 0042-8426

БРОЈ 4-5/1997.

ГОДИНА XLIX

јул - октобар

Излази двомесечно

НАЧЕЛНИК

Станоје ЈОВАНОВИЋ, пуковник

УРЕЂИВАЧКИ ОДБОР

Др Славољуб ШУШИЋ, генерал-мајор (председник);
проф. др Андреја МИЛЕТИЋ; мр Душан ВИШЊИЋ, пуковник;
др Радомир ЈАНКОВИЋ, пуковник; проф. др Александар
ДРАШКОВИЋ; проф. др Мирољуб ЈЕВТИЋ; др Радован
ИЛИЋ, пуковник; др Милорад ЂОРЂЕВИЋ, пуковник;
мр Милован ВЛАЈКОВИЋ, пуковник; проф. др Радосав
АНЂЕЛКОВИЋ, пуковник; мр Петар ДРАЖИЋ, пуковник;
др Радосав ШУЉАГИЋ; др Светозар РАДИШИЋ, пуковник
(секретар); мр Слободан ЈАУКОВИЋ; др Милинко
СТИШОВИЋ, пуковник; мр Јан МАРЧЕК,
потпуковник; мр Милан ШУМОЊА, мајор

РЕДАКЦИЈА

Главни и одговорни уредник

др Светозар РАДИШИЋ, пуковник

Уредници

Станислав АРСИЋ, потпуковник

Нада ДРАГИШИЋ, проф.

Адреса: Редакција часописа „Војно дело“, (ВЕ) 11002 Београд,
Ул. Бирчанинова бр. 5 * Главни и одговорни уредник: цивилни
681-565, војни – централа 2351-020, локал 29-487; уредници:
33-060 и 33-928; технички секретар 33-258 * Претплата: централа
656-122, локал 22-584 (за часопис „Војно дело“) * Пошт. фах 692
* Жиро-рачун НИУ „ВОЈСКА“ код Службе платног промета:
40823-849-0-2393 * Цена броја 20,00 динара; за иностранство 8,00
УСД, 13 ДЕМ.

Међународни односи

Mr Милан Мијалковски, пуковник	Међународни терор	9
Mr Јелица Курјак	Стратегија националне безбедности Русије	24
Mr Милован Вуковић	Стратегијски значај нафте	52
Mr Никола Михаиловић, пуковник	Одговорност за ратну штету према ме- ђународном и унутрашњем праву . .	64

Одбрамбени систем

Проф. др Љубомир Касагић	Међуљудски односи, дисциплина и мо- рална снага Војске	77
Др Драган Јовашевић	Карактеристике кривичног дела не- одазивања позиву и избегавања војне службе	99

Ратна вештина

Mr Стеван Липтаи, капетан I класе	Епистемолошко схватање објекта и предмета тактике	107
Властимир Стојановић, пуковник	Одбрана градова	125

Концепције и доктрине

Др Милан Опачић, пуковник	Прилог разматрању основа нове док- трине одбране СР Југославије	146
------------------------------	--	-----

Погледи

Благоје Љубисављевић, пуковник	Дефетизам као последица специјалног рата	172
Милан В. Петковић, пуковник	Побуна и сецесија	189
Раде Рајић, потпуковник	Савремени официрски кор	201

Прикази

Раде Дробац	Геополитика и у космосу	222
-------------	-----------------------------------	-----

CONTENTS

International relations

- M Sc Milan Mijalkovski, Colonel International terror 9
- M Sc Jelica Kurjak On the strategy of national security of Russia 24
- M Sc Milovan Vuković Strategic significance of oil 52
- M Sc Nikola Mihailović, Colonel Responsibility for war damages under the internal and international law 64

Defence system

- Prof. D Sc Ljubomir Kasagić Inter-human relations, discipline and morale of the Army 77
- D Sc Dragan Jovašević Characteristics of delict of failing to comply with summons and avoidance of military service 99

Art of war

- M Sc Stevan Liptai, Captain 1st Clas Attempt at epistemological understanding of the object and subject of tactics . 107
- Vlastimir Stojanović, Colonel Defence of towns 125

Concepts and doctrines

- D Sc Milan Opačić, Colonel A contribution to discussion of new defence doctrine of FR Yugoslavia 146

Views

- Blagoje Ljubisavljević, Colonel Defeatism as consequence of psychological-propaganda war against Federal Republic Yugoslavia 172
- Milan V. Petković, Colonel Rebellion and secession 189
- Rade Rajić, Lt. Colonel Modern Officers' corps 201

Reviews

- Rade Drobac Geopolitics also in cosmic space 222

Rapports internationaux

Mr Milan Mijalkovski, Colonel	Le terreur international	9
Mr Jelica Kurjak	Stratégie de sécurité nationale de la Russie	24
Mr Milovan Vuković	Importance stratégique du petrol	52
Mr Nikola Mihailović, Colonel	La responsabilité pour le dégât de guerre d'après le Droit international et interne	64

Système de défense

Prof. dr Ljubomir Kasagić	Rapports internationaux, discipline et force morale de l'armée	77
Dr Dragan Jovašević	Caractéristiques des oeuvres punitives de refus à l'appel et évasion du service militaire	99

Art de guerre

Mr Stevan Liptai, Capitaine de I classe	Essai de compréhension épistémologique de l'objet et du sujet de la tactique	107
Vlastimir Stojanović, Colonel	Défense des villes	125

Conceptions et doctrines

Dr Milan Opačić, Colonel	Définition de certaines questions de la doctrine de défense de la RF de Yougoslavie	146
--------------------------	---	-----

Points de vue

Blagoje Ljubisavljević, Colonel	Défétisme comme conséquence de la guerre spéciale	172
Milan V. Petković, Colonel	Insurrection – méthode et moyen des services de renseignement	189
Rade Rajić, Lieutenant-Colonel	Corps des officiers moderne	201

Compte-rendues

Rade Drobac	Géopolitique même en cosmos	222
-------------	---------------------------------------	-----

СОДЕРЖАНИЕ

Международные отношения

Канд. наук Милан Миялковски, полковник	Международный террор	9
Канд. наук Елица Курьяк	Стратегия национальной безопасности России	24
Канд. наук Милован Вукович	Стратегическое значение нефти . . .	52
Канд. наук Никола Михайлович, полковник	Ответственность за военный ущерб по внутреннему и международному праву	64

Оборонительная система

Проф. д-р Любомир Касагич	Взаимоотношения, дисциплина и моральная сила войск	77
Д-р Драган Йовашевич	Характеристики уголовного преступления, связанного с уклонением от призыва и военной службы	99

Военное искусство

Канд. наук Стеван Липтаи, капитан I класса	Попытка эпистемологического понимания объекта и предмета тактики .	107
Властимир Стоянович, полковник	Оборона городов	125

Концепции и доктрины

Д-р Милан Опачич, полковник	К вопросу о рассмотрении основ новой доктрины обороны СР Югославии . .	146
-----------------------------	--	-----

Взгляды

Благое Любисавлевич, полковник	Дефетизм – последствие специальной войны	172
Милан В. Петкович, полковник	Бунт и сецессия	189
Раде Раич, подполковник	Современный офицерский корпус . .	201

Обзоры новых книг

Раде Дробац	Геополитика и в космосе	222
-------------	-----------------------------------	-----

Die Internationalebeziehungen

Mr Milan Mijalkovski, Oberst	Der Internationaleterrorismus	9
Mr Jelica Kurjak	Die Strategie der Nationalesicherheit Russlands	24
Mr Milovan Vuković	Der strategische Charakter des Öls . .	52
Mr Nikola Mihailović, Oberst	Die Verantwortung für den Kriegsschade nach dem internationalen und innerem Recht	64

Das Verteidigungssystem

Der Professor Dr Ljubomir Kasagić	Die Internationalebeziehungen und die Moralkraft des Heeres	77
Dr Dragan Jovašević	Die Charakter der Schuldigestat der nicht abberufen Einladung und die Vermeidung des Militärdienstes	99

Das Kriegskunst

Mr Stevan Liptai, Hauptmann erste Klasse	Der Versuch des epistemologischen Auf- fassen das Objekt und den Unterrichts- fach der Taktik	107
Vlastimir Stojanović, Oberst	Die Verteidigung der Städte	125

Die Konzeption und Doktrin

Dr Milan Opačić, Oberst	Der Beitrag der Betrachtung des Grundes der Neuedoktrin der Verteidigung der Bundesrepublik Jugoslawiens	146
----------------------------	--	-----

Die Überblicken

Blagoje Ljubisavljević, Oberst	Der Defetisam wie die Folge des Spezial- krieges	172
Milan Petković, Oberst	Der Aufstand – das Method und das Mittel der Nachrichtendenst	189
Rade Rajić, Oberstleutant	Die moderne Offizierskor	201

Die Darstellungen

Rade Drobac	Die Geopolitik und in dem Kosmos . .	222
-------------	--------------------------------------	-----

Међународни терор

УДК 323.28(100):341.123

Мр Милан Мијалковски, пуковник

Догађања у свету после распада Варшавског уговора, посебно на простору претходне Југославије, између осталог, указују на то да поједине државе безобзирно покушавају да за остваривање својих циљева на агресиван начин обезбеде легитимитет од Организације уједињених нација. На жалост, у томе често успевају, а потом према изабраној жртви (држави) примењују насиље познато као терор.

Последица таквог стања јесте постепено легализовање међународног терора као начина спречавања избијања и регулисања конфликта међу појединим народима и земљама. Јер, ОУН појављује се као формални извршилац терора, жртва терора је беспомоћна, а потенцијалне жртве закључују у каквој се ситуацији могу наћи ако се не повинују вољи великих.

Иако су средства у функцији спровођења међународног терора бројна и разноврсна, његов формални извршилац (Савет безбедности УН) олако се одлучује за најсуровије мере – санкције, без обзира на то што није разрадио чак ни оквирне критеријуме за њихово увођење и укидање.

Увод

Односи између главних субјеката међународне заједнице, које су карактерисале традиционална сложеност и неизвесност, били су снажан изазов и стварали су велике потешкоће научним институцијама и интуитивно надареним појединцима да проникну у њихову суштину и да предвиде њихов развој. Разлог је било то што се сваки радикалан расплет односа између моћних светских субјеката одражавао на разне начине на свет у целини.

Тај проблем је био очигледан и у доба распада Варшавског уговора (1990–1991). У вези с тим, преовладавала су два гледишта – оптимистичко и песимистичко гледиште. Оптимисти су веровали да долази доба мира, разумевања и благостања, песимисти су, насупрот њима, били резервисани и опрезни. На жалост, стрепње и сумњичавост песимиста показале су се исправне: светска безбедност није значајније повећана, а груби облици насиља, као што су тероризам и терор, постали су распрострањенији. О тероризму као незаконитој претњи или примени насиља много се расправља, а због његове ретке аутентичности

и аутономности углавном се квалификује као међународни тероризам, што изазива одбрамбене мере које имају међународни значај. Супротно тероризму, облик насиља познат као терор сматра се легитимним и законитим јер га спроводи владајући режим у оквиру властите државе против својих политичких противника. Дакле, појам *терор* ретко када садржи префикс *међународни*.

Многа догађања у савременом свету, међутим, показују да терор није ограничен само унутар појединих држава. Све израженији је покушај извесних држава, које се иначе диче својим демократским системима, да те своје вредности наметну другим државама, и то методом који има многа обележја терора. За то ангажују поједине регионалне и међународне организације, несумњиво с намером да терор добије међународни значај и легитимитет.

Терор унутар држава

Појам *терор* на латинском језику значи *страх, ужас*. Његова употреба је чешћа после француске буржоаске револуције (1789–1794), од када се користи као синоним за масовну примену насиља, које су, на основу закона, примењивали владајући режими ради неутралисања политичких противника унутар државе. Током времена различито је схватан, а најчешће као: 1) изазивање, одржавање и појачавање страха, ужаса, страве и језе; 2) широка скала примена насиља, укључујући и физичко истребљење противника, и 3) политички облик владавине познат као страховлада.

Према одредници у *Политичкој енциклопедији*, појам *терор* обухвата акте насиља који се предузимају у политичке сврхе ради застрашивања и беспштедног сламања отпора онога због кога се терор изводи. Такође, наглашава се да терор, осим тога што означава начин терорске владавине зван страховлада, обухвата и сваки облик наметања и доминације произвођењем страха или човекове слепе послушности.¹

У *Војној енциклопедији* појам *терор* је дефинисан с политичког, војног и међународноправног аспекта. Под појмом терор подразумевају се и акције које нека земља, уз помоћ физичких и психолошких принуда, спроводи против становништва туђих територија – да би сломила његову вољу за отпором, и то не само појединаца и група већ и читавих нација, као и то да се у рату под терором подразумева кршење одредница Женевске конвенције о заштити жртава рата (1949), којима је изричито забрањено да се према незаштићеним лицима (цивили, жене, деца, заробљеници итд.) примењују поступци и мере који повређују поштовање личности, части, убеђења, обичаја и слично.²

Адмирал бившег СССР-а С. Г. Горшков сматрао је да је терор који су спроводиле државе на спољнополитичком плану један од метода

¹ *Политичка енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1975, стр. 1079.

² *Војна енциклопедија*, II издање, том 9, Београд, 1975, стр. 775.

колонијалистичке политике.³ Анализирајући америчку политику силе Квинси Рајт, у терору је видео само једну од форми силе,⁴ док је Гастон Бутул (експерт за тероризам) под терором подразумевао коришћење силе или претњу који се предузимају да би се непријатељу уништио национални и (или) социјални идентитет.⁵ Према мишљењу Драгана Симеуновића, суштинска одлика терора јесте организовано, планско и циљно изазивање страха широких размера да би се жељеним понашањем и деловањем застрашених постигли одговарајући циљеви, односно остварили конкретни интереси застрашивача.⁶ Појам *терор* унутар држава свестрано је објаснио Војин Димитријевић у књизи *Страховлада*. Он наглашава да се појам *терор* употребљава у двојакном смислу, односно као метод владања и као метод борбе против власти, и да се у том смислу користи и изведена реч *тероризам*. Према његовом мишљењу, терор власти је „терор одозго“, „процес терора“, „режим терора“ или „државни тероризам“ док се за терор против власти говори да је „индивидуални терор“, „терор одоздо“ или једноставно „тероризам“. Он закључује да је „терор по правилу акција оних који поседују и законодавну власт, док су индивидуални терористи несuverене особе, приватна лица, на други начин подвргнути неком правном поретку“.⁷

С обзиром на то да су политичка принуда и насиље операционализовани у правном поретку сваке државе, да би се прецизније одредио терор неопходно је узети у обзир две значајне чињенице. Наиме, владајући режим државе, по правилу, поистовећује своју вољу с општом вољом становништва (свих грађана државе). Уколико режим одређене државе има у томе сагласност већине становништва, односно ако успева да влада уз пристанак и сарадњу велике већине становништва, његово посезање за принудом и насиљем биће минимално. У ствари, тада примењени облици принуде немају квалификације терора. Међутим, уколико поједине категорије становништва или његов највећи део не прихватају вољу владајућег режима, узроци незадовољства грађана су првенствено у правној нормативи која нарушава минимум поштовања човекове личности и његовог достојанства, а владајући режим користи претњу силом и примењује насиље као основни начин приморавања становништва да се понаша према његовим захтевима. Такав систем принуде означава се речју *терор*.

Основни елементи система терора су извршилац, жртва насиља и предмет застрашивања.⁸ *Извршилац* терора се руководи проценом да су угрожене његове виталне вредности, у страху да их не изгуби, покушава да применом насиља изазове страх код противника до нивоа

³ Горшков С. Г., *Морская мощ государства*, Воениздат, Москва, 1976, стр. 15.

⁴ *Хрестоматија политичких наука*, Међународни односи, „Напријед“, Загреб, 1946–1971, стр. 355–356.

⁵ *International Terrorism and World Security*, Groom Helm, London, 1975, pp. 50–59.

⁶ Др Драган Симеуновић, *Политичко насиље*, НИРО „Радничка штампа“, Београд, 1989, стр. 145.

⁷ Војин Димитријевић, *Страховлада*, ИРО „Рад“, Београд, 1985, стр. 110–111.

⁸ *Исто*, стр. 116.

на којем ће га потпуно парализати или уништити. Тај злочиначки циљ постиже се провођењем насумичног насиља, односно извршилац терора се не труди да раздвоји праве кривце од оних који су невини. Иако су непосредни извршиоци терора најчешће безбедносно-полицијске службе државе, не сме да се превиди чињеница да одлуку о томе да се примењује терор доноси руководство државе. Надлежности полицијских и тајних служби у функцији заштите уставног поретка матичне државе – да откривају праве заговорнике и извршиоце дела чија би успешна реализација могла да подрије или насилно свргне актуелну власт, у терорским системима знатно су проширене. Начелно, та проширења имају два правца. Прво, грађанин може да буде ухапшен и над њим може да се примени тортура само зато што је сумњив, односно докази против њега не морају да буду ваљани. Скала насиља против претпостављених криваца обухвата и њихову физичку ликвидацију. Друго проширење садржано је у могућности да полиција добије овлашћења од суда, па противнике режима, осим што их открива, истовремено и кажњава.

Иако жртва терора може да буде сваки грађанин, извршиоци терора ипак бирају жртву чијим ће мучењем или убиством изазвати највећи степен страха код предмета застрашивања (поједине категорије становништва које треба да се застраше или целокупно становништво). Са тог аспекта, терорски системи могу да се поделе на геноцидне и страховладајуће системе.⁹

Владајући режим који проводи терор ради потпуног физичког уништења или прогона из своје земље једног народа, националне мањине, етничке или верске групе јесте геноцидни систем. Његова основна одлика је то што, практично, не постоји разлика између непосредне жртве и предмета застрашивања (шире групе), јер насиље треба да резултира целокупним истребљењем. Карактеристичан пример геноцидног терора јесте деловање хрватског режима против српског народа у Хрватској у периоду од 1990. до 1995. године (српски народ који је чинио 12 одсто становништва Хрватске сведен је на мање од три одсто).

Основно обележје страховладајућег терора јесте то што извршиоци терора бирају жртве (лидери или потенцијални лидери, ауторитативне и популарне личности из разних области друштвеног живота, и слично) чијим ће неутралисањем или убиством најефикасније спречити отпор средина из којих потичу. Приликом бирања тих жртава споредно је то да ли су оне стварни противници режима или су невини. На тај начин, терором се постиже пројектовани циљ – одржавање што већег дела становништва у стању помирености са правилима и захтевима владајућег режима. Та равнодушност становништва заснована је на страху, а испољава се његовом неспремношћу и неспособношћу да се успротиви актуелном режиму („узалудност побуне“).

⁹ Војин Димитријевић, *исто*, стр. 136.

Међусобна повезаност савременог света, између осталог, огледа се у томе што је прихваћен став да се терор над становништвом у оквиру суверених држава сматра тешким прекршајем основних људских права. Та права се штите одговарајућим међународним уговорима, резолуцијама и декларацијама. Доследно поштовање тих обавеза од свих субјеката међународне заједнице несумњиво би утицало на то да се терор сведе на најмању меру у читавом свету. На жалост, савремени свет је далеко од испуњења тог хуманог захтева. Узроци за то су вишеструки, а првенствено су садржани у дрским и безобзирним покушајима појединих држава да своје вредности и вољу наметну другим државама применом класичног терора. Државе таквог опредељења и деловања развиле су својеврсне светске доминационе системе којима су својствена многа обележја геноцидног терора или страховладе.

У начелу, постоје две терорске стратегије помоћу којих те државе спроводе терор у планетарним оквирима. Преовлађујућа је легитимна стратегија, иза које привидно стоји Организација уједињених нација. У суштини, њен извршилац је група држава које тоталном применом насиља против егземпларне жртве покушавају да сломе њену вољу, а одјек и одраз тог насиља су велики у односу на предмете застрашивања (шири круг земаља). Наравно, није занемарљива ни друга, посредна терорска стратегија. Њена специфичност је у томе што извршилац стратегије (једна или више удружених држава) на прикривен начин спроводи терор против изабране жртве (држава или народ). Та посебност се испољава у подстицању и подршци насиља појединих невладиних субјеката у држави, чији је крајњи циљ противзаконито рушење њеног уставног поретка.

Посредном терорском стратегијом грубо се игнорише Повеља УН, посебно Декларација о недопустивости мешања и интервенције у унутрашње послове држава и о заштити суверенитета (број 2131), коју је усвојила Генерална скупштина УН 21. децембра 1965. године. У њој се, између осталог, каже: „Ниједна држава неће организовати, помагати, подстицати, финансирати, подстрекавати или толерисати субверзивне терористичке или оружане активности усмерене на насилно свргавање режима друге државе или мешања у грађански сукоб у другој држави“. Упркос томе, та стратегија је изражена и распрострањена у савременом свету, а толико је усавршена и ефикасна да чини моћно оружје агресивних држава, огромну претњу безбедности (и опстанку) многих држава и, према свему судећи, недокучива је за Уједињене нације. Примера из тог домена има много, а очигледна је тенденција да се терорска посредна стратегија трансформише у легитимну, односно у стратегију која је под покровитељством Уједињених нација. Реч је о перфидном процесу чији су носиоци државе које су, провођењем тајних подривачких делатности против изабране жртве (држава), изазвале јавне последице (на пример, грађански рат). Оне то новостворено стање

покушавају да ставе у надлежност ОУН, где преовлађује њихов утицај. Потом у вези с разрешењем проблема, предлажу предузимање мера помоћу којих могу у тој држави да остваре своје циљеве доминације. На њихову иницијативу Савет безбедности УН доноси резолуције о санирању „спорног“ проблема. С обзиром на моћ и утицај, те земље, ангажовањем своје дипломатије, војске, привреде, медија и других државних институција, наравно под покровитељством ОУН, остварују своје циљеве. При томе не презају ни од примене најгрубљих облика терора. Свакако, оне су само један од непосредних извршилаца терора, јер је у том процесу обично на сцени још један извршилац, односно посредник. Реч је о невладином субјекту државе (жртве) који се, применом незаконитог насиља, уз подршку споља, наметнуо као партнер владајућем режиму или је отцепљењем дела територије матичне државе, створио посебну државу. Терор који тај субјекат проводи против појединих категорија или целокупног становништва на територији где му је признат статус државе најчешће превазилази жестину и размере терора који проводе његови инострани спонзори. То чини уз знање и подршку земаља које се вербално залажу за отклањање сваког насиља. Та врста међународног терора драстично је испољена на простору Хрватске и Босне и Херцеговине.

Устоличавање „светске (терорске) владе“

Многим геополитичарима седамдесетих година изгледало је илузорно гледиште Ричарда Гарднера о потреби уништења суверенитета свих држава.¹⁰ Међутим, догађања из деведесетих година и после тога умногоме су потврдила његова визионарска предвиђања, која, на жалост, нису донела свету очекивано благостање. Када су се распали СССР и Варшавски уговор, у свету је остала само једна суперсила (САД) и само један војни савез (НАТО), чији су моћ и утицај на ОУН огромни, односно толико снажни да им омогућавају материјализацију ставова које је заговарао Ричард Гарднер. Званичници САД и НАТО-а, грубо превиђајући сложену стварност света (сукобљавања народа и држава на основу политичких, економских, религиозних и других интереса, неравноправни односи на релацији развијени – неразвијени, претње и употребе силе итд.), кренули су у силовиту офанзиву под паролом о стварању света мира. Подразумева се да су стварање таквог „света мира“ видели у програму заједништва, заснованом на либералној идеологији индустријски развијених земаља.¹¹

¹⁰ „Ако одмах не створимо Светску владу, не извршимо ревизију Повеље ОУН и не опуномоћимо Светски суд да има највећу власт – неће бити прогреса... Неопходно је проширити домен деловања оружаних снага ОУН, на све секторе глобалних ратних жаришта, у којима ће такве снаге имати задатак патролирања интернационалним граничним и осталим демаркационим линијама, уз надзор слободних демократских избора у свим земаљама и уз верификацију спровођења политике оружаног немешања“ (Ричард Гарднер, „Foreign Affairs“ Аргл, 1974).

¹¹ Амерички банкар Дејвид Рокфелер, председник „Трилатералне комисије“; на заседању „тајне надвладe света“, између осталог, 1991. године рекао је:

Тадашњи председник САД (Џорџ Буш) сукцесивно је наговештавао како треба да изгледа „свет мира“. На пример, у ОУН, 1. октобра 1990, говорио је о „новом светском поретку дуге ере мира“ и о свету „отворених граница, отвореног делања и отвореног мишљења“. Његово излагање на Првом састанку држава чланица Савета безбедности УН, одржаном 28. јануара 1992. године (нагласио је да после „пропасти империјалног комунизма“ и „хладног рата“ УН треба „удахнути нови живот“ унутрашњим организационим реформама, али и новим одговорностима које треба да добију у глобалном систему), указивало је на то да у стварању тог пројектованог света наизглед значајну, а у суштини маргиналну улогу треба да има Организација уједињених нација. Наиме, у то доба у Уједињеним нацијама интензивно је разматран нови приступ у очувању светског мира и безбедности, процес који је карактерисало настојање да Савет безбедности добије посебна овлашћења на штету Генералне скупштине Уједињених нација. Она су била пројектована у његовој *Агенди за мир*, којом би добио овлашћења да одлучује о превентивној дипломатији, мирном решавању спорова, мировним операцијама и изградњи мира, а посебно о праву одлучивања за интервенцију против суверених држава.¹²

Већ крајем 1992. године било је јасно да је Савет безбедности постао својеврсна светска влада. То је потврдио тадашњи генерални секретар УН, Бутрос Гали, изјавивши да је „време апсолутног и ексклузивног суверенитета окончано“.¹³ Анализа одлука (резолуције) које је Савет безбедности УН од тад доносио у вези са разрешењем кризе на простору претходне Југославије (вероватно и у вези с решавањем проблема у другим регионима света), између осталог, показује да су оне имале сва обележја међународног терора. Наиме, систем тог међународног терора садржао је сва три основна елемента (извршилац, жртва насиља и предмет застрашивања) који су својствени терору унутар појединих држава. Савет безбедности УН био је наредбодавац, извршилац терора – НАТО, жртва насиља – СРЈ и српски народ у Хрватској и БиХ, а предмет застрашивања – остале земље.

Санкције – најопаснији облик међународног терора

Колективно кажњавање људи и људских колективитета напуштено је у средњем веку. У вези с тим учесници (око 400 делегата из 20 земаља) Друге конференције о санкцијама против Ирака, одржане 24. и 25. фебруара 1995. у Атини, закључили су да су санкције једно од најстра-

„Савремени свет ће бити савршенији и уравнотеженији ако успоставимо једну светску владу. Наднационална власт светских банкара и интелектуалних елита има првенство над правом народа на самоопредељење, а то је начело које смо следили током векова“ (Леонид Охотин, *Тржишна идеологија Звери*, „Дуга“, бр. 494, Београд, 1993).

¹² М. Шаховић, *Агенда за мир Генералног секретара УН*, „Међународна политика“, бр. 1.007–8, 1992, стр. 33.

¹³ На самиту Савета безбедности УН (28. јануар 1992) констатовано је да је „ово један од најкритичнијих тренутака модерне историје у којем контуре светског поретка нису још јасне“.

шних оружја новог светског поретка за масовно уништавање људи и упутили захтев Савету безбедности УН да их одмах укине (Савет безбедности УН усвојио је 6. августа 1990. резолуцију којом је увео санкције против Ирака због оружане агресије коју је Ирак 2. августа те године извео на Кувајт). Такође, учесници међународне конференције Форума Кран-Монтана, одржане 8. и 9. новембра 1996. у Женеви,¹⁴ слично, односно крајње негативно су оценили примену санкција као политичког средства принуде. Сви учесници тог скупа сложили су се да је сазрело време да УН размотри феномен санкција и јасно одреде критеријуме према којима се оне могу уводити и укидати.

Санкције као облик кажњавања држава предвиђене су Повељом УН о миру као мера одмазде због аката агресије и угрожавања мира у свету. Савет безбедности УН ту меру је до сада применио против десетак земаља.¹⁵ Анализа наведених примера санкција показује да су оне својеврстан облик терора иза којег привидно стоји међународна заједница, а у суштини су то државе које имају велики утицај на Савет безбедности Уједињених нација. Јер, већину агресија на суверене државе¹⁶ у последњих тридесетак година извеле су поједине чланице Савета безбедности или државе које су под њиховом заштитом. Против њих никада нису уведене санкције упркос томе што су за време окупације тих земаља систематски кршиле међународно право – дејствовало је и против цивилних циљева и чињене су репресалије над цивилима.¹⁷ Насупрот томе, иницијатори увођења санкција већини држава биле су неке од чланица Савета безбедности УН чији су „витални национални интереси били угрожени“. У вези с тим, забрињава чињеница да су санкције због агресије на суверену државу уведене само у једном случају (против Ирака) и због наводне агресије СРЈ на Хрватску и Босну и Херцеговину. У свим осталим случајевима узрок њиховог увођења било је „угрожавање међународног мира и безбедности“. Будући да су управо поједине чланице Савета безбедности, провођењем обавештајно-субвер-

¹⁴ Сједињене Америчке Државе су бојкотовале конференцију наводно због тога што су на њој учествовали представници Либије и Ирака.

¹⁵ Против: Кубе (1962), на захтев САД због национализације имовине америчких држављана на Куби; *Јужноафричке Републике* (1962), због режима апартејда, а укинута су 27. маја 1994; *Јужне Родезије*, садашњи Зимбабве (1968), на захтев Велике Британије, а због режима апартејда; *Вијетнама* (1975), на захтев САД, а због несталих америчких војника за време рата са том државом; *Бурме* (1988), на захтев САД због кршења људских права; *Ирака* (1990), због агресије на Кувајт; *Либије* (1992), због наводног саучесништва у међународном тероризму; *СРЈ* (1992), због наводне агресије на Хрватску и БиХ (укинута 1995).

¹⁶ Вијетнам, Авганистан, Никарагва, Кипар, Јужни Либан итд.

¹⁷ Терор који су САД спроводиле против заштићених лица у Вијетнаму и Камбоџи приказао је принц Нородом Сиханук: „То је страшица него што је Хитлер чинио... Каква је разлика између спаљивања и тровања људи у крематоријумима концентрационих логора и таквог поступка према целом народу на отвореном подручју? А то је управо оно што САД и председник Никсон данас чине. Никсон води рат истребљења против целог народа Индокине. У Камбоџи се то догађа пред нашим очима, као део свесне америчке политике, да би се уништиле садашње и будуће генерације Камбоџанаца уништењем нашег околиша. Кад природа умре – умире и човек (Нородом Сиханук, Wilfred Burchetti. *Мој рат са CIA*, „Стварност“ Загреб, 1974, стр. 7–8).

зивних делатности против суверених држава, умногоме доприносиле угрожавању светског мира и да због тога никада нису на одговарајући начин кажњене, та опора стварност показује да у доба биполарног света, а на жалост и у садашњем униполарном несавршеном свету, уместо правде, влада закон јачег. Дакле, на сцени је терорски систем владања светом чији се елементи могу јасно идентификовати: 1) светска влада (Савет безбедности), чију већину чине три чланице једног војно-политичког савеза (НАТО); 2) извршиоци терора (мировне снаге УН, улогом егзекутора, чију окосницу чине контингенти из земаља чланица НАТО-а), који се легитимно ангажују против жртве терора (Савет безбедности ту законитост обезбеђује својим одлукама); 3) жртва терора бира се према интересима чланица Савета безбедности (у супротном санкције би се уводиле према свакој чланици ОУН која прекрши њену Повелу о миру); 4) жртва против које се уведу санкције немоћна је да се брани чак и када извршиоци терора употребе грубу силу, и 5) патње, злостављања и трауме којима су изложени грађани земље – жртве несумњиво су снажна порука предмету застрашивања (осталим земљама које нису под неком врстом протектората неке од чланица „светске владе“) да могу постати жртве међународног терора.

Међународни терор, који је био изражен облик насиља у биполарном свету, још је израженији у савременом свету првенствено због тога што сада „светска влада“ много лакше бира жртве против којих ће увести санкције и применити друге облике насиља, док су могућности жртве да се брани (макар и вербално) безначајне. Реч је о томе да Савет безбедности УН доноси одлуку (резолуцију) о увођењу санкција изабраној жртви на основу само њему познатих чињеница. Индикативно је то што не постоје прецизни критеријуми у вези с тим: да ли се санкције уводе на основу објективних чињеница, где је њихово место међу средствима којима располаже међународна заједница против неке њене недисциплиноване чланице, у којој мери, односно да ли санкције треба уводити у појединим или у свим областима друштвеног живота, шта жели од жртве насилно да се изнуди, да ли је то што се од ње захтева заиста у функцији очувања колективне безбедности и, најзад, када се и како укидају санкције. С друге стране, не постоји контрола законитости аката Савета безбедности УН,¹⁸ што је неправилност која може да буде узрок разних злоупотреба и облика насиља. Пошто је битно обележје терора унутар појединих држава то што владајући режим није ограничен одговарајућим критеријумима (закон) у вези с тим против

¹⁸ Мохамед Беђауи, Алжирац, објавио је 1995. године студију под насловом *Нови светски поредак и контрола законитости аката Савета безбедности*, у којој наглашава да сви главни органи УН (Генерална скупштина, Савет безбедности, Економски и социјални савет, Секретаријат и Међународни суд правде) тумаче конститутивне одредбе Повеље УН у оквиру својих функција. Та могућност несумњиво може бити искоришћена за разне злоупотребе (право вета сталних чланица Савета безбедности, наметање решења, двоструки стандарди, кажњавање невиних, аболција криваца итд.).

којих грађана ће применити тортуру или физичку ликвидацију, односно докази против жртве не морају да буду ваљани, очигледне су сличности (и истоветности) између ауторитативног статуса носилаца терора у појединим државама и међународне заједнице. Оне су нарочито изражене с аспекта не(могућности) одбране жртве, јер су изазване последице обично катастрофалне, односно геноцидне. Специфичност санкција као средства међународног терора је у томе што је жртва против које се примењују у позицији да не може да се брани.¹⁹

Погубност санкција аргументовано је доказана на Међународној конференцији Форума Кран-Монтана (8. и 9. новембра 1996). Том приликом дипломата из Африке рекао је да су оне „можда нужно зло, мање него употреба силе“, али да „убијају људе, чак и више него ратови“. Један од закључака учесника Конференције био је да санкције не постижу циљеве због којих се уводе а да производе тешке последице. Наведене ставове о санкцијама поткрепљују бројни подаци. На пример, санкције против СРЈ, које су биле на снази четири године и четири месеца (уведене су 30. маја 1992, а укинута 1. октобра 1996), показале су се као неефикасно средство у решавању конфликта, али су имале катастрофалне последице по СРЈ – директне штете у привреди процењене су на око 80 милијарди долара, национални доходак по становнику, који је 1990. године износио 2.500 долара, преполовљен је, а око 10 одсто становништва остало је без посла. Последице санкција у Ираку (уведене су 6. августа 1990. и још увек су на снази), много су катастрофалније. Светска здравствена организација објавила је крајем марта 1996. студију у којој се констатује да је за пет година санкција ирачки систем здравствене заштите уназађен за пола века, морталитет тек рођене деце је удвостручен, а стопа смртности млађе од пет година повећана је за шест пута.²⁰ Несумњиво прецизне податке о геноцидним последицама санкција навео је Саад Касим Хамсуди, председник Комитета за међународне односе ирачког парламента у Пекингу (19. септембра 1996), на 96. конференцији Интерпарламентарне уније, рекавши да

¹⁹ Такав закључак је евидентан и у фељтону *Ратовање без оружја*, у којем се каже: „У ратовима без оружја то је једнострана борба, јер нападнута страна нема могућности да се брани, а у случају санкција то и не може јер јој се забрањује од стране оних који санкције намећу“, и додаје да су санкције, у суштини, тотални рат са свим карактеристикама насиља и агресије, јер се земљи према којој се уводе санкције и предузимају мере насиља у оквиру тога не даје право на одбрану. Аутор фељтона, Тодор Мирковић („Политика експрес“ од 29. децембра 1996), ту тезу потврђује догађањима у Републици Српској и Ираку, против којих је међународна заједница прво увела економске санкције и војну блокаду, потом забранила летове њихове авијације, а затим су егзекутори (авијација мултинационалних снага) несметано бомбардовали и ракетирали војне и друге циљеве на њиховој територији.

²⁰ Група од 24 стручњака независног Центра за економска и социјална права из Њујорка, после посете Ираку (у мају 1996), сачинила је извештај у којем се каже да је због недостатка лекова, хране и других елементарних потреба у Ираку умрло око пола милиона деце. Према извештајима многих агенција, заснованим на саопштењу Фонда УН за помоћ деци (УНИЦЕФ), од 29. октобра 1996., сваког месеца у Ираку од глади и болести умре више од 4.500 деце до пет година старости.

у до краја августа 1996. године 736.734 Ирачана били жртве економских санкција и да је више од 600.000 деце умрло због санкција.²¹

Закључак о санкцијама као најопаснијем облику међународног терора (страховлада и геноцидни терор) потврђују многи показатељи: жртва се бира и кажњава без уважавања ваљаних критеријума (који и не постоје); привреда жртве санкција трпи огромне губитке, уз могућност да буде потпуно уништена; средства за производњу застаревају и пропадају, а животни стандард грађана драстично опада, што се одражава вишеструко, почев од смањења наталитета и повећања морталитета, преко појаве организованог криминала, до снажног подривања морала и рушења достојанства грађана. Упркос тешким патњама којима су изложени грађани земље која је кажњена, носиоци међународног терора систематски и дрско показују свој цинизам и дволичност тиме што за санкције које су увели против одређене земље окривљују њено руководство. То чине несумњиво због тога да би међу становништвом изазвали најмање две врсте ефеката – да би скинули одговорност са себе и да би га подстакли на бунт против владајућег режима, с крајњим циљем да га насилно свргну. Та намера да се изазове насиље у директној је супротности са Повешом УН о миру, што казује о бесмислености санкција као средства за очување колективне безбедности. На жалост, осим тог посредног начина подстицања насиља, Савет безбедности УН не преза ни од тога да против жртве која је под санкцијама примени и директно насиље, које има све одлике терора, као у случају Републике Српске 1995. године.

Терорски „Тајни меморандум“

После Другог светског рата терор је у војној стратегији попримио нова обележја. Наиме, агресор више не мора физички да запоседне територију свог противника да би вршио репресалије над цивилним становништвом. Захваљујући развоју наоружања којим може са великих одстојања да туче противника, агресор оптимално користи ту могућност. Под изговором да туче искључиво војне циљеве, често их намерно промашује због чега страдају цивили. Међутим, агресор не задовољава своје амбиције тим „минималним“ учинцима репресалија, већ обично тежи да, уз незнатно ангажовање властитих снага, спроведе масовни терор против становништва државе жртве. Етнички ратови су идеална прилика за агресора да оствари такву злочиначку намеру подршком једне од страна у сукобу. Ефекти су максимални, а срамотно је за међународну заједницу када агресор за такав масовни злочин претходно обезбеди легитимитет од „светске владе“ (Савета безбедности УН).

Карактеристичан пример је геноцидни терор који је под покровитељством ОУН учињен у августу и септембру 1995. над српским народом у тадашњој Републици Српској Крајини (РСК) и Републици Српској

²¹ „Политика“ од 20. септембра 1996. године.

(РС). Формалан наредбодавац тог геноцидног терора био је Савет безбедности УН, а у суштини три његове чланице (САД, Велика Британија и Француска) и чланица Контакт-групе СР Немачка. Ударна песница и психолошки носилац терора био је НАТО, а хрватска и муслиманска војска биле су носиоци репресалија и геноцида над Србима на територији. Припреме за тај геноцидни терор, истина без уплитања ОУН, отпочеле су 1990. године, а његови иницијатори биле су поједине чланице НАТО-а и Ватикан, који су пружили свестрану помоћ хрватским и муслиманским сецесионистима у претходној Југославији.

Организација уједињених нација је све више удовољавала једностраним захтевима водеће чланице НАТО-а (САД) одлучујући о начинима разрешења кризе у претходној Југославији, што је ишло дотле да су САД средином 1995. године постале страна у сукобу – на страни Хрвата и муслимана, а против Срба. Резолуцијом бр. 836 Савета безбедности УН о заштити безбедносних зона УН у њима, од 5. јуна 1993, НАТО прескочио је значајан праг у свом ангажовању у рату против РС у Босни и Херцеговини.²² Међутим, на снази је био дупли кључ, односно било је неопходно да одлуку о ангажовању НАТО-а против Срба одобре представник ОУН за претходну Југославију и представник Северноатлантског пакта. Та препрека је уклоњена 10. августа 1995,²³ када су на загребачком аеродрому „Плесо“ командант снага УН у претходној Југославији, генерал Бернар Жанвије и командант јужног европског крила НАТО-а, адмирал Лејтон Смит потписали „Тајни споразум о међусобном разумевању“. Тим документом регулисано је одлучивање о обиму, начину и интензитету војних операција НАТО-а против Републике Српске. Наиме, дозвољена је употреба војне силе НАТО-а не само око „заштићених зона“ (Сарајево, Горажде, Тузла, Сребреница и Жепа), него и на целој територији РС, укључујући и циљеве који се налазе на територији суседних земаља (на територији СРЈ, на пример). Тим „меморандумом“ ОУН предала је команду НАТО-у, који је сам одлучивао о динамици и силини ваздушне и других облика агресије против Републике Српске. На конференцији за штампу (11. септембра 1995) представник за штампу генералног секретара УН Фред Екарт потврдио је да такав докуменат постоји и да је „у суштини тајног

²² Два америчка авиона F-16 оборила су 28. фебруара четири авиона Републике Српске. Авиони НАТО-а су 10. и 11. априла 1994. напали јединице ВРС у околини Горажде. Следећи напад извели су 5. августа 1994. против јединица ВРС у околини Сарајева. У том нападу учествовало је 16 француских, америчких, британских и холандских авиона. Убрзо потом (22. септембра 1994) три авиона НАТО-а напала су једну ватрену тачку ВРС близу Сарајева. Авиони НАТО-а (39), 21. новембра 1994, у два налетања бомбардовали су аеродром Удбине, а 23. новембра напали су противавионске ракетне системе у Отоци, Босанској Крупи и Двору на Уни.

²³ У јутарњим часовима 4. августа 1995. хрватска артиљерија је отпочела једновремено дејство по свим градовима и насељима РСК, дакле по цивилном становништву, несумњиво зато да би било убијено што више њених грађана, а остатак био принуђен да напусти своје домове. Потом су кренуле у напад хрватска пешадија и оклопни састави, који су имали подршку авијације. Том приликом је убијено више хиљада људи. Са територије РСК прогнано је око 200.000 људи, и на тај начин територија је етнички очишћена.

карактера“. Наведени документ је тајна (и починиоци појединачних злочина припреме спроводе у строгој тајности) због тога што су се његови потписници – представници НАТО-а у саставу мисија УН и команде НАТО-а за Јужноевропско војиште, свесни размера злочина који намеравају да изведу, несумњиво бојали да неће добити за то сагласност, уколико је затраже, од преостале две чланице Савета безбедности (Русија и Кина). Због тога су их искључиле из тог процеса, али се неминовно намеће питање: чија је ОУН? Јер, три чланице Савета безбедности УН (САД, Велика Британија и Француска) злоупотребиле су УН да би несметано и наизглед легитимно извршиле масовни злочин над српским народом.

Да би намеравани геноцид над Србима отпочео требало је инсценирати неки спектакуларни догађај који би послужио као ваљан повод. Потенцијални извршиоци геноцидног терора су и у томе испојили врхунску умешност. У ствари, подражавали су Хитлера с почетка Другог светског рата (Немачка је 1939. године напала Пољску на основу измишљеног пољског напада на пограничну немачку радио-станицу). То потврђује догађај од 28. августа 1995, када је, око 11 сати на 30 m од пијаче Маркале у Сарајеву експлодирала граната калибра 120 mm, од које су погинула 24, а рањено је око 80 лица. Накнадно је установљено, и то првенствено сведочењем појединих официра из састава мисија УН у Сарајеву, да гранату нису испалили Срби, већ експерти и саветници за тероризам у војсци босанских муслимана. Међутим, тај злочин је приписан Србима, па је авијација НАТО-а, од 30. августа до 13. септембра 1995, употребила око 400 авиона и извела 3.202 борбена лета,²⁴ при чему је тзв. тепих-бомбардовањем изручила око 10.000 тона најразноврснијег експлозива по 150 војних и цивилних циљева у Републици Српској.²⁵ У тим нападима војници НАТО-а, између осталог, употребљавали су и радиоактивну муницију АРIPGU-14В, која је Међународном ратном конвенцијом забрањена. Језгро те муниције направљено је од осиромашеног уранијума U238 и U235. Приликом дејства по циљу, осим његовог евентуалног уништења, ствара се степен радиолошке контаминације довољан да код људи накнадно изазове разне смртоносне болести.²⁶ Будући да је употреба радиолошког оружја забрањена, што је верификовала ОУН, а њени потписници су и чланице НАТО-а, злочин који је учињен према српским цивилима несумњиво је у надлежности Међународног суда правде.

²⁴ Према објављеним подацима, посаде САД обавиле су 2.318 летова, Велике Британије 326, Француске 284, Холандије 198, Шпаније 121, Турске 70, СРН 59, Италије 35...

²⁵ Територију РС тукле су и Снаге за брзе интервенције, које су биле размештене на Игману, и то: 500 војника Француске из 12 хаубица 155 mm, минобацачима и 12 тенкова, и 400 британских војника из 12 хаубица 105 mm и 16 транспортера. Потом је са америчких бродова из Јадранског мора дејствовано и крстарећим ракетама „томахавк“ по аеродрому у рејону Бањалуке.

²⁶ Кад је циљ (људи) директно погођен, одмах се тешко разара организам повређеног и, уколико не умре, радијација изазива дераматис, бубрежна оштећења, акутне некротичке артеријске лезије, и, најзад, смрт.

Током извођења агресије на РС званичници НАТО-а наглашавали су како њихов циљ није да у Босни потпуно униште Србе, већ „њихову способност да ратују“. Успех НАТО-а и артиљеријска подршка коју је пружио хрватској и муслиманској војсци била је довољна да она окупира западне територије РС и са ње протера више од 100.000 Срба.

С обзиром на то да је у времену од 4. августа до 15. септембра, координисаним војним операцијама НАТО-а, Хрватске и муслимана у БиХ, под покровитељством ОУН, са српских етничких територија прогнано више од 300.000 Срба, а за време борбених дејстава, нарочито после њих, убијено око 9.000 цивила, размере тог геноцидног терора су очигледне. Подразумева се да тај број није коначан, јер ће употребљено радиолошко оружје узроковати накнадне жртве. Трагично је што се ОУН по први пут појавила као иницијатор, организатор и налогодавац за спровођење геноцидног терора против једног народа.

Закључак

Историја људског друштва, између осталог, казује о томе да је већина владара (цареви, краљеви, председници, императори итд.) сматрала да су добра правила понашања (живљења) која су прописали својим поданицима. Поједини владари су били толико уверени у исправност свог владања и норми понашања које су захтевали да су их препоручивали или покушавали да их наметну и сувереним државама и народима. Такве опасне намере одувек су изазивале тешке последице по народ у неком региону или у свету у целини. На њих је пресудно утицало то да ли онај ко покушава да властите вредности наметне другоме (друга држава) има делимичну или апсолутну сагласност међународне заједнице.

У доба биполарног света била је права реткост да онај ко жели да наметне своје вредности некој сувереној држави добије апсолутну подршку међународне заједнице. Наиме, такве амбиције су осујећиване у Савету безбедности УН тако што би нека од чланица употребила право вета. С обзиром на то да су санкције одувек биле најефикаснији и најсуптилнији начин спровођења међународног терора против изабране жртве, оне су у доба биполарности углавном коришћене само као једно од бројних средстава. Међутим, у савременом свету санкције су основно и најопасније средство међународног терора. Оне су добиле такав значај првенствено због промењеног односа снага у свету, јер је свет постао униполаран. Такви односи омогућавају јединој светској сили (САД) и НАТО-у да на разне начине злоупотреби ОУН ради остварења својих циљева и интереса. Та могућност се нарочито дрско користи за спровођење најстрашнијег средства међународног терора – санкција, за које САД успевају да добију апсолутну сагласност међународне заједнице.

На жалост, сличне злоупотребе су могуће и у другим доменима спровођења међународног терора, као што је, на пример, примена силе.

Начин на који је то учињено 1995. године против српског народа у Хрватској и БиХ упозорава на то да, уколико се настави са таквом праксом у свету, постоји реална опасност од завођења страховладе у свету, с једне стране, и озбиљнијег угрожавања светског мира, са друге стране. Брза и одговарајућа реорганизација УН, односно подвргавање законитости његових одлука, несумњиво би допринели отклањању тих опасности. Због тога је неопходно да се у вези с тим активно ангажују све чланице Уједињених нација. У супротном, постоји опасност да, уместо сарадње и споразумевања, између субјеката међународне заједнице превлада наметање решења терором и другим облицима насиља.

Мр Јелица Курјак

Нестанком биполарне поделе света створене су нове могућности за већину држава социјалистичког система у општеевропским интеграционим процесима, при чему посебну улогу у међународним односима има Русија. Оријентација те земље на тржишно-демократски пут развоја одредила је и њен нови правац у међународним односима. Русија је сада у ситуацији да мења методологију односа са дојучерашњим идеолошким и војним противницима, са својим непосредним савезницима, али и са новоформираним државама чланицама Заједнице Независних Држава. У веома тешкој економској ситуацији и нестабилним политичким односима унутар земље, она није земља од поверења, што најнепосредније утиче и на њен однос према осталом делу света, пре свега према европском систему колективне безбедности.

Русија жели да освоји статус равноправног партнера у међународној заједници, али, с обзиром на све околности, налази се у релативно зависном положају од високоразвијених земаља и институција света. Због тога је у позицији да чешиће мења редослед потеза и да трага за новим стратегијама према новим интеграционим целинама и новим односима у Европи.

Распад војног блока – Варшавског уговора, и економског савеза СЕВ-а имао је, с руског гледишта, како негативне, тако и позитивне последице. У негативне последице спада губљење многих канала утицаја на земље региона, опште смањење политичког удела Совјетског Савеза, а затим и Русије, на међународном плану и губљење четири традиционална тржишта. Негативне последице су то што се Совјетски Савез распао а да од Запада није добио никакве одговарајуће мере као одговор на пристанак на сопствено урушавање. Није био одређен ни стратешки статус, фактички неутралних земаља које су настале распадом војног савеза под патронатом Совјетског Савеза. У региону није створен нови систем регулисања односа – постојао је, заправо, систем „вакуума безбедности“, што је утицало и на кризу у претходној Југославији.

Распад те две структуре које је контролисао Совјетски Савез кардинално је изменио војно-политички баланс у Европи у корист Запада, без обзира на то што је само поимање војног баланса умногоме изгубило на значају. Због тога тектонске промене нису утицале на повећање било којег вида војне опасности или, чак, на могућности притиска. Дошло је, међутим, до промене политичког баланса, што је

умањило могућности било каквог утицаја Русије на процесе у Западној Европи.

Истовремено, нестанак институција Источног блока, имао је за Русију и извесних позитивних елемената. Нестала је обавеза да се субвенционирају, на директан или индиректан начин, земље бившег СЕВ-а. Русија је успела да отклони могућност директног војног сукобљавања са Западом. Истовремено, трка у наоружавању је била значајан чинилац зближавања западноевропских земаља на линији противљења Русији. Нестанак биполарне поделе света утицао је и на мењање карактера Северноатлантског савеза. С обзиром на сложеност процеса и на Западу и на Истоку након нестанка блоковске поделе света, наведене тенденције се не могу узети као константе, јер су се, упоредо са променама у Западној Европи, у Русији и региону мењали и приоритети у формирању стратегије националне безбедности Русије.

Политичка збивања у Русији рефлектовала су се на њено понашање у међународним односима. Узимајући у обзир ту позицију, могуће је говорити о два периода у развоју спољнополитичке стратегије савремене Русије. Први период се може омеђити од 1991. до 1995. године, и може се окарактерисати као период трагања и постепеног приближавања институцијама Европе и света, док је други период започео 1995. године и још увек траје. Та фаза се може назвати фазом консолидације Русије (у најширем смислу тог појма).

Прва фаза у спољнополитичкој оријентацији Русије

Процеси који су се одвијали у земљама источне Европе и у Русији током осамдесетих година наговештавали су различите правце развоја и различите последице. Међутим, мало ко од учесника и аналитичара се усуђивао да предвиди распад совјетске империје и система у целини. Чини се да су последице распада најочигледније биле баш на простору бивше совјетске државе, с обзиром на њен карактер и међузависност свих новонасталих држава након њеног распада. Распад Совјетског Савеза 21. децембра 1991, и формирање Заједнице Независних Држава, једне истовремено и недржавне и надржавне аморфне творевине, и проглашење независности Русије збунили су све учеснике у тим историјским променама и довели до историјског питања: куда даље? Свест о изгубљеној империји још није била изграђена, самозадовољство коначним осамостаљењем руске државе било је огромно, а страхови за будућност магловити.

У складу с општим опредељењем за радикалне реформе, руско руководство се одлучило за приближавање Западу: опрезно, без великих и наглих потеза, али довољно одлучно да се може сматрати делом Европе. Догађаји који су Русији помогли у том настојању готово су се поклопили с целокупним процесима у Русији и око ње – то су превирања на Балкану, односно у претходној Југославији. Због тога се Русија од првог дана сукоба унутар југословенског простора ангажовала на изне-

нађење многих међународних чинилаца, али и дела сопствене политичке структуре.

Када се определила за стратегију укључивања у систем изградње и очувања европске безбедности, Русија је могла да одреди политичке приоритете у општеевропском систему безбедности. Уз све мањкавости груписања тако сложених сегмената, могуће је издвојити три групе приоритета у спољнополитичкој оријентацији Русије.

Прва група приоритета односи се на унутарруске проблеме. Очување територијалне целовитости државе је приоритет број један за руско руководство, као и обезбеђење обнове економског и политичког развоја. После трогодишњег лутања у опредељењу за путеве и форме развитака, руско руководство је напустило метод копирања модела тржишних привреда и политичких демократија из западноевропских земаља: нови правац развоја је одређен као комбинација већ познатих искустава, са специфичностима руског економског, политичког и културолошког бића. Такав приоритет је довео и до корекције у односу према неким питањима европске безбедности (однос према „Партнерству за мир“ и НАТО-у генерално, као и према најближем суседству).

Друга група приоритета односи се на „прве суседе“. Заједница Независних Држава, према ономе како је конципирана јануара 1992, умногоме је недефинисана и непродуктивна организација. Руско руководство настоји да тај савез трансформише у организацију постсовјетског геополитичког простора према руским интересима. У почетку се провлачила теза да би ЗНД могла да буде, уколико затреба, и нека врста баланса НАТО-у или барем покрету „Партнерство за мир“. Сасвим супротне тенденције, међутим, долазе од држава – чланица ЗНД, које, и поред великог степена економске и војностратешке зависности од Русије, желе да очувају своју какву-такву независност, или да се, чак, што је могуће више у постојећем односу снага удаље од Русије. Разлога за то је много, а довољни су само они из блиске прошлости.

Трећа група приоритета обухвата источноевропске земље које су биле у сфери совјетског утицаја. Тај регион има за Русију значај у мери у којој се земље источне Европе приближавају Западу. Руски интерес у савременим условима јесте да земље тог региона задрже неку врсту војне неутралности. Међутим, земље које су биле у сфери утицаја совјетске државе заинтересоване су да се у што скорије време укључе у све токове и процесе европске безбедности и сарадње, и то као равноправни чланови, што је за Русију додатно оптерећење због потребе за новом стратегијом односа у међународној заједници.

Наведене групе приоритета имају умногоме условни карактер, јер конкретни проблеми који се јављају у вези с појединим аспектима европске сарадње и безбедности не спадају ни у једну од наведених група, али су веома значајни за Русију. Један од таквих проблема јесте и однос Русије према дилемама насталим у вези с Балканом, односно за рат на просторима претходне Југославије.

Распад Совјетског Савеза и стварање постсовјетских држава утицали су на промену геополитичке и геостратешке ситуације на Балкану. Ниједна држава из састава бивше совјетске државе сада није у стању да испуни вакуум настао након ланчаног укидања социјалистичких уређења на Балкану. Све новостворене земље имају сасвим другачију преокупацију: већина још увек није нашла одговарајуће (а неке чак никакво) место у европској заједници држава и народа, што је изузетно значајно за будући развој тих земаља, као и место у Централној и Југоисточној Европи, а посредством њих и у односу на Русију. Очигледно је да ни за Русију Балкан нема приоритетан значај у спољнополитичкој стратегији: чиниоци који су опредељивали послератну политику Совјетског Савеза на Балкану изгубили су на значају – Балкан је у савременим стратешким плановима Русије само део Европе.

Са терминолошком и стварном изменом слике Европе мењају се заинтересовани субјекти сарадње и, што је најважније, садржаји сарадње. Као саставни део целокупних европских токова, Русија се сада окреће групацијама које су у њеној најнепосреднијој сфери свеколиких интереса, на пример Средња Европа и Југоисточна Европа.

Термин *Средња Европа* уведен је у употребу после укидања биполарне поделе света, али се још увек различито тумачи његов садржај. Према једном уском тумачењу, Средњу Европу чине Пољска, Мађарска, Чешка Република и Словачка, а понекад се чланом те групације сматра и Словенија. Та групација има највише атрибута од свих постсоцијалистичких држава помоћу којих може да се „закачи“ за Европску унију. Према другој интерпретацији, распрострањеној у западноевропском савезу, поред те „Вишеградске групације“, у средњеевропске земље убрајају се и прибалтичке земље, као и Бугарска и Румунија. У тзв. Централноевропску иницијативу, која за сада има дипломатско-политички карактер, убрајају се Аустрија, Босна и Херцеговина, Мађарска, Италија, Бивша Југословенска Република Македонија, Пољска, Словачка, Чешка Република, Словенија, Хрватска, Бугарска и Румунија.

Друга групација, *SECI* (америчка иницијатива за сарадњу у Југоисточној Европи), настала након формалног прекида рата у Босни и Херцеговини односно потписивањем Мирног споразума у Дејтону, новембра 1995, обухвата све земље Балкана и Хрватску. Том дипломатском иницијативом САД треба да се успостави и учврсти регионална сарадња и, преко регионалног повезивања, омогући укључивање тих земаља у европске интеграционе процесе.

Несумњиво је да такве формалне поделе, ма колико да су неоследне или вештачке, ипак одражавају историјски гледано, неке тренутне европске реалитете. У таквој ситуацији у Европи Русија настоји да пронађе сопствене оријентире који би одговарали њеним стратешким интересима.¹ За њу су реално најважнији балтички, црноморски и

¹ *Россия и восточная Европа*, „Апрель-85“, Москва, 1996, стр. 238.

јадрански регион јер чине природни зид између те земље и осталог дела Европе. Сада су земље свих тих региона стекле независност, што им омогућује да се опредељују за другачији развој, заправо за пут који ће их на најједноставнији и најбржи начин повезати са демократским друштвима западног дела континента. Због тога су интеграциони процеси израженији него икада раније у њиховим стратешким опредељењима. За те земље је важна чињеница да је нестала војна опасност и од Запада и од бивше совјетске империје.

У ситуацији када Русији велике силе гарантују да јој више не прети војна опасност од Запада, и када Русија, бар за сада, не мора да штити свој интересни простор, мењају се и односи према појединим деловима Европе. Из тог угла треба анализирати и однос Русије према Балкану. Истовремено, започетим политичким и социјално-економским променама у балканским земљама и разбијањем и распадом СФРЈ створена је нова ситуација у региону: на делу је спори и вишезначни процес формирања новог облика региона, праћен снажним присуством национализма и шовинизма, застрашивањем етничким и национално-територијалним противуречностима. Без обзира на то што не постоји тренутна директна опасност споља по било коју земљу на Балкану, унутрашња економска и политичка нестабилност доводи до двосмерног тренда у међубалканским односима. На једној страни се јављају све чешће и интензивније авети прошлости у виду захтева за преиспитивањем територијалних подела и етничких припадности. На пример, потенцијална територијална жаришта постоје између Албаније и Грчке, Албаније и Македоније, Албаније и Србије, затим између Бугарске и Грчке, Бугарске и Македоније, Турске и Бугарске, Турске и Грчке, Македоније и Грчке, а прикривено постоји и нерешено питање границе између Србије и Македоније. Дилеме Балкана, као и до сада кроз историју, умногоме се решавају под утицајем спољашњих чинилаца. Наиме, и сада се мир на Балкану одржава уз помоћ тзв. међународне заједнице, која, опет, није ни јединствена, ни сагласна у погледу садржаја и метода решавања балканских проблема.

На другој страни, међутим, постоје снажни процеси приближавања земаља тог региона европским интеграционим токовима, као и међусобно приближавање балканских земаља. Што се тиче првог аспекта и улоге Русије у вези с њим, очигледно је да се и сама Руска Федерација налази у истоветном процесу приближавања европским токовима, тако да се балкански проблеми могу јављати само као додатно оптерећење у остваривању тих циљева. Прагматизам, на чему се заснива спољнополитичка стратегија руског руководства у првим годинама самосталног деловања Русије, упућује на закључак да су земље Балкана географски даље него икада раније од Русије, а економски су на таквом нивоу да не могу бити атрактивне за захтевну руску привреду. Ипак, у складу са логиком постепеног „заузимања простора“, Русија настоји да нађе сопствено место и у балканским превирањима. Због свега тога, промене

на Балкану за Русију значе и додатне могућности и додатне проблеме. С једне стране, прелазак са конфронтације Исток–Запад на сарадњу означио је крај политичке поделе Балкана на два искључива блока. На тај начин су повећане могућности за заједничке активности са земљама које су донедавно сматране потенцијалним противницима. Створене су претпоставке да се поједине земље на Балкану не сматрају искључивом зоном утицаја „друге стране“.² Већина бивших социјалистичких земаља балканског региона жели да се ослободи „балканских предрасуда“ и „историјског реваншизма“,³ и залажу се за стварање новог типа односа који ће повезивати Балкан са осталим делом Европе. Русија, према промовисаној политици равноправног члана европске заједнице народа, заинтересована је за сарадњу са балканским земљама у новим условима, а посебно у оквиру балканско-црноморске зоне. Али, она је објективно забринута због спремности земаља региона да се укључе у процесе и институције система европске безбедности, пре свега у НАТО, што се коси са руским ставом о неширењу тог војног блока на исток.

С друге стране, југословенска криза је подсетила Русију да би могла да прошири круг интереса на Балкану. Распад претходне Југославије довео је до проширења линије нестабилности у целокупном региону, који се географски наслања на земље Заједнице Независних Држава. Због тога Русија нема другог избора већ да сарађује са свим чиниоцима који настоје да регулишу и смире односе на Балкану. Та чињеница јој је створила могућност за већи политички утицај у региону преко снага које су за њу, из различитих разлога, „историјски везане“. Сарадња Русије са балканским земљама детерминисана је унутрашњим политичким чиниоцима и економским тешкоћама. Политичке снаге које се у руским условима могу окарактерисати као конзервативне, а ту спадају војни, политички и економски естаблишмент незадовољан током догађаја око и у Совјетском Савезу и Русији, и новоформиране политичке организације с изразито националистичким програмским оријентацијама, подгревале су стално потребу да се Русија рехабилитује на међународном плану, будући да је, према њиховом схватању, распадом совјетске државе направила велике уступке Западу и стратешки недопустиво много изгубила. С друге стране, у новим условима, Русија нема шта да понуди балканским партнерима, с обзиром на то да се налазе на истом економском нивоу развоја и да има истоветна потраживања према западноевропским земљама. Отуда везивање за проблематичне и нискоразвијене земље може да је омете у намери да се укључи међу земље с респектабилном перспективом.⁴

² *Национальная доктрина России (проблемы и приоритеты)*, Москва, РАУ-Корпорация, 1994, стр. 222.

³ *Балкан: между прошлым и будущим*, „Апрель-85“, Москва, 1995, стр. 118.

⁴ А. Арбатов, *Россия: национальная безопасность в 90-ем году*, „Мировая экономика и международные отношения“, Но. 8–9, 1994, стр. 10–13.

Распад претходне Југославије и трагичне последице које је изазвао поклопили су се са кризом националног индентитета Русије, изазваном настојањима да се пронађе најповољнија стратегија унутрашњег и спољнополитичког развоја земље. У настојањима да се прикључи Западу, како због објективних потреба везивања за те земље, тако и због одржавања психолошко-политичке равнотеже унутар земље дестабилизоване драстичним смањењем улоге и утицаја у свету, руско руководство је у спољнополитичким наступима водило изразито прагматичну политику (што је изненађујуће у односу на период социјалистичке владавине) према догађајима на Балкану: према својим бившим савезницима је веома брзо напустила курс доминације политичког и идеолошког чиниоца у креирању односа и заузела став да су економска сарадња и миран развој односа најважнији у периоду док Русија не пронађе своје националне и спољнополитичке приоритете. Према југословенској кризи Русија је, са мањим осцилацијама које су личиле на покушаје самосталног чиниоца у сукобу, доследно следила стратегију и политику Европске уније и Сједињених Америчких Држава. Мимо очекивања неких политичких снага унутар Србије и Црне Горе, као и унутар Русије, руско руководство није показивало посебну наклоност према „вековним пријатељима“, који су директно или индиректно били умешани у рат.

Све до краја 1991. године, Совјетски Савез и Русија су водили истоветну политику према збивањима у СФРЈ: у складу са препорукама Организације уједињених нација и Европске уније, совјетско, односно руско руководство се залагало за очување целовитости Југославије, остављајући да стране у сукобу саме реше своје проблеме мирним путем. У вези с тим, совјетско руководство је покушало да учини нешто организујући октобра 1991, у Москви, сусрет председника Хрватске и председника Србије. Након тог неуспелог покушаја, у совјетској, односно руској политици према југословенском проблему дошло је до заокрета: учешће совјетске делегације на преговорима о регулисању кризе у СФРЈ у Хагу, крајем октобра 1991, и усвајање Декларације о стању у Југославији означили су да се совјетска држава укључила у процес трагања за начинима регулисања кризе заједно са Западом, те да је совјетско руководство прихватило методологију западноевропских земаља. С обзиром на то да је у Хашкој декларацији децидирано одређен агресор – Србија, што је Совјетски Савез прихватио, дошло је до дефинитивног разлаза у односима између Русије, односно СССР-а и СФР Југославије. То је значило да се руска администрација, тј. Русија, окреће на нов начин актуелним токовима у Европи.

Разлике између Србије и Русије су постајале све веће: оријентација на Европу удаљавала је и стратешки и геополитички Русију од Балкана и од „вековних пријатеља“.⁵ Балкан, а самим тим и оно што је остало

⁵ Балкан между прошлым и будущим, „Апрель-85“, Москва, 1995, стр. 80–81.

од бивше југословенске државе, имао је за Русију другачији значај и приоритет. Решавајући проблеме Југославије заједно са земљама ЕУ и САД, на истим принципима, Русија се и према простору претходне Југославије односи у складу са својом проевропском политиком. Прихватајући постојање нових држава створених после разбијања и распада СФРЈ, руско руководство показује истоветну заинтересованост за сарадњу, првенствено економску, са партнерима од интереса.

У периоду заједничког деловања са Западном Европом и САД карактеристична је и стилистика руске дипломатије: у решавању сукоба је инсистирано на међународно све модернијој терминологији ослањање на међународну законитост, на поштовање принципа ОЕБС-а, оштро супротстављање агресивном национализму и поштовању права човека.⁶ Сам југословенски конфликт посматран је са задршком: као изазов европском правном поретку, стабилности и миру на континенту, без јасног изражавања сопствене заинтересованости и опредељења. Такав став је превасходно био одређен хаотичном ситуацијом унутар Русије и непостојањем стратегије спољнополитичког деловања – Русији није било до балканских проблема.

Како се Русија постепено политички стабилизовала, тако се појављивала и као активни субјект међународних односа, што је дошло до изражаја у вези с југословенским проблемима. Декларативно не прихватајући увођење санкција од стране Савета безбедности ОУН против СР Југославије, као меру кажњавања појединих држава, Русија се, заправо, више плашила могућности примене истих или сличних мера на својој територији, пошто је сепаратизам Чеченије већ био на видику. Поједине самосталне активности руског руководства у вези са ратом у Босни и Херцеговини неки аналитичари су објашњавали променом односа снага унутар руског друштва, пре свега у Парламенту. До тактичке промене односа Русије према начинима решавања кризе у претходној Југославији, међутим, дошло је због повећања тактичких различитости међу западним партнерима Русије, а не због нове самосталне стратегије те земље. Те промене су довеле до стихијне „поделе рада“, према којој се свако од партнера позабавио сопственим клијентом у зони конфликта: у основи, ЕУ покривала је Хрватску, САД исказивале су благонаклоност према муслиманима, док је Русији остала улога старатеља српске стране.⁷ Благонаклоно руско посредовање у контактима са властима у Београду и на Палама, које је имало за циљ да Срби прихвате понуђена решења, у суштини се уклапало у механизам регулисања сукоба. Подела улога је још више компликовала ситуацију: с једне стране Русија се појављивала као некакав заступник српских интереса, док је, с друге стране, настојала да очува сагласност са другим великим силама. Сложеност такве ситуације одражавала се и на стабилност руске политике према југословенској кризи. Пошто је Русија тешко одржавала

⁶ *Россия на Балканах*, Российская Академия Наук, Институт Европы, Москва, 1996, стр. 24.

⁷ *Исто*, стр. 9–12.

„равнотежу“, све се то одrazilo на извесну трансформацију њеног прилаза тзв. југословенском питању. После парламентарних избора 1993. године, све гласнији су постали просрпски акценти и све веће периодично разилажење између Русије и западноевропских држава. Али, и тада је Русија наступала заједно са њима и при сваком ремећењу односа настојала да поврати њихово поверење. Ипак, њена улога у целом том процесу остајала је на нивоу помоћи. Без обзира на повремене осцилације, постојала је једна константа: учешће Русије у мировном процесу било је скромно, а стварни утицај на догађаје у зони конфликта и карактер регулисања кризе изведен је из потребе и циљева партнера. Ни и ситуацијама најенергичнијих изражавања незадовољства због потеза западних партнера (на пример, у току бомбардовања српских положаја од стране НАТО-а у јесен 1995, или у вези с односом према санкцијама као мери кажњавања држава), Русија није имала реалних могућности да на њих утиче, па због тога није била ни у позицији да одлучније иде даље од осуде потеза западноевропских држава. И поред претензија на самосталну улогу у сфери посебних интереса и зона традиционалних утицаја, она није имала основне стимулансе за активно мешање у југословенску кризу. На тај начин је руска спољна политика – у првом периоду директно, а затим посредно – продемонстрирала периферни карактер руских интереса у зони конфликта. Тактичке промене биле су условљене, пре свега, унутрашњим потребама у процесу повременог престројавања снага: када су превагу имале, условно речено, леве – националистичке снаге, показивала је жељу за самосталним потезима, и обрнуто, када је Јељцинова позиција била сигурнија, до изражаја је долазио прагматизам.

С обзиром на све околности и променљивости у руској политици према рату на просторима претходне Југославије, могуће је издвојити неколико принципа:

– политика Русије је полазила са становишта да се југословенска криза може решити само преговорима између зараћених страна. У том процесу задатак тзв. међународне заједнице требало је да буде помоћ зараћеним странама да, уз примену специјалног преговарачког механизма, постигну споразум;

– пошто је закључено да југословенска криза скрива опасност од општебалканског рата, руска дипломатија је учинила све да до таквог рата не дође, иако су њене могућности у том домену ограничене. Због тога је била веома значајна сарадња са другим европским земљама и САД;

– будући да је Русија, поштујући нове принципе европске политике, прећутно прихватила тезу да је Србија покретач ратне политике, очекивала је, ослањајући се на принцип избалансираности, да и друге заинтересоване стране то учине;

– Русија се придржавала принципа избалансираности према странама у сукобу и у односу на понашање партнера из западноевропског савеза баш због тога што није имала довољно маневарског простора да

самостално делује у односу на решавање ратом завађених страна на простору претходне Југославије.

Иако је оптерећена историјом „права партнерства“ у односу на простор Србије и Црне Горе, руска спољнополитичка стратегија је заснована више на прагматизму него на неким везивним елементима, као што су словенство, православље итд. Иако је економски компатибилна са друштвима Балкана, Русија је свесна да је тај регион, географски удаљен, политички проблематичан и бременит перманентним међудржавним сукобима, што на њу у будућности може да има негативне импликације уколико се на било који начин чвршће веже за тај део Европе.

„Партнерство за мир“ и Русија

Нестанак Варшавског уговора и совјетске зоне интереса у Европи створили су сасвим нову ситуацију у вези са системом безбедности. Тежња Русије да се приближи и укључи у систем колективне безбедности Европе није могла да остане на апстрактном нивоу, већ је временом почела да добија и конкретне облике. Наиме, када је 10. јануара 1994. на седници Савета Северноатлантског савеза, усвојен програм „Партнерство за мир“, било је јасно да у будућности предстоји само тактичко ценкање: стратешки гледано, Европа је започела процес претварања континента у тзв. зону мира уз помоћ колективног система безбедности. Принципи партнерства, који су записани у Оквирном документу, одражавали су потребе готово свих земаља Европе. То су: обавезе држава да, према циљевима обезбеђења транспарентности у планирању националне одбране и војних буџета, сарађују максимално кооперативно; обезбеђење демократске контроле домаћих снага одбране; обавеза да се одржава способност и спремност да се учествује у спровођењу операција које би се одвијале под окриљем ОУН или ОЕБС-а и обавеза спровођења комплекса припремних радњи ради остваривања мисија мира. При томе је наглашено да ће се спровођење мировних мисија одвијати према програму НАТО-а и у тесној сарадњи са тим савезом.⁸ У садашње време у програму „Партнерство за мир“ учествује 26 земаља које нису чланице Северноатлантског савеза. То показује да је тај програм, заправо, први корак ка стицању сигурности свих оних држава које су донедавно биле у војном савезу под патронатом Русије.

Русија се официјелно прикључила програму партнерства 22. јуна 1994, али је „замрзла“ свој статус након одлуке Савета НАТО-а о почетку процеса „изучавања“ ширења тог савеза. У вези с тим, Русија је одбила да потпише програм индивидуалне сарадње у оквиру „Партнерства за мир“, који је већ тада назван „НАТО–Русија“. Чинило се, тада, да постоје добре перспективе за склапање својеврсног савеза између Русије и западног војног савеза. То је показао тадашњи министар

⁸ D. Karsten, Voight, *On the Expansion of NATO to the East*, „Eurobalkans“, No. 20, 1995, p.p. 16–20.

иностраних послова Андреј Козирјев, који је 30. маја 1995. поново активирао програм сарадње. Тиме се завршава прва фаза у креирању спољнополитичке стратегије Русије. После тога је настао период консолидације снага, и децембра 1995. дошло је и до званичне смене министра иностраних послова, али и промене приоритета и начина понашања у спољнополитичкој активности Русије.

Од потписивања чланства у програму „Партнерство за мир“ Русија је настојала да за себе издејствује „посебан статус“. У тако кратком року то се није могло догодити с обзиром на чињеницу да је цео систем безбедности Европе заснован на сарадњи и заједништву под окриљем Северноатлантског пакта. Русија је од почетка имала одбојан став према било каквом организационом везивању са западним савезима, сем са економским организацијама. За руско руководство било је много проблематичних питања, а међу најзначајнијим су:

- карактер обавеза које преузима Русија и друге чланице, као и одсуство механизма за доношење одлука у оквиру „Партнерства за мир“, које је, у суштини, део механизма НАТО-а;

- немогућност равноправног учешћа Русије у одлучивању, и то, пре свега, у вези са спровођењем мировних операција. Према постојећој процедури, у оквиру „Партнерства за мир“ све се одлуке доносе по систему „16+1“;

- нејасан је и степен перспективне стандардизације у области наоружања, који је направљен тако да може погодити интересе Русије. Осим тога, не постоје процене финансијских трошкова везаних за учешће у мировним процесима у оквиру „Партнерства за мир“ (према предвиђеној шеми, учесници сами финансирају своје учешће у оперативним активностима);

- нису обезбеђене гаранције равноправности и узајамности приликом остварења мировних мисија;

- не постоје прецизне одреднице везане за карактер и периоду ширења НАТО-а. Према руским изворима, „Партнерство за мир“ је у многоме део процеса ширења НАТО-а, што је изражено и у документима приликом доношења тог програма. Сарадња у оквиру „Партнерства за мир“ за руску страну има смисла само ако се дају гаранције да ће ширење НАТО-а бити одложено на разуман период. Та питања треба преиспитивати и допунити у процесу уласка Русије у „Партнерство за мир“.⁹

Русија је, због свега тога, у мају 1995, уместо „Партнерства за мир“, предложила програм сарадње „НАТО–Русија“, и то из два разлога. Први разлог је унутрашње природе у најширем смислу речи. Наиме, економска ситуација у Русији током 1994–1995. године постајала је све тежа. Делимично се кривица за то тражила и у понашању западноевропских партнера због недовољне финансијске помоћи. Политички гледано, Русија се и даље поларизовала – процес који није престајао од прогла-

⁹ *Политические перемены в Европе, политика Запада и альтернатива для России.* Российская Академия Наук, Институт Европы, Москва, 1995, стр. 39–40.

шења самосталности. Незадовољство и немоћ да се држава покрене из економског колапса компензована је реториком о потреби еманципације улоге Русије у међународним односима и испитивањем њеног понашања и места у међународној заједници. Због тога је опозиција критиковала све што је било повезано са било каквом сарадњом са западноевропским институцијама, а што Русији није доносило најнепосреднију корист у било којем облику. Унутрашњи компромис рефлектовао се на односе Русије са војно-политичким институцијама Западне Европе на тај начин што је руско руководство започело кампању преиспитивања односа, а пре свега преиспитивања количине датог и добијеног. Јавни политички израз таквог става био је садржан у захлађењу односа са свим снагама које су се залагале за политику ширења НАТО-а: прво су критиковане земље у непосредном суседству, а затим бивши савезници из Варшавског уговора. Други разлог због којег је Русија наставила сарадњу са западноевропским институцијама, мењајући редослед потеза, условљен је њеном међународном позицијом. Чињеница да су се земље источне Европе и новоформиране државе бившег СССР-а, пре свега западно од Русије, окренуле ка Западу у нади да ће тако убрзати сопствени развој и избећи могућност било каквог облика руске доминације у будућности утицала је на руско руководство да развије тезу о опасности од ширења НАТО-а по националну безбедност Русије. Због тога је Русија од почетка 1996. године проширила захтеве за њено укључивање у институционални систем безбедности Европе. Најзначајнији захтев је био да равноправно учествује у снагама командовања са западним земљама, што није прихваћено. Интересантно је да је, упоредо са заоштравањем ставова према „Партнерству за мир“, Русија инсистирала на проширењу економске сарадње са Западом, што указује на њен тактички маневар како би извукла што већу материјалну помоћ. Да је реч о пуком тактизирању потврђују и бројни текстови у којима се анализирају предности сарадње у оквиру „Програма за мир“, као и са Северноатлантским савезом. Као главне позитивне стране сарадње наглашава се следеће:

– посебан значај за сарадњу има постигнути ниво контроле и очувања наоружања, као и договори у вези с даљим смањењем (посебан значај придаје се заједничким активностима на смањењу и контроли наоружања за масовно уништавање);

– Русија може да допринесе, усмерава и координира учешће земаља ЗНД у програму „Партнерство за мир“. За њу највећи значај има обезбеђење интереса држава у оквиру Заједнице Независних Држава. Због тога, сматра се у руским аналитичким круговима, у процесу изграђивања програма „Партнерство за мир“ мора да се узме у обзир посебна улога коју имају те државе у очувању регионалне безбедности;

– Русија може да искористи програм „Партнерство за мир“ за остваривање својих посебних интереса учествујући у раду његових специјалних органа (руско руководство сматра да постојећи не одговарају у потпуности руским интересима), као што је, на пример, војно-политички руководећи комитет;

– посредством активног учешћа Русије у програму „Партнерство за мир“, а у сарадњи са другим земљама, Русија може да утиче на „рудиментарне“ структуре НАТО-а, које у савременом тренутку не одговарају фундаменталним геополитичким променама на континенту;

– као учесник у Партнерству, Русија може озбиљно да утиче на смањење брига Централне и Источне Европе везаних за безбедност. У пракси се то може остварити помоћу принципа транспарентности, који подразумева ангажман свих учесника у Програму. У интересу је Русије и других учесника да предвиде политички обавезујућу формулу за неке одлуке о оквирима „Партнерства за мир“;

– најважнији задатак Русије у савременим условима јесте настојање да не дође до нове поделе Европе и повратка на конфронтације. Активним учешћем у „Партнерству за мир“ Русија жели да покаже да је рано, ако не и непотребно, ширење НАТО-а на исток, а то јој може помоћи да уђе у европске институције у чијем раду до сада није учествовала.¹⁰

Програм „Партнерство за мир“, без обзира на то колико има институционалних мањкавости и прецизности у вези с његовим функционисањем, за Русију је прихватљивија варијанта сарадње на плану очувања европске безбедности. Насупрот томе, учешће у НАТО-у руском руководству намеће велику одговорност, јер је исувише мало времена прошло, исувише се мало изменило у основи руског друштвеног и политичког бића од престанка биполарне поделе света да би је прихватила организација Северноатлантског савеза. Због свега тога, Русија се у овом периоду више окреће земљама далекоисточног региона, стабилизујући односе са Кином, и релативно, са Јапаном. Наиме, њена преокупација је стабилизовање односа са суседима и државама чланицама Заједнице Независних Држава. То се не може објаснити само тактизирањем да се добије у времену и приволи Запад на уступке који би више одговарали руским интересима, већ је условљено веома сложеном унутарекономском и политичком ситуацијом. Помоћ коју Русија добија од Запада, на жалост, троши се у непродуктивне сврхе и поново јој прети изолација због економског колапса. Постојећа повезаност привреда бившег совјетског простора намеће Русији и редослед потеза: проблем је у томе што ни земље бивше совјетске федерације нису економски у стању да задовоље своје, а камоли руске потребе.

Русија и Савет за североатлантску сарадњу

Први велики корак после завршетка „хладног рата“ ка зближавању земаља источне и западне Европе било је формирање, на иницијативу НАТО-а, Савета за североатлантску сарадњу (ССС). Одлука о формирању била је унета у Римску декларацију о миру и сарадњи, која је

¹⁰ *Политические перемены в Европе, политика Запада и альтернатива для России*, Российская Академия Наук, Институт Европы, Москва, 1995, стр. 40, 42–43.

донета приликом сусрета шефова држава и влада земаља чланица НАТО-а 7. и 8. новембра 1991. године. Тада је утврђена и нова стратешка концепција НАТО-а, заснована на принципима „концентрисаног напада“. Оснивачки састанак Савета одржан је 20. децембра 1991. у Бриселу. У документу усвојеном на првом, оснивачком састанку – „Стање дијалога, партнерства и кооперације“, забележено је да ће делатност Савета бити усмерена на јачање улоге ОЕБС-а и других европских међународних организација, а затим и на очување принципа Хелсиншког договора и Париске повеље.

Савет за североатлантску сарадњу је замишљен као форум за консултовање о политичким, војним, економским, еколошким и другим проблемима који су тесно повезани са питањима безбедности. Консултације би се обављале на нивоу министара иностраних послова и амбасадора. Сада су чланице Савета постале све чланице НАТО-а и све земље бившег Варшавског уговора, као и све државе које се налазе на територији бившег Совјетског Савеза. Осим тих земаља, члан је и Албанија, док Финска има статус посматрача, а такав статус добила је и Аустрија после приступања програму „Партнерство за мир“.

Већина мера донетих у оквиру Савета у првом периоду имала је више пропагандни карактер, или карактер својеврсне „школе демократије“ за земље источне Европе и бившег Совјетског Савеза, што је условљено чињеницом да је НАТО финансирао целокупну делатност Савета и, сходно томе, доносио одлуке. Основни задатак Савета био је да се бивше социјалистичке земље, односно бивши војно-политички противници, убеди у искреност и нужност процеса у којем једина војна организација која остаје – НАТО – има мирољубиве намере, усмерене искључиво на јачање мира и безбедности у Европи.

Основна корист која је за Русију произишла из те сарадње била је то што је руско руководство могло да се ближе обавести о процесима који су се дешавали у оквиру Северноатлантског савеза. Међутим, после презентације програма „Партнерство за мир“ сарадња у оквиру Савета за североатлантску сарадњу нашла се у другом плану, али је Савет и даље институција за остваривање општеевропског дијалога везаног за најшире проблеме континента, а пре свега за питања безбедности.

Нестрпљење због брзине процеса претварања Европе у јединствену зону мира и безбедности, с једне стране, и нетретирање Русије као равноправне чланице европске заједнице народа (без давања посебног статуса), с друге стране, доводе до предузимања корака који се могу показати као неадекватни и који могу знатно да поремете постојеће стање и започете процесе. Наиме, уколико се не схвати и не прихвати специфични карактер унутарполитичког, економског и стратешког стања Русије и, у складу са тим, настави са процесом ширења система колективне безбедности на бивши совјетски простор, могуће је у Русији јачање снага које нису спремне на ту количину радикализма. То може бити штетно и за Русију и за Западну Европу. Јер, у таквим ситуацијама,

уколико се додирне веома осетљиви терен руског националног поноса (опседнутост), Русија ће се затворити и требаће много времена да се поново стекну услови за ново отварање. Нема сумње, такође, да Русија из свега жели да извуче највећу могућу добит – како економску, тако и стратешку, и да су тактички потези у спољној политици усмерени на остваривање тог циља.

*

* * *

Први период у спољнополитичкој консолидацији Русије завршен је сменом министра иностраних послова Андреја Козирјева, крајем 1995. године. Смена кадра у руском политичком животу има нешто другачији карактер него у другим друштвима: најчешће значи и промену оријентације. Иако је била максимално прагматична – јер је омогућила Русији улазак у европске институције после распада СССР-а, када Русија није могла ништа озбиљније да учини у вези с опредељењем за стратегију спољнополитичког понашања, политика А. Козирјева је, ипак, оцењена као исувише радикална, тј. као непотребно велико приближавање Западу и давање много већих уступака него што се добило користи.

Друга фаза спољнополитичког развоја Русије

У Русији данас постоје две струје, како у руководству, тако и међу аналитичарима, које се споре у вези са дилемом да ли се Русија коначно определила за стратегију остваривања национално-државних интереса. Једни сматрају да она већ има значајну улогу у „светској влади“ и да би требало да буде много енергичнија у захтевима да јој се уважи статус кључне силе поред Сједињених Америчких Држава. Друга струја је много реалнија: сматра да Русија још нема јасно дефинисану стратегију националне безбедности и да је у позицији једне од чланица европске заједнице коју би требало поштовати с обзиром на потенцијал. Према тој струји, главни државни интерес Русије је да, путем концентрације националне енергије и капацитета унутар земље, обезбеди економски развој и створи предуслове за демократију. Наравно, то не подразумева самоизолацију, већ претпоставља активно учешће Русије у међународној подели рада, у размени материјалних и духовних вредности и тесну сарадњу са светом. Било би веома штетно, према мишљењу заступника те струје, да великодржавна реторика и амбиције изазову на Западу сумње у буђење империјалних тежњи Русије.¹¹

Аутори аналитичке студије о руској спољној политици из Федералног института за источноевропска и међународна истраживања, из Немачке, сматрају да је садашњи економски потенцијал Русије такав да јој „дозвољава“ само регионалну улогу, а не улогу светске силе. Шта

¹¹ В. И. Дашичев, *Национальная безопасность России и экспансия НАТО*, Российская Академия Наук, Институт международных экономических и политических исследований, Москва, 1996, стр. 29–30.

више, они Русију убрајају у земље са средњим економским потенцијалом – као што су Француска или Бразил.¹² Та теза произилази из ситуације у којој се Русија нашла након распада совјетске државе.

Русија је од Совјетског Савеза наследила статус „једносмерне државе“ која је имала велику војну моћ, али не и потребне економске и технолошке фундаменте. То је значајно снижило праг њене безбедности и рањивости јер, после престанка „хладног рата“, војна сила у политици иде у други план у поређењу с економским и научнотехничким чиниоцима, и са моралним и интелектуалним потенцијалом. За превазилажење те „једносмерности“ потребне су десетине година у најповољнијим условима развоја, нарочито за подизање нивоа политичке културе и моралног престижа нације.

Други елемент који у садашње време Русији намеће статус другоразредне или регионалне силе (регионалне у статусном смислу) садржан је како у чину распада претходне државе, тако и у начину на који је изведен. Велики степен економске међузависности између држава насталих након распада СССР-а учинио је да сада постоји петнаест привреда које се не могу назвати чак ни проблематичним: оне су, напросто, у изузетно тешкој ситуацији. И не само то, смањење територија фактички за све субјекте бивше совјетске државе значило је почетак процеса економске, политичке, војне и културне дезинтеграције. Тај процес се одвијао упоредо са процесом свеколике интеграције у Европи и утолико је било теже, а и сада је тешко, уклопити та два супротна процеса у оквиру Европе: оно што је учињено у вези с ефикасношћу економских система на западу континента крајем прошлог и почетком овог века на истоку је у неким срединама, пре свега вишенационалним, тек на почетку.

Историјски гледано, дошло је до коначног одвајања од вековног централизма, који се граничио са самоуништењем, и оријентације на демократизацију западног типа. Тај процес је био неминован, али се поставља питање методологије дезинтеграције. Наиме, догодило се да је најмање узиман у обзир чинилац посебних услова. Уместо потпуног прекида свих врста веза међу бившим републикама совјетске државе, могао се сачувати високи степен привредне интеграције који је постојао међу федералним јединицама Савеза, без обзира на то што је тај систем односа имао државно-административни карактер. Било би економичније да се у таквим условима ишло у постепену трансформацију тог модела у систем интеграционих веза заснован на демократским основама тржишне привреде. Као резултат међународне позиције Русије и других република показале су се само рушевине, па се чини да су умногоме пропуштене повољне међународне околности настале након укидања биполарне поделе света и интеграционих процеса започетих на пространствима Западне Европе.

Трећи важан елемент који одређује неповољну позицију Русије у међународним односима јесу неуспеси у реформисању руске економије,

¹² Vogel Hinrich, *Rusland als Partner in der europäischen Politik*, „Frankfurter Allgemeine Zeitung“, 29. марта 1996.

који су резултат „рецепата“ међународних финансијских институција, пре свега Међународног монетарног фонда. Већ крајем 1992. године било је јасно да је примењена „шок-терапија“ на руску привреду, у којој је требало направити брзу приватизацију са свим пратећим радњама и механизмима брзог опоравка привреде, била велика грешка. Показало се, после распада СССР-а, да руска привреда заправо и не постоји. Захваљујући трци у наоружавању привреда у совјетској држави се заснивала на војној производњи (чак 90 одсто): са нестанком примата те врсте привређивања, нестао је и резон о привређивању. „Приватизацију“, која се одвијала искључиво у круговима војне и политичке номенклатуре, није пратио ни минимум одговарајућих законских аката: ко је имао новца могао је да купи што год хоће. С обзиром на то да се радило о старо-новој политичкој класи коју није имао ко да контролише, дошло је до распада система, уколико га је у том периоду уопште и било. „Шок-терапија“ је имала најпогубније последице на националну безбедност земље. Према подацима Централне банке Русије, земља ће бити пред банкротством уколико у најскорије време не добије 10 милијарди долара кредита од Међународног монетарног фонда, што значи да је Русија веома зависна од институција које су под контролом Сједињених Америчких Држава.

С обзиром на наведене чињенице, интересантна је оцена међународног положаја Русије коју је дала група истраживача руске националне доктрине: „Принципијелно, нова политичка реалност које почињу да буду свесни грађани наше земље, састоји се у томе што је, по први пут у својој хиљадугодишњој историји, Русија постала зависна земља. Она данас као минимум зависи од страних кредитора, од курса долара у односу на рубљу, импорта и цена сировина на међународном тржишту, она чека инострану помоћ и инвестиције. Спољна политика је у потпуности престала да буде самостална. Међународне банке и друге организације настоје да умногоме утичу и на нашу унутрашњу политику. Ми смо практично остали у свету без савезника“¹³.

Према тој оцени, оријентација Русије искључиво на САД показала се као погубна јер је схваћена на погрешан начин. Наиме, приближавање две земље, настало након престанка искључивих подела на блокове и сфере интереса, за руску политику је аутоматски значило партнерство: чак се говорило и о кондоминијуму између Русије и Сједињених Држава. Показало се, међутим, да Русија објективно није имала позицију која јој је омогућавала да се тако понаша, нити је новостворена ситуација у Европи и свету тако замишљена. За њу је, зато, стратешки гледано, повољнија варијанта сарадња са земљама Европе, с обзиром на раније успостављене разнолике везе, али постоји значајан елеменат због којег руско руководство о томе не говори много. Наиме, на садашњем степену економског развоја, као и војне моћи, политичке ситуације и кул-

¹³ *Национална доктрина Русије (проблеми и приоритети)*, работа подготовлена по заказу ТОО, Група Мост, Агентство „Обозреватель“ Москва, 1994, стр. 491.

туролошких различитих утицаја Русија је компатибилнија са привредама својих најближих савезника из периода биполарне поделе света на Балкану него што је то, чак, и са источноевропским постсоцијалистичким земљама, као што су Пољска, Чешка или Мађарска. Дакле, већа оријентација ка Европи не значи нужно и аутоматско стратешко везивање за најразвијеније земље. А везивање за нискоакумулативне, готово у сваком погледу проблематичне земље за Русију може да има у будућности несагледиво негативне последице. С обзиром на то да ће још дуго Русија имати статус земље у развоју коју су водили комунисти, и без обзира на свеукупни потенцијал, чини се да је оптимална стратегија њеног спољнополитичког развоја оријентација на прве суседе и земље Далеког истока. Већ су приметни помаци у том смеру, али као да таква оријентација не одговара оним снагама у руском политичком врху које не могу да се ослободе утопистичке идеје о партнерству Русије и САД и равноправности Русије и земаља Европске уније. Русија је земља која се развија уз помоћ страног капитала и под контролом центара финансијске моћи изван ње, па ће од тога колико ће успети да стабилизује своју економску и политичку, као и националну ситуацију, зависити колико ће моћи да рачуна на статус равноправног партнера.

Западна војна алијанса и интереси Русије

Без обзира на то што је могла да буде тактичке природе, да би Русија у предстојећим преговорима добила што више уступака, кадровска измена на челу руске дипломатије продубила је јаз између два приступа питањима приближавања Русије систему колективне безбедности у Европи и ширењу НАТО-а на исток. Преовлађујућа опција јесте она коју заступа владајућа елита, а коју подржава део интелигенције блиске власти или националистички и прокомунистички оријентисане, која стоји на становишту да се Русија мора супротставити ширењу НАТО-а на територије бившег Совјетског Савеза. Што се тиче позиције Русије, заступници те варијанте односа Русије према Западу генерално се залажу за сарадњу на основама партнерства. Свака друга политика директно нарушава безбедност Русије и води у нову поделу унутар Европе и света. Друга група сматра да је процес стварања колективне безбедности „закономерни и неизбежни процес, који, како се види, не подразумева напад на безбедност Русије“.¹⁴ Аргументи који се наводе у прилог тој тврдњи јесу: прво, интеграције унутар Европске уније немају антируски карактер; друго, стварање развијеног система заједничке одбрамбене политике и заједничке одбране могуће је у далекој перспективи, и треће, војна компонента европског одбрамбеног савеза још увек је слаба и неће у будућности имати преовлађујући карактер.

Заоштравање та два приступа унутар Русије имало је за циљ враћање поверења у руско руководство и његове активности везане за

¹⁴ *Геополитические перемены в Европе, политика Запада и альтернатива для России*, Российская Академия Наук, Москва, Институт Европы, 1995, стр. 12.

стабилизовање руске позиције у међународним односима. Тај циљ је постигнут, а резултат је чињеница да су све политичке снаге у оквиру Доњег дома руског парламента – Думе – сагласне око једног – да је „*Russia über alles*“ (Русија изнад свега). Дакле, све идеолошке, политичке, стратешке и тактичке разлике између спољнополитичке концепције политичких партија нестају када је реч о обезбеђењу националне безбедности земље. Колико је такво стање реално засновано показаше време. Јер, постоји и друга страна такве политике. Ма колико се говорило о неприхватању ширења НАТО-а на исток, непостојању услова прихватљивих за Русију за сарадњу са Северноатлантским војним савезом и о опасности од такве политике по успостављени међународни ред, руско руководство, ипак, чини корак по корак ка изналажењу модуса за сарадњу и са НАТО-ом и са осталим институцијама које се баве питањима безбедности Европе. Најмање помињана (јер је најмање прихватљива) опција спољне политике Русије у руским политолошким круговима и у руској политичкој елити јесте статус Русије као регионалне силе. Наиме, Русија сада има све претпоставке да на миран начин успостави ближу сарадњу са земљама Далеког истока, са Кином, пре свега, са којом је решила дугогодишње граничне неспоразуме, од које економски може имати веће користи него од западноевропских земаља. Русија, међутим, не може да буде регионална сила: империјални дух, култура самодовољности и страх од удаљавања од Европе исувише су снажни аргументи да би се прихватила реалност. Исто тако, прагматизам у руској спољној политици налаже понашање усклађено с објективним процесима у Европи и свету, а они су интеграциони и по суштини и на делу: Русија може, с обзиром на ситуацију у којој се налази унутар земље и с обзиром на објективну позицију у свету, добити сатисфакцију уколико постане део свих тих промена.

Историја новог односа Русије према процесу ширења НАТО-а на исток може се означити сусретом актуелног руског председника са званичницима из Пољске, априла 1993, када је Борис Јељцин дао сагласност на проширење НАТО-а на земље источне Европе. Дискусије у руским научним круговима се још увек воде око тога да ли је тај пристанак био преурањен, или је био одраз свести о новонасталој ситуацији у Европи и потреби да Русија нађе у њој своје место. Потребно је размотрити приступ обе струје, јер се само на тај начин могу разумети непредвидљиви потези руског руководства када је реч о спољној политици.

Једна струја сматра да је ширење НАТО-а против интереса безбедности Русије и да су његове опасне могуће последице за стабилност у Европи све очевидније. Отпор према тенденцији ширења Северноатлантског савеза иде дотле да се говори о „*натовском drang nach Osten*“.¹⁵

¹⁵ *Национальная безопасность России и экспансия НАТО*, Российская Академия Наук, Институт международных экономических и политических исследований, Москва, 1996, стр. 37.

Основу за толику количину негативности аналитичари те струје налазе у неким садржајима из руско-америчких преговора обављених током 1994. и 1995. године, на којима је речено да се представници НАТО-а придржавају следеће линије:

- ширење НАТО-а је у току. Уколико се Русија буде супротстављала, то ће на Западу довести до пораста неповерења у руске намере и будући развој Русије;

- уколико ширење НАТО-а буде представљено руском народу као велика опасност, то ће користити само руским националистима. Руско руководство не би требало да допусти да Жириновски и други екстремисти искористе ту тезу;

- НАТО ће, заједно са другим европским земљама, поздравити сарадњу Русије у различитим организацијама и акцијама, као што су „Партнерство за мир“ и ОЕБС;

- НАТО је заинтересован за политичку сагласност са Русијом о успостављању тесне сарадње.¹⁶

Анализирајући наведене тачке, антинаатовски расположени аналитичари сматрају да се Русији не остављају никакви контрааргументи, што је у супротности са партнерском сарадњом. А „Партнерство за мир“ би, према том мишљењу, имало смисла само у том случају да постане основа новог безблоковског система европске или евроатлантске безбедности, у којој би све, без изузетка, земље Европе, САД и Канада постале равноправни „чланови“: у противном, „Партнерство за мир“ служи америчким војно-политичким циљевима у земљама источне Европе и Заједнице Независних Држава.¹⁷

Друга „идеолошка подлога“, којом се оправдава ширење НАТО-а на исток, садржана је у материјалу са немачко-пољско-руске конференције из октобра 1995. године. Том приликом је немачка страна понудила, у форми питања и одговора, слику садашње Европе и Русије у њој. Према том гледишту: 1) Русија није суперсила (велика земља) чије интересе треба поштовати, јер нема социјално-економску снагу и моћ, а ни културно-цивилизацијску снагу привлачења. У садашњем свету такву снагу имају само САД; 2) Русија мора да зна да мале земље, које живе између ње и Немачке, морају да живе без страха, као равноправни чланови демократске заједнице народа; 3) ширење НАТО-а на исток значи експорт стабилности и демократије према границама Русије, што је такође у интересу њене демократије; 4) против ширења НАТО-а иступају спољнополитичка и војна елита у Москви, док већина народа размишља о томе како да преживи у условима раста цена, незапослености, крајње беде, криминала итд. Приближавање НАТО-а границама Русије неће утицати на руске бираче на председничким изборима, и 5) ОЕБС не треба, као што траже руски представници, да буде главна

¹⁶ Strobe Talbog, *Warum die NATO wachsen nur*, „Die Zeit“, 6. october 1995, p.p. 10.

¹⁷ *Национальная безопасность России и экспансия НАТО*, стр. 37–38.

организација колективне безбедности у Европи са својим Саветом безбедности, итд.¹⁸

Заступници таквог мишљења сматрају да су САД, заступајући тезу о сопственом културно-цивилизацијском првенству, дале себи право да у земље источне Европе извозе стабилност и демократију, и да то остваре уз помоћ војног блока. Све то може довести до поновне поделе Европе, међународне затегнутости, конфронтације и конфликта. Велико је питање, такође, да ли земље источне Европе желе и морају да прођу америчку школу демократије и тржишта. И што је најважније, размештање нуклеарног оружја на територије нових чланица НАТО-а најдиректније угрожава границе и безбедност Русије.

Анализирајући ставове те струје у вези са везивањем Русије за НАТО, пре свега, могуће је доћи до неких елемената основне бојазни за безбедност региона Источне Европе и простора бивше совјетске државе. То је процес који траје и сумње су последица промена у ходу. Од отварања питања везаног за карактер развоја постсоцијалистичких друштава и њиховог укључења у европске процесе поставља се и питање да ли пут демократских промена по већ виђеним рецептима одговара тим друштвима. Свакако да се увек може дати негативан одговор када се пође од тезе да су услови у којима се та друштва налазе другачији од оних на Западу, те да је понуђени облик друштвеног развоја немогућ. У пракси је делимично и потврђена констатација да једини пут развоја ових друштава може бити демократизација, али је питање да ли се неки потези вуку прерано. Исто је и са економским развојем: којим средствима кренути ни из чега? Опредељење за карактер промена одређује и понашање тих земаља у међународним односима у новонасталим околностима. Да би заштитиле свој интегритет и идентитет од утицаја Русије, оне се опредељују за европске токове колективне безбедности и што брже укључивање у њихове организационе облике. То је сасвим нова и другачија чињеница од оне са којом је руско руководство спремно да се суочи: до сарадње са Русијом доћи ће онда када те земље буду сигурне да не постоји могућност за повратак доминације, или када Русија буде стабилна земља, способна да нешто квалитетно ново понуди у замену за идеологију доминације.

Без обзира на „сучељавање аргумената“, присталице неширења НАТО-а на исток су свесне неминовности. Због тога настоје да у неким истраживачким подухватима понуде предлоге за понашање Русије у постојећим околностима. Током 1995. године сачињен је пројекат „Концептуална стратегија противдејстава изазваних спољашњим притисцима на безбедност Русије“ у Институту за одбрамбена истраживања. Иако је предлог који су аутори дали крајња солуција, интересантан је због увида у стање духа у неким елитним круговима руске спољне политике.

¹⁸ Royen Cristiph, *Ostmitteleuropas NATO-Mitgliedschaft: die russisch Dimension*, Forschungsinstitut für internationale Politik und Sicherheit, Ebenhausen, 1996, p.p. 31–34.

Два су основна иницијатора ширења НАТО-а на исток, према тој студији: Немачка и Сједињене Америчке Државе. Стога, да Русија не би била изненађена, потребно је сачинити контрамере: формирати војни блок од држава чланица ЗНД, као противтежу НАТО-у и уздати се у нуклеарно оружје, јер Русија чини исувише уступака Западу у вези са копненим оружјем. Главни ослонац би требало да буде тактичко нуклеарно оружје, које би било размештено у Белорусији и Калињинградској области, на обалама Балтичког мора, на Кољском полуострву, војним базама на Криму и кавкаским републикама. У случају да буде донесена одлука о пријему прибалтичких земаља у НАТО, на њихову територију се мора увести руска војска. Осим тога, у односима са САД Русија поседује „убедљиве аргументе“ као што су ракетни потенцијал и предаја нуклеарног оружја Ирану, Ираку и Либији, са којима увек може да закључи војни савез.¹⁹

Према мишљењу заговорника неширења западног војно-политичког савеза на Исток, Русија би у својој спољнополитичкој стратегији требало да изабере компромисни пут, тј. да настоји да спречи ширење НАТО-а на источноевропске земље и бивше републике совјетске државе и да те државе упути на сарадњу с Европском унијом. То претпоставља повратак Русије на концепцију „општеевропског дома“, која подразумева равноправно укључивање источноевропских држава, Русије и бивших совјетских република у европску заједницу народа, и то у три етапе: 1) ширење западноевропске интеграције на Источну Европу и Прибалтик; 2) стварање и развој источноевропске интеграције од земаља ЗНД или барем од дела тих земаља, и 3) стапање обеју интеграција у јединствену интеграциону заједницу. На тај начин би се створила заједница која би се простирала од Ванкувера до Владивостока.²⁰ У вези с тим, предлаже се и посебан систем остваривања општеевропске безбедности, који би се формирао на бази реформисаних институција НАТО-а, ОЕБС-а и програма „Партнерство за мир“, и у којем би се одлуке доносиле на основу позитивних принципа из Лиге народа и Организације уједињених нација. Сматра се да Русија нема другу варијанту коју може да понуди ширењу НАТО-а на исток.

Покушај Русије да из своје тренутне позиције извуче што је могуће више најопштије се може окарактерисати као начин мишљења и понашања у спољнополитичким односима током 1995. и 1996. године. Упоредо с тим правцем, међутим, постојао је и други, мање експониран, који би се условно могао назвати прагматичним правцем. Без обзира на то што се тај други начин мишљења тешко може лоцирати у кругове политичког естаблишмента, почетком 1997. године он је избио у први план у вези са све енергичнијом политиком ширења НАТО-а према истоку и Русији.

¹⁹ Део истраживачког пројекта објављен у „Сегодня“ од 20. октобра 1996, стр. 3.

²⁰ *Национальная безопасность России и экспансия НАТО*, Российская Академия Наук, Институт международных экономических и политических исследований, Москва, 1996, стр. 46–48.

Заступајући тезу о неминовности што скоријег и ефикаснијег прилагођавања Русије европским интеграционим процесима, заступници прагматизма у спољнополитичкој стратегији Русије сматрају да интеграција са ЕУ у сфери спољне политике Русији може донети значајне користи, и то због тога што се: „релативно смањује утицај САД на Европу и НАТО, повећава се улога европског интеграционог центра који може бити прихватљивији партнер у дијалогу са Русијом како у области безбедности, тако и у ширем комплексу питања, полазећи од опште заинтересованости за безбедност европског континента. У случају да се појаве неке препреке или тешкоће око уласка централноевропских и источноевропских земаља у НАТО, може бити ефективнија варијанта (и мање опасна за Русију) њихове сарадње са Западом у домену безбедности. Развој европске интеграције у сфери безбедности омогућава ЕУ да игра улогу регионалног система безбедности који би функционисао у складу са одлукама ОУН и ОЕБС-а. У том случају би колективни систем безбедности ЗНД могао да се посматра као источни партнер. Може се показати да је војну и војно-политичку сарадњу са Западом лакше остваривати по линији Европске уније него по линији НАТО-а (посматрано с тачке гледишта руског јавнополитичког мњења и морално-психолошке припреме за то). Јачање Европске уније, као и очување НАТО-а, делимично доприноси неутрализацији негативних последица раста моћи Немачке. Развој система општеевропске безбедности смањује негативне последице вођења искључиве националне политике која би штетила другим европским државама. Стварање војних структура Европске уније јача тенденцију раста националних компонената у систему одбране Запада, што ограничава могућности појединачних снажења на војном плану.²¹

Позитивне тенденције сарадње Запада са Русијом у успостављању система општеевропске безбедности отпочеле су још 1994. године, када је Европска унија одустала од политике дискриминације у односима са Русијом и декларисала се за курс развоја тих односа. Томе је допринео напредак у дијалогу између ЕУ и Русије (пре свега Уговор о партнерству и сарадњи, потписан 24. јуна 1994). Консолидовање Запада у реализацији пројекта општеевропске безбедности није наишло на очекивани одговор Русије. С друге стране, оклевање да се укључи у европске токове може Русију коштати много – неке западноевропске земље се могу дистанцирати, економски или политички, и тако натерати Русију да тражи нове модусе односа са другим земљама, што би јој у овом периоду још више отежало положај и можда је натерало на неповољнију варијанту – на веће везивање за Сједињене Америчке Државе.

Предвиђено је да се општеевропски систем очувања безбедности на континенту остварује кроз и уз помоћ НАТО-а, што изазива у руским

²¹ А. В. Вахрамеев, *Геополитическое положение Российской Федерации и его внешняя политика*, „Вестник научной информации“, Российская Академия Наук, Институт международных экономических и политических исследований, Москва, 1996, стр. 14–16.

политичким и теоријским круговима двоструки страх: на једној страни, постоји страх изазван унутрашњом политичком ситуацијом, која се са ширењем НАТО-а може додатно компликовати. Јер, психолошки притисак прошлости још увек је веома снажан: уверење да је Русија несмотрено много изгубила, а веома мало добила од западних земаља снажно је и веома широко распрострањено. Без обзира на то што не постоји алтернатива као замена за ту врсту притиска, постоји отпор превеликом и пребрзом везивању за западноевропске структуре очувања безбедности. Други чинилац лимитирања руске сарадње са институцијама Запада на плану очувања безбедности у Европи условно се може означити као спољнополитички чинилац.

Веома је мало времена протекло од одлуке руског политичког врха да отпочне тешњу сарадњу с европским институцијама, па још увек постоји опрез приликом сваког укључивања у европске интеграционе токове. Русија нема искуства у том процесу. Такође, нема ни поверења у искреност европских партнера. И, што је најизраженије, нема сигурност, или има веома нестабилне гаранције да ће бити укључена као равноправан члан европске заједнице народа. Несигурност произилази из објективног стања у Русији: има веома мало да понуди да би била третирана као равноправан члан европских и светских економских токова (Русија је у позицији примаоца); политичка ситуација унутар Русије је таква да се тешко може говорити о ширењу демократских процеса на основу западноевропских искустава – пре би се могло рећи да је у Русији на делу процес интензивне персонализације власти; на спољнополитичком плану руско руководство нема јасну стратегију ни према првим суседима, ни према далекоисточном региону Азије, ни према Европи – потребно јој је време за промене. У овом историјском тренутку, Русија потражује и извлачи тактичке предности за економски опоравак.

Прагматизам, као битно обележје спољнополитичке активности Русије, посебно је изражен у процесу преговарања око укључивања Русије у Северноатлантски савез. После вишемесечних преговора, у Паризу је 27. маја 1997. дошло до потписивања основног документа којим се регулишу односи између НАТО-а и Русије. Тиме је Русија дефинитивно постала саставни део система колективне безбедности у Европи, што је значајан елемент у формулисању националне стратегије.

Русија и Заједница Независних Држава

Распад совјетске државе догодио се неочекивано брзо: од идеје одвајања прибалтичких земаља од савеза до стварања Заједнице Независних Држава једва да је протекла година дана. Последице растакања Совјетског Савеза су вишеструке, и позитивне, и негативне. Вековна тежња неких народа да се ослободе руског утицаја формално је остварена. Исто тако, многи народи су добили могућност избора. Генерално

је престала да постоји опасност по територијалну безбедност новоформираних и старих држава. Еманципација нација постала је најважнија тековина распада совјетске државе. Почео је процес интеграције у европске и светске економске, политичке и друге токове. Стање у новим државама, међутим, много је сложеније. Дугогодишње постојање јединствене државе у сваком погледу је оставило неизбрисиве културно-историјске трагове, нераскидиве економске везе, испреплетан систем одбране и заштите држава, политичко наслеђе које кореспондира са руским наслеђем и бремене готово експерименталне националне повезаности. Сви ти чиниоци обликују односе на простору бившег Совјетског Савеза. Баш због историјске међуусловљености тог простора формирана је и недржавна и надржавна организација – Заједница Независних Држава – од бивших совјетских република, 21. децембра 1991, у Алма-Ати. Сем што је предвиђено да сачува јединство управљања нуклеарним потенцијалом и што је дат мандат Русији да заступа државни континуитет у међународним организацијама, та заједница не предвиђа никакве друге заједничке активности. Период иживљавања самосталности националних држава још траје, али и процес освешћивања и прагматичнијег приступа стварности. У руској спољној политици према „новом иностранству“ може да се издвоји неколико елемената.

1) Непријатељско расположење новостворених држава чланица ЗНД из периода одмах након распада СССР-а сада је, чини се, у целини превазиђено. Спољнополитичка оријентација Русије на „превазилажење империјално-тоталитарног система“²² допринела је да се превазиђе доминантна струја у политичким круговима Русије (тзв. националпатриотска), која је заступала тезу да се на руским границама налазе нови непријатељи. Серија билатералних уговора потписаних између Русије и земаља чланица ЗНД, којима се регулишу најразличитије области од интереса за сарадњу тих земаља, и формално је допринела стабилизацији такве политике. Тешкоће у којима се нашла Русија и остале земље ЗНД, међутим, утицале су на стагнацију односа, а делимично и на њихово компликовање. Стратешки гледано, већина нових држава ЗНД економски је зависна од Русије. Исто тако, Русија је у ситуацији да и сама зависи од капитала са Запада, па су елементи за везивање са земљама чланицама ЗНД све малобројнији, што може да изазове неке проблеме до којих није стало ниједној страни на простору бивше совјетске државе.

На основу досадашњег искуства, могућа је извесна типологизација односа Русије са првим суседима. На северозападу, Русија има сложене односе са Литванијом и Украјином, а на линији колебања су и односи са Молдавијом. Са Белорусијом, Јерменијом и Киргизијом односи су најстабилнији. Новоприсдружени чланови ЗНД – Грузија и Азербејџан, сматрали су да ће их Русија наградити за укључење у Заједницу али како до тога није дошло, односи су се почели хладити, без обзира на

²² „Сегодня“, 7. июля 1995, Истужплнение министра иностранных дел А. Козирева перед дипломатами.

декларативне изјаве о заједништву и проруској оријентацији. Односи с Туркменистаном и Узбекистаном су за сада најкомпликованији, а у вези са те две државе у руском политичком спектру су се издвојиле две струје: једна је конзервативна, и заступа мишљење да Русија „нема шта да тражи са државама сумњивих унутарполитичких режима“, а друга је либералнодемократска, и заступа тезу да руска влада треба „опрезно и селективно да се односи према суседима“, држећи се мишљења цивилизованог света да је „најбоља помоћ за Русију сарадња са стабилним демократским државама“.²³ Без обзира на прокламоване ставове, Русија итекако уме да „прогледа кроз прсте“ режимима у Таџикистану, Азербејџану, као и другим државама ЗНД чији се режими не могу назвати цивилизованим и демократским. Стагнацији односа између Русије и држава бившег совјетског простора доприноси и страх од нових империјалних амбиција неких политичких снага у Русији.

2) Неразумевање новог партнера је обострано. Ипак, највеће оптерећење у односима између Русије и новог суседства је мит о великодржавном карактеру Русије. Наиме, много се говори и пише о великодржавности као безусловном и сталном знаку руске специфичности, тј. руског менталитета. Садржај тог интегралног симбола тумачи се различито, као што се и у историји руске мисли различито тумачило шта је то „велика Русија“: различито су тај појам схватили „западњаци“ и „славенофили“, конзерватори и либерали, большевици, мењшевици, кадети, есери, „евроазијати“ итд. И сада постоје демократска и конзервативна тумачења. „Месијанска“ свест која чини важну карактеристику руског менталитета у суштини је трансформисано схватање Русије као велике државе. Свест, односно, самосвест о великој држави на нивоу власти преформулисана је у државу империјалне варијанте, која је била у колизији и са религиозним, и са револуционарно-демократским, и са социјалистичко-интернационалистичким схватањима улоге Русије у свету. Али, са тим симболом се Русија носила у прошлости, а носиће се и у будућности. После нестанка суперсиле каква је била СССР, Русија јесте велика држава, јер је таквом чини руска култура.²⁴ Чињеница је, дакле, да се и без империјалних или неоимперијалних амбиција и моћи Русија мора схватати кроз призму великодржавности, јер се многа питања међународних односа преламају кроз ту суштину. Такав приступ је значајан и за односе унутар ЗНД: схватајући и прихватајући културно-психолошке специфичности Русије, њене „интегралне менталне симболе“, чланице ЗНД могу искористити предности сарадње са Русијом.

3) За односе између Русије и земаља Заједнице Независних Држава посебно је важно наслеђе, које веома оптерећује њихову узајамну

²³ Е. Паин, *Роль Москвы в постсоветском пространстве*, МН, Но, 8, 1996, Точка зрения автора на данную проблематику изложена в статьях: Ю. И. Суровцев, *Откажутся от великодержавных амбиций*, Русская федерация, Но. 17, 1994, и *Россия и ближне зарубежье*, „Култура“, 1995, 28. января и 4. февраля.

²⁴ Према мишљењу руског академика Д. С. Лихачова, „руска културосфера је једина у стању да убеди сваког образованог човека да има посла са великом културом, великом земљом и великим народом...“ Д. С. Лихачев, *Култура как целостная среда*, „Новый мир“, Но. 8, 1994, стр. 7.

комуникацију. Ослобађање од митологије је од кључног значаја за прагматизам и ефикасност руске спољне политике. После стицања независности, многе земље које су се налазиле у застави совјетске државе, као што су Украјина, прибалтичке земље, Молдавија и готово све азијатске државе, имају негативна искуства из прошлости у односима са Русијом. Постоји и у Русији мишљење, можда још израженије, а које заступају националпатриотске политичке организације, а делимично, по потреби условљеној дневнополитичким интересима, и комунистичке политичке организације, да Русија треба да заштити руски живаљ и, у вези с тим, руски културни утицај у земљама у којима је висок проценат руског становништва. То је једна од најопаснијих савремених митологија коју је руско актуелно руководство успело да сачува.²⁵ Идеологија све већег национализма, који се појавио након нестанка комунистичке доминације на просторима бивше совјетске државе, налази се под контролом и то је једна од значајних претпоставки стварања простора и за Русију и за остале земље чланице ЗНД да се неоптерећене решавањем националног као државног питања одределе за постепене демократске варијанте друштвеног преображаја.

Многи примери потврђују тезу да Русија још увек истражује у својој спољнополитичкој стратегији. Мењање приоритета понекад је тактичке, али понекад и стратешке природе. То чини да је Русија често неодлучна. Руско руководство и руска наука морају узети у обзир многе чиниоце приликом трасирања руског пута у свет: у томе историја има приоритетно место, јер, је, на основу ње, могуће изнаћи модусе за савремене проблеме. То захтева време, а Русија га нема много уколико жели да се укључи у европске и светске интеграционе процесе. То је један сасвим нови угао гледања за преовлађујућу историографску и идеолошку мисао у руском друштву и захтева преиспитивање методолошког приступа, теорије међународних односа и стратегије спољне политике.

Закључак

Русија се налази у новим, специфичним околностима: од велике силе постала је територијално велика земља, с огромним потенцијалом, али са скромним могућностима. Распад совјетске федерације и нестанак свеколике структуре која је одржавала оставили су огромне последице на ту земљу. Русија је сада економски неразвијена земља којој је потребан капитал да би успоставила основу за даљи развој. Политички, то је проблематична земља, са недовољно дефинисаним политичким системом и сложеним политичким животом. Као нова држава у међународној заједници, Русија се суочила и са новом позицијом, која је

²⁵ Ю. И. Суровцев, *К вопросу о культурно-историческом „измерении“, российской внешней политики в отношении стран „нового зарубежья“*, „Вестник научной информации“, Но. 1, 1996, Институт международных политических и экономических исследований, Москва, стр. 42–43.

захтевала да се формулише и нова стратегија према међународној заједници. Узимајући у обзир сложеност у унутрашњем политичком и економском развоју, руско руководство је постепено усвајало у међународним односима принцип прагматизма, који се у пракси веома често исказивао као несналажење, лутање и нејасноћа у стратегији националне безбедности. Ипак, захваљујући прагматичном односу према спољашњем свету, Русија је за релативно кратко време успела да стабилизује своје односе са Европском унијом, Кином и земљама Далеког истока. Као приоритет у спољнополитичкој активности за Русију се намећу односи са првим суседима и стабилизовање Заједнице Независних Држава. Да би могла да се окрене том региону Русија је прво морала да регулише односе са земљама западне и источне Европе, а пре свега с НАТО-ом, организацијом чија је стратегија ширења према истоку за Русију компликована непознаница.

Укључивање Русије у систем колективне безбедности у Европи путем успостављања специфичних односа са НАТО-ом оставља руском актуелном руководству простор за сређивање односа са земљама чланицама ЗНД, са којима има веома сложене и специфичне односе, оптерећене бројним нерешеним територијалним питањима, а пре свега међунационалним односима. Од стабилности унутрашње ситуације, у крајњем, зависиће и стратегија Русије у међународним односима.

Литература:

1. А. Арбатов, *Россия: национальная безопасность в 90-ем году*, „Мировая экономика и международные отношения“, Но.8-9, 1994.
2. А. S. Karagonov, *Russia – the State of Reforms*, Bertelsmann Foundation Publishers, Cutersloh, 1993.
3. V. Baranovskiy, *Russia and European Security*, „Eurobalkans“, No. 19, 1995.
4. Z. Brzezinski, *A Plan for Europe*, „Foreign Affairs“, January/February, 1995.
5. К. Е. Спрокон, *Геополитика современного мира и Россия*, „Полис“ Но. 1, 1995.

Мр Милован Вуковић

У раду се разматра стратегијски значај нафте на основу искустава из последњих деценија, како из угла најразвијенијих држава (највећих потрошача нафтних деривата), тако и из позиције највећих светских извозника нафте. Посебно је обрађена пажња на чињеницу да многе земље, иначе пребогате нафтом, или неким другим природним ресурсом, после почетног привредног раста, остварују знатно успоренији развој на супрот државама које оскудевају у природним богатствима. Анализирани су, такође, и политички односи земаља Каспијског басена, који, с обзиром на измењене геополитичке прилике у том делу Азије и на изузетно богате резерве нафте и гаса, постаје све привлачнији за водеће светске петролејске компаније.

Аутор, на основу анализе новијих политичких процеса, предвиђа већи стратегијски значај нафте, како за земље богате тим ресурсом, тако и за мање државе, попут Југославије на пример, које оскудевају тим енергентом.

Увод

Огроман друштвено-економски и политички значај, исцрпљивост, необновљивост и неравномерна заступљеност у различитим деловима света основне су карактеристике нафте, важног елемента националног богатства и производних снага сваке државе. Због тога, та минерална сировина има још једну специфичност – стратегијски значај, који се може сагледавати са два становишта: у ширем и у ужем смислу.¹ Први приступ се заснива на томе да је нафта основни услов за свеколике привредне активности сваке државне заједнице. Континуирано снабдевање нафтом утиче на економску стабилност земље, усклађивање њене привредне структуре и обезбеђивање планиране динамике привредног раста, што се, у суштини, одражава и на њену одбрамбену способност. Земљама са богатим резервама нафте извоз те стратешки најважније сировине требало би да буде добра основа економске и политичке стабилности, и чинилац војног јачања. Да би се предупредила могућа изненађења око снабдевања тим енергентом многе земље, посебно најразвијеније, односно њихове војно-политичке организације, предузимају најразличитије мере, укључујући и војне интервенције у одређеним

¹ Д. Миловановић, П. Радичевић, *Стратегијски значај минералних сировина*, Војноиздавачки завод, Београд, 1980, стр. 141, и П. Радичевић, *Минералне сировине у рату и миру*, НИУ Војска, Београд, 1995, стр. 51.

земљама, пре свега на Блиском истоку, уколико се процени да постоји опасност да се поремете цене на тржишту нафте. Управо због тога, подручја богата лежиштима нафте била су, по правилу, извор криза. Основа другог приступа је чињеница да је нафта, како у сировом, тако и у прерађеном стању, неопходан погонски материјал борбених и неборбених средстава оружаних снага.

Војно-политичка нестабилност нафтоносних подручја

Супротност између развијених и неразвијених земаља постаје, из дана у дан, све израженија. Највеће разлике се испољавају у домену енергетских потреба, при чему Сједињене Америчке Државе увелико предњаче у потрошњи нафте. Због великог пораста потрошње стално су се повећавале у свету и потребе за нафтом. На пример, док је 1859. године у целом свету произведено и потрошено око 5.000 тона нафте, 1960. године премашена је количина од милијарду тона нафте, 1970. произведено је око две милијарде тона, а 1997. године око три милијарде тона.² У садашње време САД троше 25 одсто производње.

Још у новембру 1974, у познатом њујоршком листу „*US News and World Report*“, објављен је чланак под насловом „Хоће ли САД заплени блискоисточну нафту?“, у којем је, између осталог, писало: „Америчка војна интервенција ради обезбеђења нафте за западне економски развијене земље не може се искључити уколико се енергетска криза претвори у међународну катастрофу“. У време ембарга извозница нафте (ОПЕК³) на извоз у САД, који је трајао од октобра 1973. до марта 1974, водећој земљи западне војне алијансе недостајало је око 125 милиона тона нафте, што се неповољно одразило на њену економску стабилност. Тада су арапске и неке друге земље – велики извозници нафте – први пут употребиле нафту као оружје политичке борбе, обустављајући извоз тог енергента у земље које су подржале агресију Израела 1976. године на Египат, Сирију и Јордан. У то време, војни планери на Западу су процењивали да би контрола Арабијског полуострва и Персијског залива могла да се оствари за неколико часова или, чак, неколико минута, те да би циљеви оружане агресије могли да буду Либија, Кувајт и Саудијска Арабија. Сматрали су да би за целу акцију биле довољне три америчке дивизије, потпомогнуте флотом из Средоземног мора. Једини проблем било је, како се тада сматрало, држање и реаговање СССР-а у критичној ситуацији.

После поскупљења⁴ нафте 1979. године поново је у САД актуелизовано стварање мобилних снага („специјални војни корпуси“, „специјалне

² Д. Миловановић, П. Радичевић, *исто*, стр. 168.

³ Организацију држава извозница нафте (Organization of the Petroleum Exporting Countries – ОПЕС), основану 1960. године, чине: Алжир, Иран, Ирак, Нигерија, Либија, Индонезија, Еквадор, Венецуела, Катар, Саудијска Арабија, Габон, Кувајт и Уједињени Арапски Емирати. Главни задатак ОПЕК-а јесте одређивање цене нафте у међународној трговини.

⁴ Цена нафте је у периоду од 1970. до 1983. године повећана са 0,9 на 34 долара по барелу (1 барел = 159 литара). Године 1986. нафта је имала најнижу цену

снаге“), које би се према потреби упућивале у регионе где су „угрожени витални интереси САД“. У структури америчког увоза нафте земље ОПЕК-а учествовале су 1977. године са 70 одсто.

Шестонедељни рат у Персијском заливу 1991. године (од 17. јануара до 24. фебруара) био је, између осталог, и велика светска битка за нафту, односно за регион који је најбогатији нафтоносни извор света. Наиме, са тог простора Западна Европа покрива око половину својих енергетских потреба,⁵ а Јапан чак и до 90 одсто. С друге стране, за Ирак је извоз нафте био велики извор капитала и чинилац његовог економског и војног јачања.

Иако војнички поражен, режим Садама Хусеина је дуго одолевао под оштрим санкцијама међународне заједнице, уведеним због агресије Ирака на Кувајт пре седам година. Ипак, 20. маја 1996. Ирак се, после вишемесечног противљења, помирио са захтевима Уједињених нација, па је прихватио план светске организације „нафта за храну“, понуђен ради смањења патњи ирачког становништва услед санкција. Према том споразуму, Ираку је омогућено да продаје нафту искључиво ради куповине хране и лекова. Да би се постигао тај циљ, допуштено му је да продаје 600.000 барела нафте дневно, што је знатно мање у односу на количину од 3,2 милиона барела, колико је та земља производила дневно пре завођења санкција. Иначе, када је пре санкција новац од нафте притицао, Ирак је трошио 400 милиона америчких долара на здравствену заштиту, пружајући становништву савремену медицинску опрему и ангажујући бројне медицинске раднике из Египта, Индије и Кубе. Током 1996. године буџетска ставка за здравство, међутим, пала је на 25 милиона, што је, према подацима УНИЦЕФ-а, допринело порасту умрле деце у периоду санкција (пре санкција 600, односно током санкција 4.500 умрле деце месечно).

Према одредбама Споразума, Ирак око 30 одсто зараде стечене продајом нафте троши на репарације Кувајту и другим жртвама рата у Персијском заливу, око пет одсто се користи за покривање дугорочних операција УН у Ираку (укључујући и комисије које треба да спрече Ирак у обнови производње оружја за масовно уништење), док се око 15 одсто средстава издваја за храну и лекове за потребе полуаутономних курдских области у северном делу земље. Надзор над строгом расподелом средстава од продаје нафте за назначене потребе УН обезбеђују преко посматрача непосредно на терену. Било која чланица Комитета УН која надгледа спровођење тог споразума, уколико процени да Ирак покушава да избегне заштитне мере, може да заустави извоз нафте из Ирака.

Војне интервенције на територији Ирака трајале су и после завршетка рата у Персијском заливу. Почетком септембра 1996, америчка

(око 15 долара по барелу). Уочи рата у Заливу поново је дошло до пораста цене до нивоа од 26 долара. Последњих година цена нафте одржава се у границама од 18 до 21 долара по барелу.

⁵ Б. Мамула, *Одбрана малих земаља*, Војноиздавачки и новински центар, Београд, 1988, стр. 107.

авијација и ратни бродови бомбардовали су циљеве у северном, као и јужном Ираку. За регион насељен Курдима Американци су посебно заинтересовани, будући да се тамо налазе главна ирачка нафтна поља (Мосул, Киркук и друга).

Искуства Ирака из деведесетих година указују на разорну моћ санкција међународне заједнице, која се испољава на најоштрији начин код најширих слојева друштва. За разлику од својевременог ембарга чланица ОПЕК-а према развијеним земљама, забрана извоза некој чланици те заједнице од стране УН изузетно је моћно средство у остваривању политике доминације и чинилац изазивања унутрашње нестабилности. Тим пре што већина тих земаља свој просперитет заснива искључиво на богатим резервама „црног злата“. На пример, у америчком Конгресу, средином 1996. године, изгласан је тзв. Д'Аматов закон, назван према конзервативном америчком сенатору Алфонсу Д'Амату, којим је предвиђена дужност америчког председника да примени бар две санкционе мере, са листе од шест могућих, према компанијама које: „инвестирају 40 или више милиона долара годишње у Либији или у Ирану, или крше ембарго према Либији, односно продају оружје, авионе или рафинеријску опрему“. Специфичност Закона је да подразумева завођење санкција и према корпорацијама из „трећих земаља“ које са кажњеним државама (оптужене за тероризам) обављају послове изнад одређеног лимита (20 милиона у 1997. години). С обзиром на висок обим текућих инвестиција западних земаља (САД, Француска, Немачка, Италија) у петрохемијски комплекс арапских земаља, не-реално је очекивати стриктно спровођење тих санкција. На пример, француска компанија „Тотал“ уложила је 1995. године у иранску нафтну индустрију 600 милиона долара.

Верски и идеолошки сукоби на Блиском истоку су стари, али у вези с петролејом добијају на оштрини. На том простору преламају се не само арапско-израелски односи него и супротности између самих арапских земаља (ирачко-ирански рат, раздвајање два Јемена, шеснаестогодишње крвопролиће у Либану, турско-сиријске размирице).⁶ Због тога је ниво привредне сарадње између тих земаља низак, што је у супротности са процесима економске интеграције у осталим деловима света. На пример, више од 60 одсто извоза Саудијске Арабије иде у развијене индустријске земље, а само шест одсто у Јордан. Такође, више од 60 одсто јорданског извоза иде у развијене земље, првенствено у Европску унију и Сједињене Америчке Државе. Изузимајући Турску, Израел и Египат, због високих производних трошкова, те земље нису успеле да створе међународно конкурентне привреде. Тако је недавно, пре свега због политичких несугласица, пропао и покушај повезивања више држава око тзв. гасовода мира. Наиме, непосредно уочи Каирске конференције о Блиском истоку и Северној Африци (крајем 1996.

⁶ М. Пујић, Р. Радиновић, П. Обрадовић, *Одбрана и заштита*, „Наука“, Београд, 1992, стр. 72.

године), пропао је план око изградње гасовода који је требало да повеже Египат, Израел, палестинске територије, Сирију и Турску, ради коришћења богатих египатских резерви земног гаса – око 300 милијарди кубних метара. Упркос економских предности тог пројекта, веза између Порт Саида у Египту и Анталије у Турској оствариће се директним цевоводом дужине 300 km, који ће италијанска фирма ЕНИ (Национално предузеће за течна горива), у сарадњи с америчком корпорацијом „Амоко“, поставити на дну мора.

Несумњиво, регион Блиског и Средњег истока остаће још дуго извор кризних процеса, нарочито због богатих нафтних налазишта. Због тога наведене земље ће и даље бити добро тржиште за пласман нових типова оружја и војне опреме великих извозника (САД и Француска, пре свега), што није неважно у условима посустале војне привреде у периоду после „хладног рата“.

Каспијски басен – алтернатива Блиском истоку

На самиту земаља НАТО-а у Риму (новембра 1991) дефинитивно је победио став да Западноевропска војна алијанса мора остати окосница будућег система безбедности у Европи јер, наводно, још нису нестале опасности и претње Западној Европи од могуће употребе нуклеарног оружја којим располажу Русија, Украјина, Белорусија и Казахстан. Наглашено је, такође, да постоји опасност од неконтролисаног ширења нуклеарног оружја и нуклеарне технологије, као и од амбиција екстремног ислама да дође до тог оружја, загосподари Средњим истоком и угрози изворишта петролеја од којих зависе западне земље.⁷

Програмом „Партнерство за мир“, који је усвојен у Бриселу (јануар 1994) и којем је већ приступило 27 земаља, предвиђено је, упркос противљењу Русије, ширење НАТО-а далеко према истоку – Украјини, новим закавказким државама (Грузија, Јерменија и Азербејџан) и централно-азијским државама (Казахстан, Киргистан, Туркменистан, Таџикистан и Узбекистан). Због тога је у том региону, марта 1997, боравио и генерални секретар НАТО-а Хавијер Солана. Мада и у САД постоје ставови према којима Русију и даље треба посматрати као велику силу, па је неопходно да се уважавају и њени интереси, изражена су настојања за убрзаније ширење Северноатлантског пакта. Заговорници тзв. германо-централистичке опције будућу безбедност Европе виде у сарадњи и с ослонцем на Немачку, па сматрају да ширење НАТО-а на исток доприноси повећању безбедности источне границе Немачке и Западне Европе. Међутим, уколико би се у догледној будућности процес ширења НАТО-а, после пријема Мађарске, Чешке, Пољске, Словачке, Румуније и Бугарске, завршио и укључивањем земаља црноморског, односно каспијског басена, то би представљало,

⁷ Т. Мирковић, *Будућност алијансе и безбедност Европе*, „Војска“, бр. 227, 1996, стр. 36.

Карта постојећих и могућих гасовода Каспијског басена

на неки начин, и остварење вековног немачког сна о продору на исток,⁸ према богатим нафтним подручјима.

Управо се у каспијском региону, попут Блиског или Средњег истока, укрштају интереси више држава, с тежњом за политичком доминацијом. Јер, централна Азија (са Каспијским морем), несумњиво је последње преостало подручје света са значајним и недовољно експлоатисаним лежиштима минералних сировина (нафта и природни гас, пре свега) и потенцијалом да у предстојећим деценијама на глобалном политичком плану постане чинилац какав је сада „петролејски“ Блиски исток. Процењује се, наиме, да би нафта из нових земаља око Каспијског мора, иначе чланица Заједнице Независних Држава, могла да буде алтернатива постојећој претераној зависности Запада од блискоисточних лежишта. Тиме се може објаснити велика заинтересованост петролејских компанија да у каспијском басену добију концесије за истраживање и експлоатацију нафте. Већ 1993. године, америчка компанија „*Shevron*“ склопила је са Казахстаном уговор у вредности од 20 милијарди долара да би се развило велико налазиште Тенгиз у приобаљу Каспијског мора. Почетком наредне декаде требало би да се из тог налазишта оствари производња од приближно 700.000 барела нафте дневно.

⁸ М. Вуковић, *Последице уједињења Немачке на безбедност Европе*, „Војно дело“, бр. 3/4, 1993, стр. 206.

На западној обали Каспијског мора, Азербејџан је, до краја 1996. године, закључио неколико споразума са конзорцијумом страних нафтних компанија, који предводи амерички „Амоко“. Нафта из нових налазишта потећи ће 2003. године, а до 2007. године производња ће достићи седам милиона тона годишње. Досадашње западне инвестиције у перспективни петролејски сектор Азербејџана премашују 12 милијарди долара. Међутим, упркос изузетном богатству нафтом, постоје различита виђења решења за транспорт тог енергента до најближих лука да би се подмирили потрошачи широм света. За различите трасе нафтовода заинтересовано је више страна (Русија, Иран, Турска).

За Русију су нове државе њено „блиско иностранство“, па политика те земље тежи свестраној реинтеграцији тог простора, уз истовремено спречавање евентуалне доминације неке друге силе у региону. Такав став потврђује и демарш који је из Москве упућен 1994. године Лондону, у којем се тврди да је Каспијско море „заједнички резервоар“ свих држава у његовом приобаљу, па да, према томе, и питање експлоатације нафте мора да буде предмет заједничке одлуке. Према најновијим иницијативама, природно благо које се налази у том мору припада свим обалним земљама, мада званичници у Бакуу често наглашавају да „Азербејџан није спреман за такве компромисе“.

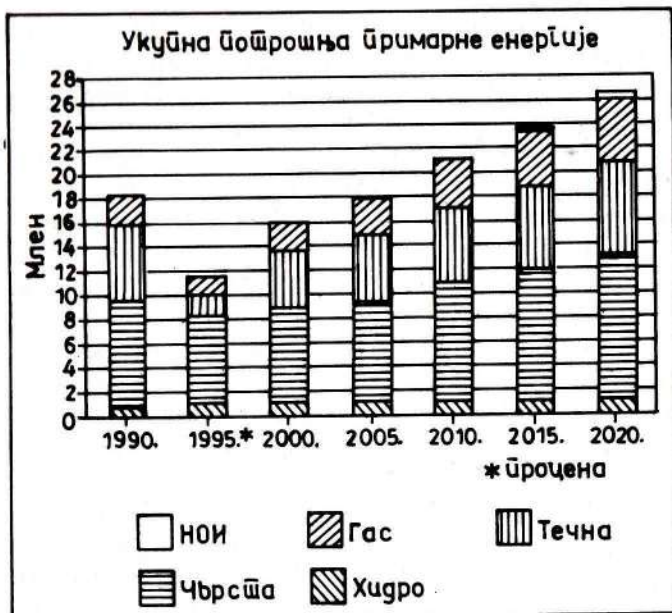
Користећи постојећу инфраструктурну повезаност, Москва настоји да оствари утицај над слабо развијеним централизованим економијама, при чему стране инвеститоре у енергетски, као и у друге секторе, доживљава као претњу сопственим интересима. Главни ослонац Русије у остварењу утицаја у региону јесу нафтоводи који воде преко њене територије, односно могућност да Москва, према потреби, заврне славине (графикон 1).

На том подручју се показало да нафта може да утиче и на дужину сукоба (рат у Чеченији, у којем је страдало око 80.000 људи), јер је престанак ратних сукоба у Чеченији умногоме везан за будуће послове око транспорта нафте из република богатих нафтом. Наиме, кроз ту руску републику, кроз места Буђановск и Первомајскоје пролази главна саобраћајница Баку – Новоросијск за продају нафте западним купцима. У Новоросијску (на обали Црног мора) нафта би се претакала у танкере, а потом другим нафтоводом, из бугарске луке Бургас, стизала до европских купаца. Алтернатива том путу био би невелики нафтовод кроз Грузију и Азербејџан.

Најкраћа маршрута до Црног мора иде преко Јерменије. Међутим, да би се изградио тај нафтовод Азербејџан и Јерменија би морали да реше спор око јерменске енклаве Нагорно-Карабах. Истина, после рата повезаног са великим губицима, енклава око главног града Степанакерта, заједно са већим делом околне територије, стављена је под војну контролу Јеревана, али је тај успех плаћен економском блокадом од стране Турске и Азербејџана. Енергетску блокаду Азербејџан је посебно искористио као средство притиска на суседну земљу, па је у Јерменији између 1983. и 1988. године преполовљена потрошња енергије. Влада

у Јеревану је била принуђена да 1995. године поново изда налог за рад атомске централе у Октемберијану, мада је, због ризика од систематских кварова, била затворена 1988. године.

Графикон 1

Укупна потрошња примарне енергије СР Југославије

Очигледно, транспорт нафте руским нафтоводом остаје, барем за сада, довољно поуздан за нафтом богате државе региона, па би требало већ у августу 1997. године да из Азербејџана потече прва нафта према купцима на Западу. На основу наведеног, јасно је са којим би се тешкоћама суочила Русија да је грађански рат у Чеченији настављен, односно да је уништен нафтовод.

Процене на почетку деведесетих година да ће новонастале муслиманске земље централне Азије потпасти под утицај иранског фундаментализма нису се обистиниле. Осим тога, Иран у знатној мери своје оружане снаге опрема увозом ратне технике из Русије. С друге стране, западне земље нису биле вољне да дозволе изградњу нафтовода преко територије Ирана, мада је то, у извесном погледу, најприроднији пут.

У Анкари су се, минулих година, с посебном пажњом пратиле расправе око изградње нафтовода који би ишао, делом, и преко њене територије. Тим пре што би током 1997. године требало да се одлучи да ли ће се градити нафтовод вредан више милијарди долара дуж границе са Ираном, преко јерменског подручја, до турске средоземне луке Џејхан, чиме би се заобишле „иглене уши“ Босфора. То би за

Турску био посао столећа, којим би решила многе економске и друштвене проблеме (ширење исламизма, проблем курдске мањине итд.). Извесни аналитичари су већ пожурили да тај пројекат назову „Нафтовод мира“, јер његова реализација претпоставља измирење завађених суседа Азербејџана и Јерменије.

На основу наведеног, реално је очекивање да ће позиције Русије у региону око Каспијског мора бити и даље јаке. Треба, међутим, узимати у обзир чињеницу да је стратешко спречавање страних инвестиција (САД, пре свега) у централноазијском региону у време тзв. глобализације капитализма исувише скупо за Русију, односно неодрживо на дуге стазе. Сједињене Америчке Државе за сада, не наступају отворено, јер би им конфронтирање око тог региона донело веће геополитичке штете од могуће добити.

Земље из Заједнице Независних Држава са богатим резервама нафте имају, несумњиво, добру основу за свестран привредни развој. Међутим, велико природно богатство, само по себи, не мора увек да значи и привредни развој. Чињеница је да су најбржи економски раст у последње три деценије оствариле земље сиромашне природним богатствима: Јужна Кореја, Тајван, Хонг-Конг и Тајланд, за разлику од, на пример, Гане, Нигерије, Мексика и Венецуеле. Многе, некада перспективне земље ОПЕК-а налазе се у економским и финансијским тешкоћама, чак и нафтом најбогатија од свих – Саудијска Арабија. На пример, иако је у периоду од 1977. до 1980. године цена нафте повећана за 154 одсто, у Мексику и Нигерији је дошло до погоршања платног биланса и споријег привредног раста у односу на претходни период. Нигерија је од стицања независности преживела грађански рат, неколико војних пучева и невероватне размере корупције. Према извесним проценама, 75 одсто новца који се инвестира у велике пројекте у јавном сектору одлази у џепове државних службеника, служи за подмићивање или завршава на приватним рачунима у иностраним банкама. Нигерија је сада једна од најзадуженијих земаља Африке, с најнижом стопом раста. Многи аналитичари разлоге за такве процесе виде у неинвестирању у условима наглог прилива капитала од сировина, када, по правилу, долази до прекомерног ширења јавног сектора. У случају пада цена долази до буџетског дефицита, а решење се тражи у повећању испоруке нафте. Од свих чланица ОПЕК-а Венецуела, са производњом од око три милиона барела на дан, највише прекорачује додељену квоту од 2,359 милиона барела. Не обазирјући се на апеле осталих чланица, та земља је решена да, уз помоћ иностраних инвестиција, повећа капацитете за производњу нафте.

Упркос интересу великих сила, владе нафтом богатих држава могу рационалним располагањем сировинама, умногоме да допринесу економској и политичкој стабилности својих земаља. Јер, живот искључиво на рачун сировина може да поремети функционисање читаве привреде и да доведе, у крајњем, до кризних процеса.

Енергетски потенцијал СР Југославије заснива се, углавном, на богатим резервама лигнита и хидропотенцијалу река, док су сирована нафта, природни гас, уљни шкриљци, резерве урана и нови и обновљиви извори енергије скромно заступљени у енергетском билансу. Ипак, вишегодишње санкције Уједињених нација према СР Југославији показале су колико недостатак и само једног енергента (нафта) може да успори привредни развој земље. Наиме, године 1990. потрошња течних горива у СР Југославији је износила око 6,1 милион тона, при чему је домаћа производња подмиривала само 20 одсто потреба. Удео нафте у укупној потрошњи примарне енергије износио је 1990. године око 30 одсто (графикон 1). Према проценама наведеним у Стратегији развоја енергетике СР Југославије до 2020. године, са визијом до 2050. године потрошња течних горива требало би да достигне ниво од 7,5 милиона тона, односно око 660 kg по становнику (око 50 одсто садашњег просека европских земаља тржишне привреде).

Очигледно, у остварењу пројектованог енергетског биланса у предстојећем периоду енергетика СР Југославије суочаваће се са тешкоћама, односно реално је очекивати и њен значајнији утицај на креирање спољне политике земље. Управо је енергетика, поред међународног притиска, била један од чинилаца међусобног признавања и успостављања односа између Југославије и Хрватске (23. августа 1996). Наиме, СР Југославија је заинтересована за транспорт нафте⁹ преко јадранског нафтовода непосредно до својих рафинерија, док Хрватска свој интерес види у увозу електричне енергије из Србије. Како СР Југославија припада групи земаља које су сиромашне резервама нафте, с војностратегијског становишта, у предстојећем периоду, неопходно је предузимати следеће активности:

- рационална потрошња нафте, односно њено коришћење само за производњу бензина, уља, сировина за петрохемију и слично, како би се смањило њен увоз;
- замена нафте другим енергентима за потребе грејања;
- интензивније истраживање нових нафтоносних лежишта;
- стварање дугорочних, односно стабилних аранжмана са земљама из којих се увози нафта;
- стварање и одржавање стратешких резерви нафте које би се користиле у ванредним приликама.

Закључна разматрања

Када су се седамдесетих година развијене земље озбиљно суочиле са несташицом нафте, експерти су предвиђали убрзано исцрпљивање резерви тог природног богатства, а прогнозама из 1980. године предвиђена је до краја века цена од 100 долара по барелу.

⁹ П. Симић, *Спољна политика Савезне Републике Југославије – континуитет и промене*, „Војно дело“, бр. 2, 1997, стр. 18.

Упркос чињеници да је из земљине утробе у периоду после 1973. године исцрпљено око 500 милијарди барела нафте (приближно 80 милијарди тона), односно око 85 одсто резерви процењених пре 20 година, свет ће имати довољно нафте у наредних 44 године, чак и под условом да се не пронађу нова лежишта. Наиме, страх од несташнице нафте натерао је водеће светске компаније да траже нова налазишта, а постепено ће опадати и удео нафте у подмиривању светских потреба за енергијом. Године 1990. нафтом је било покривено 40 одсто светских потреба за енергијом, док ће 2020. године тај удео опасти на 30 одсто. Многе земље у развоју откриле су минутих година велика изворишта течног горива, у износу од око 15 милијарди тона, што је довољно за 25 година, па је опао и увоз у земље у развоју.

Развијене земље већ двадесетак година интензивно спроводе програме рационалне потрошње енергије, пре свега ради смањења прекомерне зависности од увоза нафте. Тако се, на пример, амерички председник Џ. Картер у свом програму мера, јула 1979. године, zaloжио, између осталог, за оснивање „Корпорације енергетске безбедности“ и замењивање увозне нафте алтернативним изворима енергије (синтетичка горива, сунчева енергија итд.), стварање „Управе енергетске мобилизације“, смањене потрошње нафте за индустријске потребе, и друго. Сличне мере се већ деценијама предузимају и у осталим развијеним земљама. У Јапану се око трећина потреба за енергијом задовољава радом нуклеарних електрана. Такође, у току је увођење технологије за искоришћавање плутонијума, што би Јапану требало да омогући знатније смањење увоза нафте почетком наредног века.

Несумњиво, нафта ће и у наредним деценијама имати наглашен политички и војни значај. Потражња за нафтом 1996. године, после 13 узастопних година раста, достигла је рекордан ниво од 72,22 милиона барела на дан. Због тога је реално очекивање да ће земље чланице ОПЕКА-а, које су 1996. године просечно производеле 25,77 милиона барела дневно, као и друге земље у развоју које имају значајнију улогу у светској минералној економији нафте, настојати да своју петрохемијску индустрију још више усмере на подмиривање све већих енергетских потреба. Чини се, ипак, да ће се значај земаља ОПЕК-а за светску минералну економију нафте смањивати из више разлога:

- сукоби између земаља чланица ОПЕК-а;
- мере УН и других међународних организација према земљама чланицама ОПЕК-а;
- одступање од дозвољених квота производње нафте појединих чланица ОПЕК-а;
- економско-политичка нестабилност земаља које свој развој заснивају искључиво на извозу нафте;
- повећање производње осталих великих светских произвођача (САД, Русија, Кина, Велика Британија и Норвешка);
- све веће учешће нуклеарне енергије у енергетском билансу најразвијених земаља;

- прелазак на нове и обновљиве изворе енергије;
- откривање нових налазишта у земљама у развоју;
- пласирање иностраног капитала у нафтни комплекс земаља у приобаљу Каспијског мора.

Такође, може се очекивати и све већи утицај водећих центара економске и војно-политичке моћи, уједно и највећих корисника нафте, на контролу њене цене на светском тржишту. Осим тога, нафта постаје све значајније средство у остваривању интереса великих сила у многим регионима света. Због тога се може очекивати да ће се њен стратегијски значај, у ширем смислу, за најразвијеније земље временом смањивати, док ће, с друге стране, нафта имати све већи значај за мање државе, како за оне које су сиромашне, тако и за оне које су богате тим природним ресурсом.

Одговорност за ратну штету према међународном и унутрашњем праву

УДК 341.384(497.1)

Мр Никола Михаиловић, пуковник

Одговорност држава за штете које настану у међународним оружаним сукобима прописана је чл. 3. Четврте хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну, чл. 91. Допунског протокола уз Женевске конвенције, од 12. августа 1949, о заштити жртава међународних оружаних сукоба – Протокол I итд. Повреде тих прописа представљају ратне злочине и друге међународноправне деликте.

Један од најтежих ратних злочина је покретање агресивног рата.

Одговорност држава за штете које настану у немеђународним оружаним сукобима углавном се регулише унутрашњим правом тих држава. Изузетак од тога предвиђен је Допунским протоколом уз Женевске конвенције, од 12. августа

1949, о заштити жртава немеђународних оружаних сукоба – Протокол II.

Повреда тих забрана такође је ратни злочин и међународноправни деликт, а одговорност за штете које настану као последица тих злочина и деликата државе преузимају својим унутрашњим правом.

Такав систем одговорности за ратне штете предвиђен је и у праву држава које су настале на територији претходне Југославије. У вези са тим, значајне су одредбе Дејтонског и Ердутског мировног споразума.

У судској пракси СРЈ заузето је становиште да је та држава одговорна за штете које су у оружаним сукобима на територији СФРЈ до 19. маја 1992. претрпели сви припадници оружаних снага СФРЈ, без обзира на њихово садашње пребивалиште и држављанство, уз образложење да се међународни и унутрашњи прописи СФРЈ и СРЈ о одговорности за ратне штете не могу примењивати, јер ратно стање у СФРЈ и СРЈ није било проглашено. Зато се те штете морају расправљати као да су настале за време мира.

Постоје бројне и различите дефиниције рата, али је рат, у сваком случају, „најгрубљи начин решавања спорова у виду оружаних сукоба између двају или више народа“.¹ У војној доктрини рат се дефинише као „сукоб држава, војно-политичких савеза, класа, нација или друштвених група, у којем се масовно и организовано примењује насиље и води оружана борба, уз истовремено вођење борбе у свим областима друштвеног живота, ради остварења одређених политичких, економских и других циљева“.²

Основно средство сваког рата јесте оружана борба, а њена сврха је да се непријатељевој оружаној сили нанесе што већи људски и

¹ *Правна енциклопедија*, „Савремена администрација“, Београд, 1985, стр. 1385.

² *Стратегија оружане борбе*, ССНО, 1983, стр. 20.

материјални губици. Наношење осталих губитака допуштено је у мери коју налаже неопходна војна потреба. С обзиром на друштвени карактер и циљеве зараћених страна, ратови могу бити освајачки, одбрамбени и народноослободилачки, а према величини простора и броју зараћених држава – локални, регионални и светски.³

Пре Првог светског рата рат није био забрањен. Свака држава је могла да ступи у рат против друге државе, уз поштовање одређених правила (повод за рат – *Casus belli* – ултиматум, објава рата и поштовање међународног ратног права). После тога рата, рат је био забрањен Бријан–Келоговим пактом из 1928. године, склопљеним између 14 држава (Немачка, Велика Британија, САД, Француска итд.), али су му могле приступити и друге државе. Пакту је 1929. године приступила и Краљевина Југославија.⁴ Међутим, пошто круг држава које су тај пакт потписале није био широк, забрана није имала апсолутни карактер.

Обично се сматра да је Повељом Уједињених нација из 1945. године прописана општа забрана рата, што није сасвим тачно. Чланом 2, т. 4. Повеље прописано је да се „све чланице у својим међународним односима уздржавају од претње силом или употребом силе против територијалног интегритета или политичке независности сваке државе, или на сваки други начин несагласан са циљевима Уједињених нација“. Забрањена је, дакле, свака сила и претња силом, али не и сваки рат. То је видљиво из чл. 51. Повеље, у којем је наведено да „ништа у овој Повељи не умањује урођено право на индивидуалну или колективну самоодбрану у случају оружаног напада против чланице Уједињених нација, док Савет безбедности не предузме потребне мере за очување међународног мира и безбедности“.⁵ Према томе, одбрамбени рат није забрањен.

Због такве забране вођења рата свака држава која ступи у рат настоји да га са своје стране прикаже као одбрамбени рат. Зато су ратови изгубили своја ранија формална обележја (*Casus belli*, објава рата итд.). Због тих и других разлога у теорији и пракси међународног права све више се, уместо термина рат, користи термин оружани сукоб, иако та терминолошка промена нема суштинско значење. „Суштина рата, односно оружаног сукоба, као и његове последице, остају исти без обзира на то како га називамо“.⁶ У рату и оружаном сукобу примењују се правила међународног ратног права. Повељом УН забрањена је свака примена силе, што значи агресивни рат и оружани сукоб. „Таквом проширењу употребе силе односно подручју на које се забрана односи, појмовно више одговара назив оружани сукоб, који је лишен оптерећења формалностима које се иначе везују уз појам рат“.⁷

³ Исто, стр. 21 до 23.

⁴ „Службене новине“, бр. 73/29.

⁵ Уједињене нације 1945. између признања и покуде, „Међународна политика“ и други, Београд, 1995, стр. 15.

⁶ Др Миодраг Старчевић, *Репресалије у оружаном сукобу*, ВИНЦ, Београд, 1985, стр. 32.

⁷ Исто, стр. 33.

Појам оружани сукоб је шири од појма рат. Зато се, на пример, у Женевским конвенцијама о заштити жртава рата из 1949. године, поред термина рат, користи и термин оружани сукоб. У чл. 2. сваке од тих конвенција (Конвенција за побољшање положаја рањеника и болесника у оружаним снагама у рату; Конвенција за побољшање положаја рањеника, болесника и бродоломника оружаних снага на мору; Конвенција о поступању са ратним заробљеницима и Конвенција о заштити грађанских лица за време рата)⁸ наводи се да ће се оне примењивати у случају објављеног рата или сваког другог оружаног сукоба који избије између двају или више високих страна уговорница, чак и ако једна од њих није признала ратно стање. Коначно, у прилог прихватању појмова оружани сукоб, међународно право оружаних сукоба итд.⁹ јесте и чињеница да се оружаним сукобима сматрају и унутрашњи, немеђународни, оружани сукоби (побуне, револуције, грађански ратови итд.), који су такође предмет интересовања међународног ратног права.

Одговорност за штете које настану у међународним оружаним сукобима

Одговорност држава за штете које настану у међународним оружаним сукобима регулисана је чл. 3. Друге хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну из 1899. године, чл. 3 Четврте хашке конвенције о законима и обичајима рата на копну из 1907. године, којом је замењена претходна конвенција, као и чл. 91. Допунског протокола уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба – Протокол I. За нашу државу и све државе настале на територији претходне Југославије важи одредба из чл. 91. наведеног допунског протокола, будући да је СФРЈ ратификовала Женевске конвенције о заштити жртава рата из 1949. године, као и Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава међународних оружаних сукоба. Према чл. 91. наведеног протокола „страна у сукобу која повреди одредбе Конвенција или овог протокола биће, зависно од случаја, обавезана да плати накнаду штете. Она ће бити одговорна за сва дела која учине лица која се налазе у редовима њених оружаних снага“.¹⁰ Даље одредбе о томе садрже правила међународног обичајног права сакупљена у Нацрту правила о одговорности државе, који је израдила Комисија за међународно право, и у Преднацрту уговора о одговорности државе за штету коју претрпе странци или добра странаца на њеној територији, који је

⁸ Женевске конвенције о заштити жртава рата, Службено издање, ДСИП, 1962.

⁹ Видети опширније: др Гавро Перазић, *Међународно ратно право*, Београд, 1986, стр. 18. и 19; др Миодраг Старчевић, *исто*, стр. 31. до 34; др Војин Димитријевић, *Ратна штета у међународном праву*, „Правни живот“, 1992, бр. 11–12, стр. 1826.

¹⁰ *Међународни уговори*, „Службени лист СФРЈ“, бр. 16/78.

такође израђен у оквиру Комисије УН за међународно право, пресудама Сталног суда међународне правде итд.¹¹

Нацртом правила о одговорности државе предвиђено је да свака држава може да буде оглашена учиниоцем међународног противправног акта; одређени су елементи тог акта (чињење и нечињење); утврђено је шта је међународни противправни злочин и међународни деликт, када постоји учешће државе у противправном акту друге државе, које околности искључују противправност, који су степени одговорности државе итд. Према тим прописима, државе одговарају за штету која настане као последица њихове агресије и других повреда одредаба међународног ратног права.

Према чл. 15. Нацрта правила о одговорности државе, акт агресије повлачи све правне последице међународног злочина. Агресија је забрањена чл. 2, т. 4. Повеље УН из 1945, Статутом Међународног војног суда од 8. августа 1945, Пресудом Међународног војног суда у Нирнбергу од 1. октобра 1946. и Резолуцијом Генералне скупштине УН од 11. децембра 1946. године, којом су потврђена начела међународног права утврђена Статутом Нирнбершког суда итд.¹²

Резолуцијом бр. 3314 (XXIX), од 14. децембра 1974, Генерална скупштина УН усвојила је Дефиницију агресије. То је посебан правни акт који садржи осам чланова и одговарајуће интерпретативне белешке. Према чл. 1 те дефиниције, „агресија је употреба оружане силе једне државе против суверенитета, територијалног интегритета или политичке независности друге државе, односно ма на који други начин који није у сагласности с Повељом Уједињених нација, како то проистиче из ове дефиниције“. Према чл. 2. Дефиниције, „прво отпочињање употребе оружане силе против друге државе противно Повељи, представља *prima facie* доказ да је агресија извршена, али Савет безбедности може касније такав свој став изменити на основу сагледавања свих релевантних околности“. У чл. 3 набројани су акти који у складу са чл. 2. Повеље УН, без обзира на објаву рата, чине акте агресије. Набрајање није коначно, јер Савет безбедности може одлучити да су и други акти акти агресије. Ти акти су: инвазија или напад оружаних снага једне државе на територију друге државе; бомбардовање територије друге државе; употреба оружаних снага једне државе који се по пристанку друге државе налазе на њеној територији – противно споразуму; стављање своје територије другој држави на располагање ради коришћења за извођење агресије против треће државе; упућивање у другу државу група, нерегуларних војника или најамника ради оружане борбе или оружаних акција против оружаних снага те државе итд.¹³

¹¹ Текстови тих правних извора могу се наћи у књизи др Стевана Ђорђевића и других, *Грађа међународног јавног права*, књига I, „Дневник“, Нови Сад, 1988, стр. 217–238.

¹² *Исто*, стр. 298–317. и 540–548, и Злочини против човечности и међународног права, Нирнбершка пресуда и документи о геноциду, „Службени лист СРЈ“, Београд, 1992.

¹³ Текст Дефиниције агресије видети у: др Стеван Ђорђевић и други, *исто*, стр. 355.

Агресор, по правилу, одговара за све штете које су настале у оружаном сукобима које је изазвао. Накнада штете коју треба да плати обухвата штете које су претрпеле зараћене стране и неутралне државе, као и појединци у тим државама. Покретање агресивног рата, односно оружаног сукоба, с друге стране, не ослобађа нападнуту државу обавезе да се понаша према међународном ратном праву. Зато и она одговара за штете које произиђу из ратних злочина и других деликата међународног ратног права које учине њени органи.

Правила којих се стране у оружаном сукобу морају придржавати садржи међународно ратно право. Тим правом, као системом правних правила и начела, регулише се употреба средстава и начина ратовања у оружаном сукобу, у ваздушном простору и на мору, као и заштита одређених категорија лица и материјалних добара од разноврсних последица оружаног сукоба. „Циљ међународног ратног права је да спречи жртве, патње и разарања који нису неопходни за постизање војног циља оружаног сукоба у целини или у његовим појединим фазама“.¹⁴

Опште призната начела међународног ратног права су: „ратна дејства могу бити непосредно уперена само против оружаних снага и осталих војних објеката непријатеља; забрањена су ратна дејства која наносе жртве, патње и разарања који нису неопходни за постизање војног циља, како рата у целини, тако и у његовим појединим фазама; стране у сукобу немају неограничено право избора средстава и начина борбе; правила међународног ратног права примењују се и према непријатељу који је започео рат повредом међународног ратног права; правила међународног ратног права примењују се и према непријатељу који не поштује правила међународног ратног права, с тим што је, под одређеним условима, допуштено да се против њега примене репресалије и друге санкције“ (т. 7. Упутства о примени правила међународног ратног права у Оружаним снагама СФРЈ).

Извори међународног ратног права су бројне резолуције и уговори – од Париске декларације о поморском ратном праву, из 1856. године, до Конвенције о забрани или ограничавању употребе извесних врста класичног оружја за која се може сматрати да имају прекомерне трауматске ефекте или да делују без разлике у погледу циљева, из 1980. године.¹⁵ Бројне конвенције и уговори су прерасли у обичајно право.¹⁶ Ограничења и забране које странама у сукобу поставља међународно

¹⁴ Тачка 6. Упутства о примени правила међународног ратног права у Оружаним снагама СФРЈ, „Службени војни лист“ бр. 10/88; Приручник: *Прописи о примени правила међународног ратног права у Оружаним снагама СФРЈ*, ССНО, 1988.

¹⁵ Извори међународног ратног права наведени су у т. 9. Упутства о примени правила међународног ратног права у Оружаним снагама СФРЈ, а њихови текстови се могу наћи у књизи: др Стеван Ђорђевић и други, *исто*, књига III, стр. 1163–1308, или у књизи: *Међународне конвенције о ратном праву и сигурности*, Завод за опћенародну одбрану СРХ, Загреб, 1979.

¹⁶ Те конвенције и уговори набројани су у т. 10. наведеног упутства, а текстови се могу наћи у књизи: др Стеван Ђорђевић и други, *исто*, књига III, стр. 1163–1308, или у књизи *Међународне конвенције о ратном праву и сигурности*.

право оружаних сукоба односе се на лица, ствари, избор средстава борбе и избор начина борбе.

Непосредно се могу нападати само припадници оружаних снага. Док воде борбу, друга страна их може убијати или рањавати. Али, када се одазову позиву за предају и престану да пружају отпор, када су рањени, повређени, болесни или заробљени, они постају заштићена лица. Остала лица се могу нападати само ако непосредно учествују у оружаним операцијама. Цивилно становништво не сме бити непосредни објект напада.

Непосредно се могу нападати само војни објекти. „Војни објект је сваки објект који по својој природи, локацији, намени или коришћењу ефикасно доприноси војној акцији и чије делимично или потпуно уништење представља војну корист у време напада или за даљи ток операција“ (т. 71. наведеног упутства). Од непосредних напада заштићени су цивилни објекти. То су објекти који су неопходни цивилном становништву, грађевине и инсталације које садрже опасне силе (бране, насипи, нуклеарне електране итд., небрањена места; демилитаризоване зоне; културна добра; болнички и верски објекти; сабиралишта рањеника и болесника, природна околина итд.).

У току ратних операција, а поготову изван њих, није допуштено уништавање непријатељеве имовине уколико то није нужно за обављање војних задатака. Непријатељева јавна покретна и непокретна имовина која се затекне на ратишту може да се заплени. Она представља ратни плен. Све непокретности које се налазе на непријатељевој територији могу да се користе за неопходне војне потребе.

Забрањена је употреба оружја и материјала који носе непотребне патње, као што су отрови, бојни отрови, бактериолошка и биолошка средства, нуклеарно оружје, радиоактивне материје и тзв. слепа оружја, тј. оружја чије се дејство приликом употребе не може у потпуности контролисати. Забрањено је ускраћивање милости у оружаним дејствима; коришћење вероломних и перфидних поступака; злоупотреба застава, војних ознака и амблема; расписивање учена; изнуривање глађу итд.

Из наведеног се види да државе одговарају за штете које настану у међународним оружаним сукобима у два случаја: у случају агресије, када одговарају за све штете које носе непријатељским и неутралним државама и њиховим грађанима, и у случају када њихови органи чине ратне злочине и друге међународне деликте. У том другом случају за проузроковане штете одговарају агресори и нападнуте државе.

У досадашњим ратовима, односно оружаним сукобима, о накнади ратне штете одлучивало се мировним уговорима. Накнада ратне штете добила је назив репарације. Тако је, на пример, Версајским мировним уговором од 28. јуна 1919. Немачка обавезана да надокнади све директне и индиректне штете које је проузроковала започињањем Првог светског рата. На сличан начин решено је и питање накнаде ратне штете са Бугарском (Нејски мировни уговор од 27. новембра 1919. године),

Аустријом (Сен-Жерменски мировни уговор од 10. маја 1920. године) и Угарском (Тријанонски уговор од 17. јула 1921. године).¹⁷

После Другог светског рата „мировни споразум са Немачком није склопљен јер се рат завршио потпуном окупацијом те земље која једно време није имала владу са којом би се уговор могао закључити“.¹⁸ Мировни уговори склопљени са Мађарском, Бугарском, Финском и Румунијом 1947. године и Јапаном 1951. године такође су садржали одредбе о накнади ратне штете. Приликом склапања тих уговора водило се рачуна о материјалним могућностима одговорних држава, без обзира на то што су оне биле дужне да те штете надокнаде у целини. До сада су ратне штете плаћале само поражене државе – нападачи у рату.¹⁹ Штета је плаћана победничким државама – на основу спискова, процене или паушално. Добијени износ држава није морала да дели са својим грађанима – то је била њена имовина.

После Другог светског рата ратну штету нанету Југославији биле су дужне да плате Немачка, Аустрија, Италија, Мађарска и Бугарска. Било је предвиђено да се та штета надокнади враћањем или реституцијом одузете имовине и плаћањем репарација. Враћањем одузете имовине, међутим, Југославији је надокнађен само незнатан део учињене штете.

На име репарација најзначајнији југословенски дужник – СР Немачка, платила је Југославији износ од око 158 милиона америчких долара. Поред тога, Немачка је дала Југославији ненаменски кредит од милијарду долара, с роком враћања од 30 година. Тако је надокнадила Југославији само мали део учињене штете. Део ратне штете коју је Југославији учинила Италија наплаћен је од те државе, док су другим делом подмирена њена потраживања према Југославији за одузете делове њене територије који су припојени Хрватској и Словенији. Тако је право осталих југословенских република на накнаду ратне штете од Италије умањено на рачун територијалног повећања Хрватске и Словеније. Са Мађарском је питање накнаде штете решено, док је Бугарској ратна штета опроштена.²⁰

Ако између држава не дође до склапања споразума о накнади ратне штете, држављани једне државе могу непосредно да се обраћају држави која је учинила међународни противправни акт са захтевом за накнаду штете. Ако та држава не плати штету, држава којој оштећени грађани припадају може се обратити међународном суду или арбитражи са захтевом за накнаду штете коју су њени грађани претрпели. Ако добије спор пред међународним судом, наплаћени износ постаје њена имовина.

¹⁷ Владимир Тодоровић, *Обештећење жртава југословенског грађанског рата 1991–1992. године*, „Правни живот“, бр. 11–12, 1992, стр. 1868–1869.

¹⁸ Др Војин Димитријевић, исто, стр. 1829.

¹⁹ Исто, стр. 1829.

²⁰ Др Никола Живковић, *Обештећење Југославије за ратну штету*, „Политика“ 28. мај 1966. године.

Одговорност за штете које настану у немеђународним оружаним сукобима

Најзначајнији међународни правни акт којим су регулисани немеђународни или унутрашњи оружани сукоби јесте Допунски протокол уз Женевске конвенције од 12. августа 1949. године о заштити жртава немеђународних оружаних сукоба – Протокол II.²¹ Немеђународним или унутрашњим оружаним сукобима сматрају се сукоби „који се одвијају на територији високе стране уговорнице између њених оружаних снага и отпадничких оружаних снага или других организованих наоружаних група које, под одговорном командом, врше такву контролу над делом њене територије која им омогућава да воде непрекидне и усмерене војне операције и да примењују овај протокол“ (чл. 1. Протокола II). Таквим сукобима се не сматрају унутрашњи немири и затегнутости, као што су побуне, изоловани и спорадични акти насиља и остали акти сличног карактера, јер они нису оружани сукоби.

Протоколом II, којим је допуњен садржај чл. 3. свих женевских конвенција о заштити жртава рата од 12. августа 1949. прописана је заштита жртава немеђународних оружаних сукоба, будући да је претходно донетим Протоколом I била обухваћена заштита жртава међународних оружаних сукоба. Протоколом II предвиђене су основне гаранције за сва лица која директно не суделују или су престала да суделују у непријатељствима, према лицима чија је слобода била ограничена (ратни заробљеници), рањеницима, болесницима и бродоломницима, цивилном становништву итд. Повреда предвиђених гаранција и забрана представља повреду међународног ратног права. За такву повреду државе одговарају као и у случајевима међународних оружаних сукоба.

Са становишта међународног права државе, начелно, нису одговорне за штете које настану у немеђународним оружаним сукобима, наравно изван оквира одговорности који је тим правом предвиђен. То важи за штете које су учинили побуњеници или државни органи приликом успостављања јавног поретка. При томе се полази од схватања да у случају оружаних сукоба држава „није у могућности да гарантује пуну безбедност на својој територији и да пружи судску заштиту“. Зато „те догађаје треба посматрати као *vis maior*“.²² С обзиром на то да је реч о вишој сили, држава није одговорна за тако настале штете. Међутим, то схватање се не може дословно примењивати. И у немеђународним оружаним сукобима „држава је дужна да поступа са мером опреза, како њене принудне мере не би прешле границу нужну за успостављање реда“.²³ Ако држава и њени органи пређу потребну меру опрезности, она ће бити одговорна за штете које претрпе стране државе и страни грађани на њеној територији. У прилог

²¹ Међународни уговори, „Службени лист СФРЈ“, бр. 16/78.

²² Др Смиља Аврамов, *Међународно јавно право*, V издање, „Савремена администрација“, Београд, 1978, стр. 75.

²³ Исто, стр. 76, и тамо наведени страни аутор.

томе Смиља Аврамов наводи случај одговорности Шпаније за штету коју су претрпели британски грађани приликом гушења побуне у Мароку од 1915. до 1919. године.²⁴

Таква одговорност држава предвиђена је и Преднацртом уговора о одговорности државе за штете које претрпе странци или добра странаца на њеној територији, који је покушај кодификације међународних обичаја. Према чл. 7. Преднацрта, „држава је одговорна за штету коју странац претрпи услед незаконитих поступака приватних лица, извршених појединачно или у току унутрашњих немира (побуна, насилних иступа гомиле, грађанског рата), ако су власти испољиле очигледну немарност у примени мера које се под таквим условима обично предузимају да би се спречили такви поступци“.²⁵ Према томе, државе не одговарају за штете настале у немеђународним оружаним сукобима, осим у случајевима предвиђеним међународним или унутрашњим правом сваке конкретне државе.

Однос држава према међународном праву и обавезама

Односи држава према међународном праву, међународним уговорима и обавезама регулишу се, пре свега, уставима тих држава. Према чл. 210. Устава СФРЈ из 1974. године, односно чл. 16, став 1. Устава СРЈ из 1992. године, Југославија је дужна да поштује међународне уговоре у којима је страна уговорница. Према чл. 16, став 2. Устава СРЈ, та обавеза је проширена тако што је одређено да су међународни уговори који су потврђени и објављени у складу са уставом и општеприхваћена правила међународног права саставни део унутрашњег правног поретка.

Сличне одредбе постоје и у уставима осталих држава које су створене на територији претходне Југославије. Тако је чл. 153, став 2. устава Републике Словеније одређено да „закони треба да буду у складу са општеважећим принципима међународног права и међународним споразумима које је ратификовао Државни збор, а подзаконски прописи и други општи акти – и са другим ратификованим међународним споразумима“. Према чл. 118. Устава Републике Мекедоније, „међународни уговори који су ратификовани у складу са Уставом, део су унутрашњег правног поретка и не могу се мењати законом“. Према чл. 134. Устава Републике Хрватске, „међународни уговори који су склопљени и потврђени у складу са Уставом и објављени, део су унутрашњег правног поретка Републике, а по правној снази су изнад закона. Њихове одредбе могу се мењати или укидати само уз увјете и на начин који су у њима утврђени, или сагласно опћим правилима међународног права“.²⁶

²⁴ Исто, стр. 75.

²⁵ Текст тог преднацрта објављен је у књизи: др Стеван Ђорђевић и други, исто, књига I, стр. 228.

²⁶ Нови уставни на тлу бивше Југославије, „Међународна политика“ и други, Београд, 1995.

У вези с тим, за припаднике нашег народа у Републици Хрватској и Републици Босни и Херцеговини посебан значај имају одредбе Уставног закона о људским правима и слободама и о правима и слободама етничких и националних заједница или мањина у Републици Хрватској из 1991. године²⁷ и Дејтонског мировног споразума од 21. новембра 1995. године.²⁸ Уставним законом Републике Хрватске припадницима етничких и националних заједница у Хрватској гарантују се права предвиђена Уставом те републике, Повељом Уједињених нација и бројним међународним конвенцијама и уговорима. Предвиђено је да ће Хрватска склопити међународни уговор о оснивању органа који ће надzirати спровођење тог закона. Сваки грађанин Хрватске, након што искористи сва расположива унутрашња правна средства за заштиту људских права и слобода, имаће могућност да се обрати суду за људска права, који ће бити основан уговором између држава које су настале на подручју СФРЈ (чл. 56. и 58. наведеног уставног закона). Република Хрватска се даље обавезала да ће извршавати све препоруке међународног органа за надзор и одлуке суда за људска права (чл. 56, став 4. и 5. наведеног уставног закона).

Дејтонски мировни споразум, поред Устава Републике Босне и Херцеговине – Анекс 4, садржи и Анекс 1 – „Додатни споразуми о људским правима који ће се примењивати у БиХ“. Међу тим споразумима наведене су Женевске конвенције о заштити жртава рата, из 1949. године, и Женевски протоколи I и II, из 1977. године. Поред тога, у Анексу 6, тај уговор доноси Споразум о људским правима. У чл. 1. тог споразума наведена су основна људска права, међу која спадају и права предвиђена Уставом БиХ и Анексом 1. За надзор над поштовањем тих права биће формирана комисија за људска права. Она ће се састојати од Омбудсмана и Дома људских права. Омбудсмана ће постављати председавајући Организације за сигурност и сарадњу у Европи. (OSCE). Његов мандат ће трајати пет година. На ту дужност неће моћи да буде постављен држављанин БиХ или неке суседне државе. Он ће имати задатак да преко свог бироа прикупља податке о пријављеним повредама људских права.

Дом за људска права ће имати 14 чланова. Четири члана Дома бира Федерација БиХ, а два – Република Српска. Остале чланове поставља Европски савет. Тај дом ће бити надлежан да утврђује да ли су повреде људских права заиста учињене и какве мере треба предузети за решавање сваког конкретног случаја. Одлука тога дома ће садржавати наредбу да се престане са кршењем људских права и налог да се плати одговарајућа накнада штете. Република Босна и Херцеговина, Федерација Босне и Херцеговине и Република Српска дужне су да извршавају одлуке тог дома.

²⁷ Исто, стр. 69–88.

²⁸ Мировни споразум, посебан прилог листа „Крајишки војник“.

Поред тога, све државе настале на територији претходне Југославије, осим СРЈ, већ су примљене у Европски савет. У оквиру тог савета постоје Европска комисија за људска права и Европски суд за људска права. Грађани држава чланица Европског савета, након што искористе сва правна средства предвиђена унутрашњим правом својих држава, имају право да се обратe наведеним органима. Суд за људска права може обавезати државу да свом грађанину надокнади штету која му је учињена повредом међународног права у немеђународном оружаном сукобу.²⁹ То су нове правне могућности за заштиту људских права и накнаду штете која је настала у оружаним сукобима на подручју Републике Хрватске и Републике Босне и Херцеговине. Те мере је наметнула међународна заједница, па је то реалност која се мора поштовати и користити.

Одговорност држава за ратне штете према својим грађанима

Према међународном праву, државе нису одговорне за штете које у оружаним сукобима претрпе њихови држављани и грађани. „С гледишта међународног права, држава није ни у каквој обавези да надокнади штету коју су претрпели њени држављани услед кршења међународног права од стране њених органа“.³⁰ Међутим, пошто су државе својим унутрашњим правом преузеле одговарајуће одредбе међународног права о тој одговорности, она, у предвиђеним случајевима, свеједно постоји, али на основу одредаба унутрашњег права.

Према нашем унутрашњем праву држава такође није одговорна за штете које у ратном стању претрпе наши грађани и правна лица. То је било прописано чл. 243, став 1. Закона о служби у оружаним снагама,³¹ а таква одредба сада постоји у чл. 206, став 1. важећег закона о Војсци Југославије.³² Према тим одредбама, општи прописи о материјалној одговорности, односно о накнади штете, не примењују се у ратном стању.

Такви прописи важе и у другим државама створеним на територији претходне Југославије. Такав став је заузела Република Хрватска, у којој „не постоје опћи прописи који би обвезивали државу да својим држављанима или правним особама накнади штету насталу у ратним операцијама“.³³ Слично становиште заузето је и у Републици Словенији,

²⁹ Видети опширније: др Војин Димитријевић, *исто*, стр. 1832; Д. Јанча, *Заштита људских права у оквиру Европског савета*, „Југословенска ревија за међународно право“, 1989, стр. 76 и даље; Конвенција за заштиту људских права и основних слобода из 1950. године; *Права човека*, зборник докумената, Београд, 1991, стр. 198–212.

³⁰ Др Војин Димитријевић, *исто*, стр. 1832;

³¹ „Службени лист СФРЈ“, 7/85 итд.

³² „Службени лист СРЈ“, бр. 43/94.

³³ Ивица Црнић, *Накнада штете*, „Организатор“, Загреб, 1995, стр. 109; Петар Кларић, *Правна основа одговорности за ратну штету*, „Законитост“, бр. 10, 1992, стр. 1237.

с тим што је она питање накнаде штете настале у оружаним сукобима у току 1991. године регулисала посебним законима.³⁴

Такав став држава о својој одговорности за штете које у оружаним сукобима претрпе њихови грађани условљен је материјалним могућностима тих држава, будући да укупни обим права на накнаду штете увек зависи од материјалних могућности друштва, односно од обима националног дохотка. Пошто су материјалне могућности сваке државе која се налази у рату или у оружаном сукобу знатно смањене, због смањења производње, размене добара, трговине, транспорта, недостатка сировина, прекида или застоја у међународној трговини и снабдевању итд., а њени расходи због вођења рата знатно повећани, таква држава није у могућности да својим грађанима и правним лицима призна и плати штету према мирнодопским прописима. Од тог општег начела изузета је одговорност држава за штете настале услед ратних злочина и других међународних деликата, јер је одговорност за те штете преузета унутрашњим правом држава.

Одговорност СРЈ за штете настале у оружаним сукобима на територији претходне Југославије

У судској пракси која је формирана на подручју СР Југославије после 1991. године, као и у Закључцима који су донети на Саветовању судија Савезног суда, Врховног суда Србије, Врховног суда Републике Црне Горе, Врховног војног суда и Вишег привредног суда из Београда, 4. децембра 1996, заузето је становиште да „припадници ЈНА, територијалне одбране и добровољци укључени у ЈНА или територијалну одбрану без обзира на садашње држављанство имају право да од Државе СР Југославије захтевају правичну накнаду нематеријалне штете коју су претрпели у оружаним сукобима или другим војним активностима са повећаном опасношћу предузетим у циљу заштите Устава и закона у 1991. години до 19. маја 1992. године, односно најкасније до дана када се последња војна јединица повукла у СР Југославију, и то по основу објективне одговорности, у смислу члана 218. став 2. Закона о служби у оружаним снагама и члана 173. и 174. Закона о облигационим односима.

„Ови оружани сукоби, као предвидљиви, не представљају разлог више силе за ослобађање од одговорности за накнаду нематеријалне штете“.

Основни разлог за усвајање таквог становишта, како се у образложењу Закључака наводи, јесте чињеница да ратно стање у СФРЈ и СРЈ није било проглашено. Из тога је изведен даљи закључак да рата у Хрватској и Босни и Херцеговини није било. Оружани сукоби који су

³⁴ Закон о ратним ветеранима, „Урадни лист Словеније“, шт. 63/95; Закон о заштити жртава војне агресије на Републику Словенију, „Урадни лист Словеније“, шт. 12/91.

тамо вођени представљали су непосредну ратну опасност. Зато се одговорност за штете настале у тим сукобима мора расправљати према мирнодопским прописима. Све штете које су по том основу до сада плаћене, плаћене су из средстава намењених за редовну делатност Савезног министарства за одбрану и Војске Југославије.³⁵

Такво становиште није у складу с начелом уставности (чл. 10. Уставног закона за спровођење устава СРЈ) и законитости, међународним и унутрашњим правом СРЈ, а посебно са стварним чињеницама и стањем у Хрватској и Босни и Херцеговини у времену од 1990. до 1995. године.

³⁵ Шири приказ судске праксе и усвојених Закључака од 4. децембра 1996, као и критички осврт на ту праксу и закључке садржи књига мр Николе Михаиловића и др Здравка Петровића *Одговорност за ратне штете*, која се налази у штампи.

Међуљудски односи, дисциплина и морална снага Војске

УДК 355.233.23:159.9

Проф. др Љубомир Касагић

У чланку су анализирана два основна питања морала војске: међуљудски односи у војним колективима и војна дисциплина. Најновија емпиријска истраживања показују да су међуљудски односи, као најважнији чинилац морала и мотивације, по интензитету испред животног стандарда јединице. Иако су међусобни односи свих елемената војне институције уређени законским прописима, што чини основу за разумевање и изграђивање међуљудских односа, крајњи резултат ипак зависи од личности старешине и његове способности да усклади своју званичну улогу с улогом неформалног вође.

Аутор чланка, користећи теоријска сазнања и резултате истраживања, жели да укаже на основне чиниоце обликовања и развијања добрих међуљудских односа који војни колектив чине морално чвршћим и спремним на жртвовања и одрицања при обављању и најтежих задатака у миру и рату. Тежиште анализе је на социјално-психолошким чиниоцима, који су најизраженији у систему руковођења војним колективима. Јер, од особина, знања и способности команданата и командира значајно зависе међуљудски односи. За непосредног старешину најважније је да га прихвати потчињени, да га следе и поштују и да имају поверења у његов званични и лични ауторитет.

Војна дисциплина непосредно и посредно утиче на морал војске и у интеракцијској је вези с међуљудским односима. Непосредан утицај дисциплине на морал је у кохезивном и мотивационом својству, а посредан допринос дисциплине моралу војске огледа се у томе што дисциплиновано понашање у миру и рату највише доприноси борбеној спремности јединице и ефикасности у рату, док постигнути успеси повратно делују на подизање морала.

Аутор је у чланку издвојио и разрадио најважније методе и технике за изграђивање и вредновање међуљудских односа и војне дисциплине на нивоу чете-батерије, наглашавајући потребу за уважавањем научних принципа – објективности и поузданости.

Увод

Међуљудски односи у сваком, па и војном колективу чине социјално-психолошки однос који претпоставља интеракцијско деловање чланова колектива у обављању задатака и постојање одређених емоција

које прате такве активности. Да би се уопште могло говорити о међуљудским односима потребно је да постоје два и више судионика у некој активности. Односи међу људима успостављају се на основу одређених циљева и интереса (економски, политички, национални, естетски, научни, алтруистички и други), што им даје вредносну карактеристику и одређује трајање тих односа. Када је реч о односима између чланова у некој социјалној групи, онда су то интерперсонални односи, а када су у питању односи међу групама, то су интергрупни односи.

Иако се појам међуљудски односи различито одређује у појединим научним подручјима, за потребе војне делатности најприближније је да се они сведу на социјалну климу у војном колективу. Ако се под социјалном климом подразумева „стање психосоцијалних односа припадника групе међусобно и према групи у целини“, ¹ онда међуљудски односи обухватају односе појединца према појединцу и групи као целини у процесу обављања заједничких задатака и развоја и усавршавања организације и структуре групе. Сходно томе, међуљудски односи обухватају приврженост групи, групну солидарност и понос, при чему долази до изражаја снага која привлачи појединце у групи и која их у њој одржава на окупу, као и мотивисаност чланова групе за обављање задатака. Поред групне кохезије, међуљудски односи „покривају“ и социјални статус појединца у групи и афективну атмосферу. Социјални статус означава положај појединца у групи према мишљењима чланова групе – како група прихвата јединку и колико је она прилагођена групи. Емоционални односи између чланова групе међусобно и према групи као целини чине афективну атмосферу групе.

Када се говори о унутрашњим односима, неки аутори ² наводе четири димензије односа: одлучивање (какав утицај појединац може имати на одређивање циљева, метода и услова у активности); обављање задатка (диференцираност улога у обављању задатака); пратеће активности (поред обављања основних задатака, група брине и о сопственом функционисању) и емоционалне односе (позитивне и негативне емоције и њихов утицај на координираност и кооперативност чланова групе).

Стање међуљудских односа у некој социјалној групи или колективу испољава се преко објективних и субјективних показатеља. Најчешћи објективни показатељи су: ³ „Постојање напетости и сукоба, осипање, пасивност чланова и одбијање задатака, посебно руководећих, стварање подгрупа и клика (неформалних) и појачана примена групне пресије као знак да нема спонтаног интереса за групне циљеве“. Ти показатељи су евидентни и могу се наћи у службеним анализама и извештајима, па се зато и сматрају објективним. Међутим, често су важнији и ваљанији субјективни доживљаји, јер се људи доследније понашају руковођени

¹ М. Звонаревић, *Социјална психологија*, „Школска књига“, Загреб, 1985, стр. 140.

² Н. Хавелка, *Психолошке основе групног рада*, „Научна књига“, Београд, 1980, стр. 143.

³ П. Шипка, *Односи међу припадницима сталног састава у ВА ЈНА, ВА КоВ*, Београд, 1990, стр. 8.

својим опажањем, ставовима, уверењима и осећањима него евидентираним подацима о стању у свом колективу. Као најзначајнији субјективни показатељи наводе се:⁴ „Осећај припадности колективу (ми-осећај), који се као добровољни мора разликовати од присилне и случајне припадности; осећај лојалности (искрено прихватање циљева, задатака и норми); осећај солидарности; осећај колективне снаге који је комплекснији доживљај од ми-осећаја; осећај укључености у групне активности (ангажман наспрам пасивности) и задовољство групом“.

Међуљудски односи у војсци имају особена обележја, која произилазе из специфичности војне институције и природе њене основне делатности – оружане борбе. Оружана борба у свакој армији захтева руковођење из једног центра и концентрацију одлука, строгу друштвену хијерархију улога и војну дисциплину. Међусобни односи свих елемената војне институције уређени су одређеним законским правилима и прописима, па се – да би се схватили неформални лични утицаји појединаца, командира и команданата – за истраживање и разумевање међуљудских односа као полазиште мора узимати формална, институционална организација војске. У таквој друштвеној организацији једнакост и демократичност нису искључене, али су неминовно подређене субординацији, командном односу и војној дисциплини. Улога команданта – командира само је једна карика у функционисању формалне, хијерархијски уређене армијске институције, а да ли ће и колико моћи лично да утиче на међуљудске односе зависи од његове личности и способности да усклади своју званичну улогу са улогом неформалног вође.

У војним колективима могу се разликовати три димензије међуљудских односа: односи међу војницима, односи између војника и претпостављених старешина, и односи међу припадницима професионалног састава. Наведене димензије међуљудских односа у војним колективима нису независне, него чине целину међусобних односа и испољавају интеракцијско деловање и међузависност.

Односи међу војницима огледају се у степену изграђене свести о припадању заједничкој јединици, у односу према војничким задацима, међусобном поверењу и поштовању, спремности на одрицање од личних интереса у корист колективних циљева и (не)конфликтност састава јединице.

Међуљудске односе на релацији војници – претпостављене старешине сачињавају: поверење у званични и лични ауторитет командира – команданта, спремност војника за обављање задатака, опхођење са војницима, поверење и отвореност у службеном и несљужбеном комуницирању.

Односи међу припадницима професионалног састава могу се свести на два латентна чиниоца: 1) конфликтност – неконфликтност и 2) емоционална везаност – емоционална хладноћа. Први чинилац међуљудских односа манифестује се следећим појавама: протекција, каријери-

⁴ Исто, стр. 14.

зам, сукоби, групашења, злоупотреба положаја и слично, када је реч о лошим међуљудским односима, или у појавама које су вредносно супротне, када је реч о добрим односима. Чинилац емоционалне везаности – емоционалне хладноће манифестује се кроз поштовање личности и достојанства потчињених (или непоштовање), бригу о људима (небригу), солидарност у раду и решавању проблема (несолидарност), коректан однос (некоректан), кохезивност (некохезивност) колектива и слично.⁵

Војна дисциплина непосредно и посредно утиче на морал јединице и у интеракцијској је вези са међуљудским односима. Непосредан утицај се огледа у томе што дисциплина има кохезивна и мотивациона својства. Кохезивно својство, поред законске регулативе, обезбеђује синхронизовано и стриктно обављање задатака, и обухвата све елементе организационог поретка. Дисциплина и мотивише, јер обавезује све припаднике војске на сасвим одређени начин понашања, уз максимално мобилисање свих менталних и физичких потенцијала појединца и јединице, чиме увећава психофизичке способности и покреће колектив на већа напрезања и одрицања. Посредан утицај војне дисциплине на морал војске огледа се у томе што дисциплиновано обављање задатака у миру и рату највише доприноси борбеној спремности јединице и ефикасности, а постигнути успеси повратно делују на подизање морала. Због тога је војна дисциплина нужан чинилац моралне снаге сваке војске.

Међуљудски односи и морална снага

Међуљудски односи у основном војном колективу свODE се на изграђеност свести о припадању заједничком колективу и војничку оформљеност колектива, као и на поверење у ауторитет командира и спремност чланова колектива за обављање задатака. Ти односи се изражавају односом према војничким задацима, међусобним поверењем и поштовањем, степеном подвргнутости индивидуалних интереса колективним и постојањем кофликтности у колективу, поверењем у претпостављеног старешину и спремношћу чланова колектива за обављање задатака, и степеном отворености у комуницирању потчињених и претпостављених. Од квалитета међуљудских односа значајно зависе кохезивност и акциона ефикасност војне јединице. Бољи међуљудски односи обезбеђују велику кохезиону снагу која чланове колектива држи на окупу, спремне на узajамно испомагање, што их чини морално чвршћим и спремним за обављање и најтежих заједничких задатака. У колективима где су међуљудски односи поремећени, где постоји незадовољство, кофликтност, међусобно неповерење, егоизам и нетрпељивост, не могу се очекивати ни морална снага ни акциона ефикасност, јер су психофизичке снаге појединаца усмерене у различитим правцима и ка различитим циљевима. Због тога се може са сигурношћу тврдити да постоји директна веза између квалитета међуљудских односа и морала јединице, при чему су међуљудски односи чинилац моралне снаге.

⁵ Исто, стр. 29–30.

Чиниоци међуљудских односа у војном колективу

У обликовању и развијању међуљудских односа у оружаним снагама учествују бројни чиниоци, различити по општости и снази деловања. Неки од њих су изван делокруга оружаних снага (друштвени систем земље), док други произилазе из природе војне делатности, карактера ратне технике и специфичности војничког начина живота, рада и обављања задатака у миру и рату. Посебну врсту чинилаца међуљудских односа чине људи, са свим својим особинама, способностима и расположењима. Међутим, чинилац који даје основно обележје међуљудским односима у армији нису лични односи, него међузависност која је уређена правилима и прописима. Због тога ... „проучавање међуљудских односа у војсци мора за полазну тачку узети формалну, институционалну структуру армије. Институционални контекст је оно што омогућује да се разуме процес неформалног личног утицаја у примарним групама, а не обрнуто“.⁶ Институционална структура војске и међуљудски односи засновани су на принципима ефикасности који су појавно оживотворени у прописима и правилима којима се првенствено уређују службени односи, а посредно и неформални лични односи.

Међуљудски односи у војсци почивају на строгој међусобној војничкој одговорности, поверењу у савесност и способност, бризи о правима и потребама својих људи, поштовању човекове личности и законитости. С обзиром на формалну структуру војне организације, при оцени стања међуљудских односа у њој увек прво треба полазити од тога колико су односи усклађени са законима којима се регулише комуницирање у војним колективима. Међутим, веома је значајно колико ће командант – командир успети да успостави складан однос између своје званичне улоге и улоге коју има природни вођа.⁷ Од особина, способности и знања личности војног руководиоца знатно зависи у којем правцу ће се развијати међуљудски односи. Лични утицаји могу побољшати или нарушити квалитет међуљудских односа, јер у војном колективу, као и у свакој другој социјалној групи, снажно делују одређени психо-социјални механизми и изван формалне структуре и директно утичу на кохезивност и ефикасност колектива, као значајних мерила моралне снаге сваке војне јединице. На такву констатацију указују нека истраживања у ЈНА, у којима су утврђене значајне разлике у међуљудским односима у различитим војним установама и јединицама.⁸ Наиме, ако су за све установе и јединице исти општи законски прописи којима се уређују међусобни односи, онда испољене разлике у међуљудским односима треба приписати разликама чинилаца међуљудских односа у тим микросрединама, првенствено старешинама, које у руковођење и

⁶ Ј. Вјатр, *Социологија војске* (превод), ВИНЦ, Београд, 1987, стр. 36.

⁷ Исто, стр. 38.

⁸ Љ. Касагић, Д. Пајевић, Г. Маравић, *Међуљудски односи у питомачким колективима ВА ЈНА, ВА КоВ*, Београд, 1989, стр. 31.

командовање јединицом уносе и своје личне, позитивне или негативне, руководиолачке особине.

Будући да се међуљудски односи одражавају на менталне способности чланова колектива појединачно и на способност колектива као целину војне јединице, побољшавајући или умањујући њену борбену ефикасност, односи треба да се усавршавају у два основна правца: ка осавремењавању законских прописа којима се уређују међусобни односи, живот и рад према захтевима новог времена, и ка обезбеђивању свих предуслова да се доследно изграђују прописима дефинисани међусобни односи у војсци, што значи да чинилац човек – својим особинама, способностима и знањима – максимално доприноси развијању здравих међуљудских односа. (О ширим чиниоцима међуљудских односа у оружаним снагама који се рефлектују и на законску регулативу односа говориће се само онолико колико је неопходно за разумевање ужих, субјективних чинилаца, који, непосредно или посредно, зависе од сваког старешине и припадника војске и на које се може значајније утицати.)

Општедруштвени и војни чиниоци

Друштвено уређење земље је најшири, али и најнепосреднији друштвени чинилац преко којег се пројектују облици и узорци понашања у оружаним снагама као делу организованог друштва са посебним циљевима и задацима. Универзалне вредности друштва – производни и својински односи, плурализам политичког организовања, национални састав друштва, спољна политика итд. утичу на то какве ће се вредности и норме међусобних односа уређивати у оружаним снагама. Будући да је у свакој држави војска инструмент власти, она мора да штити интересе друштва чији је саставни део, њено друштвено-политичко уређење, суверенитет и територијални интегритет. Из тога произилази да сви припадници оружаних снага, без обзира на политичко и интимно опредељење, народносно или националну припадност, вероисповест, социјално-економски статус и територијалну припадност, имају једнака законска и природна права и обавезе у обављању свих задатака које друштво поставља својим оружаним снагама. При томе увек треба узимати у обзир дијалектички однос између карактера друштва и карактера војске.

Природа и карактер војне делатности – припрема за оружану борбу и вођење борбе ради остваривања победе, други је чинилац који значајно утиче на уређење односа и функционисање свих елемената оружаних снага.

Оружаном борбом, да би била ефикасна до победе, треба да се руководи из једног центра ради постизања складног, брзог и економичног дејствовања целокупног борбеног поретка. Да би се остварило такво руковођење једини могући однос јесте субординација, у којој потчињени безусловно и дисциплиновано мора да извршава команде и наређења претпостављених. Међутим, субординација и командовање

нису проста, механичка трансмисија команди за извршавање. У субординацији увек треба да су испуњена најмање три захтева: 1) личност потчињеног не сме да буде омаловажавана и обезличена; 2) потчињени треба у делокругу наређења претпостављеног старешине да има могућност за иницијативу и самосталност, и 3) право претпостављеног да захтева безусловну одговорност потчињеног истовремено значи и одговорност претпостављеног пред правном законитошћу. Правилно схватање и прихватање односа субординације и командовања доприноси развијању и одржавању добрих међуљудских односа у службеном и личном опхођењу припадника војске и утиче на моралну чврстину и ефикасност сваке војне јединице.

Карактеристике савремене борбене технике и сложеност, брзина кретања, посредно управљање и велика разорна моћ, умногоме мењају класичне односе у субординацији претпостављених и потчињених. За руковање и употребу савремене борбене технике није више довољно само примити и извршити наређење претпостављеног, већ све више долазе до изражаја стручност и умешност за употребу борбених средстава, као и повећана лична одговорност потчињених. Потчињени се често може наћи у ситуацији да сам одлучи о томе шта је у конкретnoj ситуацији важније: исправно намештена капа, закопчана одећа или ракетом уништен циљ. Могло би се рећи да савремена борбена техника класичну субординацију чини еластичнијом, задржавајући се на тактичком нивоу употребе борбених средстава, док знатан део „препушта“ стручности потчињеног, ширећи простор његовог самосталног деловања.

Заједнички начин живота и обављање задатака специфичан су чинилац који се одражава на међуљудске односе у војсци, како у миру, тако и рату.

У војничком колективу за све чланове важе исти прописи у обуци, одевању, смештају, исхрани, опхођењу, војничким обавезама, слободном времену и другом. Строго је испланирано службено и слободно време, и на малом простору је концентрисан велики број људи, који се разликују по многим особинама (навике, обичаји, ниво образовања, социјално порекло), што може значајно да утиче на интерперсоналне односе. Они могу постати и конфликтни, мада су људи, најчешће, када су изложени већим оптерећењима много друштвенији и бољи сарадници. Тежа психофизичка оптерећења и опасности по живот у ратним условима нарочито снажно делују на јачање међусобних веза, изражених у кохезивности војног колектива, другарству и међусобном испомагању. Сликвит је и поучан следећи пример: „Наша обука трајала је десет недеља, и то је вријеме било довољно да нас преобрази више него десет година школовања. Научили смо да је добро улаштено дугме важније од четири тома Шопенхауера... Испрва смо били зачуђени, затим огорчени и на крају равнодушни... окорјели смо, постали неповјерљиви, немилосрдни, осветољубиви и груби; и то је било добро, јер су нам недостајале баш те особине. Да су нас послали у ровове без тог

припремног периода, многи од нас би сигурно полудјели... Али од свега је било најважније да се у нама створило једно јако и животно осјећање заједничког из кога се послјије на фронту родило оно најљепше што рат може да проузрокује – другарство“.⁹

Руковођење и командовање као чинилац међуљудских односа

Неопходно је да се у свакој колективној активности индивидуална понашања координирају и усмеравају ка заједничким циљевима и задацима, што се у војној делатности реализује руковођењем и командовањем. Руковођење је специфичан вид социјалне комуникације у којој постоји међусобно деловање чланова колектива, при чему статус и улога одређују интензитет утицаја. Тако, руководиоца групе има виши социјални статус, па из тога произилази и његов већи утицај на остале чланове групе.

Са становишта међуљудских односа, морала и ефикасности колектива значајни су стил и метод руковођења. У поређењу са демократским, аутократски стил руковођења – у којем је мали број комуникационих канала, углавном преко руководиоца који планира, реализује и контролише – даје нешто боље радне ефекте, али су слабији социјална клима и међуљудски односи. Демократски стил руковођења – где се првенствено користи метод убеђивања и сарадње, а одговорност је распоређена на целу групу – повећава мотивацију за рад и квалитет обављања задатака, и подстиче самосталност, оригиналност и креативност.

Од природе делатности зависи и стил руковођења. Ако на краћу стазу треба брзо обавити неке задатке, ефикасније је аутократско руковођење. Код дугорочнијих циљева и задатака, због негативног утицаја тог стила руковођења на социјалну климу и међуљудске односе, долази до повратног утицаја такве климе, па се умањује ефикасност рада и уопште морала колектива.

Руковођење и командовање у војсци имају специфична обележја, која условљава оружана борба. Поштовање принципа субординације одређује односе претпостављени – потчињени и безусловно извршавање наређења (елеменат аутократског руковођења), а иницијатива и самосталност потчињених, у делокругу који одређује претпостављена команда, указује на елементе демократичности у руковођењу и командовању.

Иако међуљудске односе у нижим јединицама (одељење, вод, чета) креирају претпостављене команде и установе законским прописима и наређењима, велики простор остаје за деловање субјективних чинилаца у оквиру самог колектива, међу којима је најважнији лични ауторитет војног старешине. Мада је његов ауторитет умногоме израз законских прописа, на којима се заснивају руковођење и командовање, ипак је условљен и личним особинама, а старешина га изграђује реализацијом

⁹ Е. М. Ремарк, *На западу ништа ново*, „Отокар Кершовани“, Ријека, 1966, стр. 22–26.

прописа, својим опхођењем са потчињенима у мирнодопској обуци и обављањем борбених задатака у рату.

За непосредног старешину најважније је да га прихвате потчињени, да га следе и поштују и да имају поверење у његов званични и лични ауторитет. У војним колективима у којима су старешине боље прихваћене међуљудски односи су хармоничнији, а ефикасност обављања задатака већа, што заједно доприноси побољшању морала јединице.

Испитивања мишљења потчињених о томе како треба претпостављени да поступа у раду са колективом¹⁰ показала су да се највећи значај придаје поступцима командира који доприноси да се у колективу успоставе складни међуљудски односи, да он, наиме, испољава хуман однос према члановима колектива и праведност. Војностручне способности, такође, високо се вреднују, али се од старешине у миру првенствено очекује да буде „специјалиста за међуљудске односе“, па тек онда „специјалиста за извршавање задатака“. За потчињене је значајно да претпостављени старешина својим понашањем и опхођењем ствара пријатну атмосферу у колективу, да се залаже за решавање важних проблема у свом колективу, да сузбија појаве које нарушавају јединство колектива и да уважава мишљења и поштује личност потчињених. Поред тога, претпостављени старешина мора да буде високо мотивисан за војни позив, да испољава смелост у преузимању одговорности за понашање потчињених и да контролише своје емоције и речи у опхођењу са људима, чак и када се појаве пропусти, грешке или други ванредни догађаји. Међутим, у пракси има случајева да старешина не испољава наведене особине. На пример: „Командир чете Н. Н. непедогошким односом утиче на опште расположење, нема разумевања нити поштовања личности потчињених. Командири би требало да буду људи са широким погледима на свет, свестрани, јер је снажан мотив за војника ако има на кога да се угледа. Слаб рад командира има вишеструки негативан утицај на расположење, мотивацију и међуљудске односе. Често има полицијски однос, нема уопште поверења у нас војнике, па се део војника разочарао у војску гледајући свога командира“.¹¹ У ратним ситуацијама, међутим, успешан старешина у процесу руковођења и командовања треба да испољава нешто другачије особине у поређењу са мирнодопским старешином. Наиме, у рату се од старешине очекује и захтева да првенствено буде „специјалиста за извршавање задатака, а затим и специјалиста за међуљудске односе“. То потврђују емпиријска истраживања Стагдила (1974) и истраживања у јединицама ЈНА пре и после маневра „Слобода 1971“.¹²

Нека истраживања у ЈНА¹³ о односу између квалитета руковођења и изграђености војних колектива показала су да постоји значајна

¹⁰ З. Килибарда, *Руковођење као фактор изграђивања питомачких колектива* (магистарски рад), ВА КоВ, Београд, 1981, стр. 31.

¹¹ Љ. Касагић, П. Костић, *Активност питомца у настави*, ВА КоВ, Београд, 1986, стр. 36–57.

¹² П. Костић, *Утицај особина личности на успешно обављање руководећих улога у војном колективу*, ВА КоВ, Београд, 1984, стр. 106.

¹³ З. Килибарда, *исто*, стр. 30.

позитивна веза између тих варијабли. Бољи су међуљудски односи и образовно-васпитни резултати у колективима у којима је систем руковођења и командовања боље осмишљен и прилагођен конкретним условима и захтевима времена, и где се доследније примењују правила и прописи којима су регулисани односи у војсци. У колективима са бољим руковођењем мрежа међуљудских односа је разгранатија; у њима се одвија интензивнија и разноврснија социјална комуникација, а чланови колектива показују већу спремност да се међусобно друже и сарађују. Истовремено, у колективима са бољим руковођењем утврђена је и мања затегнутост у међуљудским односима и мања социјална отуђеност између чланова колектива. У таквим колективима већа је могућност за задовољавање социјалних потреба, што је значајан предуслов за развијање складних међуљудских односа.

Када је реч о међуљудским односима међу припадницима професионалног састава, истраживања показују¹⁴ да те односе чине два међусобно повезана аспекта – конфликтност и емоционална везаност чланова колектива. Исто тако, и руковођење садржи компоненту хуманости, насупротив небризи за људе, и компоненту стриктности, насупротив недоследности. Истраживање је показало да су те компоненте руковођења релативно независне, што практично значи да је истовремено могуће и хумано поступање, уз стриктност или недоследност, и обрнуто. Хумано руковођење непосредно утиче на емоционалну везаност припадника професионалног састава, а посредно, преко компоненте стриктности, на хармоничност односа. „Хумано, другарско руковођење, прожето бригом за људе, репродукује такве врсте односа међу потчињеним на директан начин“.¹⁵ Најефикаснији начин за развијање добрих међуљудских односа јесте усавршавање система руковођења и командовања. „Унапређењем руковођења и командовања и то тако да оно буде хуманије и истовремено још захтевније, ригорозније, унапређују се паралелно оба базична аспекта – емоционална везаност и хармоничност“.¹⁶

Поставља се питање шта треба чинити кад је реч о руковођењу и командовању да би били бољи међуљудски односи, ефикаснији војни колективи, а тиме и чвршћа морална снага војне јединице. Богато искуство војних руководиоца (команданти и командири) и резултати научних истраживања убедљиво указују на неопходност да руковођење и командовање у војсци садржи према законским прописима, дубљу социјално-психолошку димензију од највиших инстанци до непосредног војног старешине, јер облици односа, психолошка клима колектива и начин одлучивања и комуницирања у најнижим јединицама најчешће су пројекција образаца односа својствених надређеним командама и установама.

¹⁴ П. Шипка, *Међуљудски односи у војним академијама ЈНА*, ВА КоВ, Београд, 1989, стр. 33.

¹⁵ Исто, стр. 25.

¹⁶ Исто, стр. 33.

Поред усавршавања руковођења у целини, неопходно је радити и на побољшању квалитета командовања у основним војним јединицама, посебно када је реч о поступцима и радњама које непосредно зависе од особина и знања старешина. Поступци и опхођење претпостављеног старешине у раду са потчињеним колективом треба да буду истовремено пожељни и обострано прихваћени, треба да их подједнако цене и старешине и колектив. Руковођење мора да се одликује међусобном сарадњом, доследношћу у захтевима, поштовањем мишљења и личности, подстицањем иницијативе, бригом о људима, обостраним поверењем, другарством, свесном одговорношћу и законитошћу.

Успешно комуницирање са другим људима не зависи само од одређених особина личности, које могу бити погодније или мање погодне за сарадњу, него и од вештине опхођења, која се веома добро може научити. За вештину поступања у руковођењу значајно је колико је руководилац способен да се стави у улогу потчињеног и да покуша да из тог угла разуме његове проблеме и тешкоће, јер се према другима треба односити онако како сам човек жели и очекује да се други односе према њему. У томе и јесте циљ усавршавања – да студенти у току школовања прођу практично кроз све старешинске улоге: пожарни, дежурни, разводници и командири стража, заменици командира студентског вода и све остале дужности, од командира групе, одељења, вода... до команданта батаљона на вежбама и покретним и стационарним логоровањима. Руководилац треба да зна и то да је тренутно понашање војника само део сложенијег збивања, које је често и несвесно. Оно што се у одређеном тренутку показује има и садашњу, али и димензију прошлости. Чак и када би били отклоњени сви чиниоци који ометају међуљудске односе, тај проблем би био и даље актуелан једноставно због тога што се са око 10 одсто људи тешко може сарађивати. Зато треба научити да се хармонично живи и са онима са којима се тешко може слагати.¹⁷

Војни колектив и међуљудски односи

Тврдња Франца Александера да је један од најважнијих проблема нашег времена „створити одрасле личности спремне за сарадњу и друштвене, а да се при томе не жртвује индивидуалност“ изражава суштину проблема везаних за дефинисање концепта и циљева васпитно-образовног рада и формирања личности припадника професионалне војске. Наиме, природа војне делатности захтева субординацију и колективно обављање задатака, што сужава простор за аутентично испољавање личности и очување индивидуалности, а подстиче формирање тзв. реактивних личности, чије су типичне особине тежња за потчињавањем другим и деструктивно понашање, или друга крајност – изграђивање субмисивних личности са наглашеном потребом да буду

¹⁷ Д. Арнаутовић, Љ. Касагић, *Војна психологија*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 166.

потчињене, јер на тај начин беже од личне одговорности под заштиту ауторитета. Међутим, истовремено, армијска средина захтева и аутентичну личност која изграђује сопствени стил понашања, активан однос, иницијативу и самосталност у прописаном делокругу надлежности. Дакле, иста армијска средина с једне стране, на своје припаднике испољава репресивне, а са друге стране, демократске утицаје, тражећи компромисно решење између реактивне и аутентичне структуре личности.

Колективан живот и колективно обављање војничких задатака, према психоаналитичком схватању, деградирају личност, свдећи човеково понашање на субкорикални ниво, чија је карактеристика слепо и механичко обављање одређених радњи. Супротно том екстремном схватању је тзв. ситуационистичко схватање, које колективном животу и раду приписује највеће вредности и наглашава да се највредније човекове особине могу изграђивати једино у колективу, деловањем колектива на своје чланове. Најближе истини је схватање које признаје да колектив нема ни изразито негативан, ни позитиван утицај на формирање личности, него да диференцијално делује на различите менталне функције и особине личности. У прилог том схватању су и резултати неких емпиријских истраживања. Наиме, утврђено је да присуство других људи и колектив позитивно делују на обављање једноставних моторних радњи (на пример, боље резултате појединац постиже када трчи са другима, него кад је сам), код нешто сложенијих менталних функција (на пример, памћење) утицај колектива је незнатан, док код најсложенијих менталних активности, као што су мишљење, креативни рад и слично, присуство других особа и колектива има негативан утицај.

Кад је реч о војном колективу и међуљудским односима, може бити нејасно шта је чему узрок, а шта последица. Међутим, њихов однос је међузависан, што значи да развијање здравих међуљудских односа помаже изграђивању ефикасних колектива, а изграђени колективи, повратно, доприносе развијању бољих међуљудских односа. Са становишта моралне снаге одбране, значајни су поједини аспекти изграђености војних колектива, заправо они који су у најтешњој вези са међуљудским односима и моралном снагом. У том случају војни колектив се разматра као чинилац међуљудских односа и моралне снаге.

Ефикасност војних колектива цени се на основу два значајна елемента: резултата у обављању заједничких задатака и социјалне климе колектива (стање међуљудских односа). Ако војна јединица (колектив) добро обавља све задатке, али су занемарене потребе и интереси чланова колектива, њена ефикасност неће дуго потрајати, јер ће се временом погоршавати интерперсонални односи по вертикали (руковођења (претпостављени – потчињени) и по хоризонтали (односи између војника), што ће повратно негативно утицати на обављање задатака. Због тога у обуци и васпитању у миру, а у обављању борбених задатака у рату, непосредни старешина треба првенствено да буде усмерен на људе, да разуме њихове потребе, проблеме и тешкоће. Кад

не успе нека вежба или затаје резултати гађања, увек треба узимати у обзир да, поред технике и наоружања, у тој активности учествују војници и старешине и њихови међусобни односи. Послуга на неком оруђу може подбацити и заказати из незнања, али и зато што неће исправно њиме да рукује, што може да се догоди ако су чланови посаде лично незадовољни, разочарани или запостављени. Руковођењем нарушени међуљудски односи могу ићи до тог степена да се блокира правилима прописана синхронизованост радњи и поступака не само послужилаца на оруђу већ и при обављању борбених, маршевских и других радњи. То захтева од старешине да се посвети и личности потчињеног, а не само техници и задацима које треба да обави. У евентуалном рату првенствено ће бити стављене на пробу морална снага и психолошка припремљеност бораца, па тек онда стручна обученост. У таквим ситуацијама старешина треба да тражи одговоре на питања да ли је спреман да се усавршава, поред војног, и као стручњак за међуљудске односе, и колико води рачуна о задацима јединице, а колико о потчињенима.

Истраживања су показала да су ефикаснији војни колективи у којима су развијеније социјалне везе и у којима су здравији међуљудски односи, који дају обележје целокупној социјалној клими. Такође, ефикаснији су колективи у којима нема напетости и сукоба, где су чланови колектива активнији, где нема неформалног груписања и где су чланови задовољни колективом. Тамо где се гомилају незадовољство, неспоразуми и конфликти, ефикасност и морална снага значајно су умањени. То потврђују и утврђене значајне корелације између ефикасности војних колектива и групне тензије ($r = 0,44$), ефективне атмосфере ($r = 0,59$) и групне кохезије ($r = 0,47$).¹⁸

За развијање добрих међуљудских односа и моралне снаге јединице посебно је важно до којег степена је војни старешина успео да изгради кохезивне, неконфликтне и експанзивне војне колективе. Зато је и потребно да се непрекидно развијају мотивација и интересовање војника за обављање заједничких задатака, и да се изграђује систем вредности у којем је на првом месту рад, док се игнорише полтронство, у којем се подстиче иницијатива, развијају критика и самокритика, дозвољава слободно изношење мишљења, прихватају правила понашања и сузбијају протекција и толерисање недисциплине, уз усклађене личне и заједничке интересе.

У оквиру војних колектива који су формирани на законској, правној основи и чине формалну социјалну групу често се сусрећу, као пропратни феномени, тзв. неформалне групе. Зависно од тога колико су подударни разлози настојања и циљеви постојања у односу на формалну групу (војни колектив), неформалне групе могу испољити позитиван или негативан утицај на моралну снагу војне јединице.

Неформална група као облик социјалног организовања људи откривена је и објашњена релативно касно. Сасвим случајно откриће нефор-

¹⁸ З. Килибарда, *исто*, стр. 31.

малних група припало је Елтону Меју, који је вршио експерименте на радницама у текстилној индустрији. Циљ ових експерименталних истраживања био је да се утврди веза између продуктивности, с једне, и физичких услова рада и награђивања, с друге стране. Експерименти су организовани класичним формирањем експерименталне и контролне групе. У експерименталној групи варирани су физички услови рада и награђивање, док су у контролној групи били стандардни услови. Групе су одвојено радиле, у засебним просторијама, исти посао као у фабричкој хали. Резултати експеримената били су супротни очекиваним резултатима и свим дотадашњим сазнањима. Наиме, без обзира на то да ли су физички услови рада погоршавани или побољшавани, да ли су били боље плаћени или не, у обе групе продуктивност је расла. На основу накнадних анализа истраживачи су дошли до закључка да су већој продуктивности допринеле неконтролисане силе, у ствари, виши радни морал, који је произишао из новостворене социјалне климе, настале из сарадње експериментатора и радница и због одсуства формалног фабричког руководства. Нову социјалну климу карактерисало је осећање важности (издвојене су из анонимне масе радница). Наиме, раднице су постале центар збивања и тако добиле на угледу у својим очима. Дошло је до структурирања неформалне групе, у којој је спонтано преузела вођство најспособнија радница, а затим се издвојила и њена помоћница... Неформална група је обављала неколико значајних функција: онемогућено је слободно комуницирање; сопствене норме су се боље испуњавале у процесу рада због тога што су их одредиле саме раднице; повећано је осећање сигурности итд. Другим речима, неформална група омогућила је задовољавање многих социо-психолошких потреба, што је спречавано у формалним групама, у којима су раднице радиле по сменама у фабричким погонима.

Неформалне групе се само привидно разликују од формалних по томе што немају имена ни законски постављеног вођу, немају формално издиференциране положаје и улоге, ни формално прописане норме понашања. Управо због тих карактеристика тешко се откривају. Међутим, суштински, неформалне групе се разликују од формалних група по томе што настају као последица незадовољених социјално-психолошких потреба у формалној групи. Друга значајна разлика је у томе што неформална група није ни свесна свога постојања (своје структуре, поделе улога и циљева).

У армијској средини може доћи до неформалног груписања на различитим основама. Из искуства је познато да се чешће друже и групишу војници исте националности, што је нормална последица човекових националних обележја. Разлози за груписање војника могу да буду: исти завичај, иста вероисповест, сличан образовни ниво, идеолошко-политичка опредељеност, слична спортска, естетска и друга интересовања, па и подударност у структурама личности. За сва неформална груписања у оквиру војних колектива може се рећи да нису штетна ако не нарушавају кохезију формалног колектива и не умањују

моралну снагу и ефикасност. Неформалне групе нису штетне уколико постоји висок степен подударности њихових циљева и циљева војних колектива. У противном, у војним колективима их треба идентификовати и неутралисати, јер могу отежавати руковођење и командовање, а тиме и слабити кохезивно јединство и борбену ефикасност.

Испитивање и праћење међуљудских односа у основном војном колективу (чета–батерија)

Због несумњиво значајног утицаја међуљудских односа на моралну снагу војне јединице неопходно је испитивање и праћење стања међуљудских односа у војним колективима. Будући да су међуљудски односи променљива категорија, јер се изменом чинилаца који је условљавају и она мења, потребно је перманентно испитивање и праћење ради правовременог предузимања мера за побољшање односа у колективу. Будући да су руковођење и командовање међу најважнијим чиниоцима међуљудских односа, претпостављене старешине нису увек спремне да „открију“ пропусте у руковођењу, за које су они најодговорнији, па се радије опредељују за субјективну процену стања међуљудских односа у својој јединици. Међутим, са становишта подизања моралне снаге јединице, корисније је објективно, реално снимање стања односа, јер се само на тај начин могу предузети одговарајуће мере. Дакле, поред тога што треба да буду перманентни, испитивање и праћење међуљудских односа у војним колективима треба да буду и објективни.

Испитивање међуљудских односа може да буде квалитативно и квантитативно. Квалитативни начин испитивања подразумева претходно издвајање и дефинисање значајних (показатељи) – међуљудских односа и, на основу њих, формулисање конкретних питања у вези са тим показатељима. Најчешће коришћени показатељи међуљудских односа у основном војном колективу (чета–батерија) јесу:

- изграђеност свести о припадању заједничком колективу,
- однос према војничким задацима,
- међусобно поверење и поштовање,
- подвргавање индивидуалних интереса колективним,
- неконфликтност колектива,
- поверење у ауторитет претпостављеног старешине,
- отвореност у односима претпостављени – потчињени,
- руковођење и командовање.

У вези са сваким наведеним показатељем треба формулисати одређени број конкретних питања и сачинити упитник којим се „покривају“ међуљудски односи. Сви чланови колектива треба да дају своје мишљење у вези с постављеним питањима. Упитник се даје анонимно. На основу одговора свих чланова колектива може се стећи увид у квалитет међуљудских односа.

Квантитативни начин испитивања међуљудских односа подразумева мерење психо-социјалних односа у малим групама. Технички поступак

за мерење односа у групи назива се социометријски тест, а за његову примену потребно је неколико предуслова:

– може се користити у малим групама (30–40 чланова), чији се чланови реално могу упознати међусобно (одељење, вод);

– група мора да живи и ради заједно толико дуго да се њени чланови могу упознати;

– питања која се постављају треба да се односе на најважније активности због којих група и постоји;

– треба обезбедити позитивну мотивацију испитаника за давање искрених одговора, што се најбоље постиже анонимношћу.

Поступак испитивања међуљудских односа помоћу социометријског теста релативно је једноставан. Испитаницима се постави неколико питања (2–3), пре свега са ким би, односно са ким не би, учествовали у одређеној активности која је важна за живот и рад групе (на пример, члан послуге, посаде, учешће у слободним активностима, и слично). Одговори се уносе на матрицу „ко са киме – ко против кога“. Ако се одговори графички представе, добија се социограм на основу којег се може закључити какви су социјални односи у групи, њена динамика, тензија, кохезивност – разједињеност и прихватање – међусобно одбацивање.

Прецизније мере о стању међуљудских односа у војном колективу јесу социометријски индекси. Најзначајнији индекси односа у групи су: индекс групне тензије, индекс групне кохезије и индекс афективне атмосфере. Групна тензија означава напетост у групи, „затегнутост“ међусобних односа, одбојност, нетрпељивост, сукобе, свађе, оговарања и слично. Групна кохезија указује на приврженост групи, међусобну солидарност и групни понос. Кохезија обухвата снагу привлачења појединаца у групи и морал – степен мотивисаности групе за предано обављање задатака. Афективна атмосфера означава међусобну наклоност – ненаклоност чланова колектива, односно емоционалну везаност, без које се не би могли процењивати међуљудски односи.¹⁹

Војна дисциплина и морална снага војске

Да би војска могла да функционише као институција заснована на субординацији и једностарешинству и да ефикасно обавља своје задатке неопходан предуслов јесте постојање војне дисциплине. Најједноставније речено, „војна дисциплина је тачно, благовремено и безусловно извршавање војничких дужности“.²⁰ Она, за разлику од било које „цивилне“ дисциплине, има две специфичне карактеристике: свеобухватност и строгост. Свеобухватност се огледа у томе што су целокупан живот и рад војника регулисани прецизним законским нормама и прописима, којима се задире и у интимни, лични део живота. Младим

¹⁹ Опширније: Љ. Касагић и сарадници, *Практикум војне психологије*, ВА КоВ, Београд, 1990, стр. 37.

²⁰ *Основи васпитања и образовања у ЈНА*, ДСНО, 1968, стр. 154.

људима тешко пада када се споља регулише њихово понашање, јер је код њих у том периоду живота наглашена потреба за самосталношћу и доказивањем, у чему их дисциплински прописи спутавају. Строгост војне дисциплине испољава се у томе што се наређења претпостављених морају безусловно извршавати – без поговора, и што су строже санкције за дисциплинске грешке. Без обзира на то о каквој се дисциплини ради – свесној дисциплини или о поступању по навици или из страха, она је увек покретачка и усмеравајућа сила ка тачном, правременом и безусловном обављању мирнодопских или ратних задатака.

Сваки појединац у јединици, због природе оружане борбе, налази се у међузависном односу са осталим члановима колектива, тако да ефикасност рада целине јединице зависи од сваког појединца, а успешност појединца зависи од функционисања јединице као целине. Отуда сваки „... недисциплинован поступак (појединца) у суштини јесте увек поступак на штету неког од другова или свих у јединици, желео то неко или не“.²¹ Отуда морал појединца не може бити на потребној висини у колективу у којем он не може веровати другима, од којег не очекује помоћ и подршку, већ да ће га други напустити. Члан таквог колектива неће бити, стога, спреман да подноси тешкоће и да се жртвује за обављање заједничких задатака јединице. Осим тога, у јединици у којој није изграђена дисциплина, или када се њени припадници теже прилагођавају захтевима војне дисциплине, може доћи до гомилања агресивности, међусобне нетрпељивости, одбојности према старешини и војсци у целини, па и до асоцијалног понашања.

С обзиром на то да од природе дисциплине и степена њене изграђености умногоме зависи ефикасност војне јединице, њена безбедност и морална снага, изграђивању дисциплине мора се посветити посебна пажња.

Врсте дисциплине

Механичка дисциплина (дрил)

Механичка дисциплина формира војнике као слепо оруђе, јер не мисле и не осећају, што понижава њихову личност. Та дисциплина почива на страху од казне. На основу искуства, механичка дисциплина се најчешће сусреће на нижим степеницама руковођења и командовања. Разлоге за то треба тражити у структури и особинама личности старешина који на том нивоу раде са војницима, али и у особинама личности појединих командира и команданата који својим руковођењем са вишег нивоа стварају „дрилашку атмосферу“ на нижим степеницама командовања, чији се утицај највидљивије испољава у бази армијске пирамиде – на релацији командир одељења или вода и војници.

Анализе личности старешина које преферирају механичку дисциплину показују да је најчешће реч о људима са slabим општим и

²¹ Исто, стр. 154.

војностручним образовањем, са негативним моралним особинама (не поштују личност потчињеног, немарно се односе према властитом раду, недисциплиновани су, неправедни) и незрелим личностима. Будући да су наведене особине непожељне, неке старешине те своје недостатке надокнађују „истеривањем“ дисциплине. Механичком дисциплином брже се постижу промене у понашању војника, али су те промене привремена адаптација у спољашњем понашању и трају дотле док постоје разлози који су до тих промена довели, а то је страх од казне. Схватање механичке дисциплине и какав однос треба имати према потчињенима изражени су у савету Фридриха Великог који је дао својим официрима: „Што се тиче војника, потребно је да се он више боји својих официра, него опасности у коју мора ићи, иначе га никада нећете повести у јуриш у условима 300 топова који га косе. У таквим условима добра воља не може да покреће обичног војника; то може да учини само страх“.²² Поред тога што је механичка дисциплина привременог карактера, она нема мотивациону снагу и не подстиче на већа психофизичка напрезања, лишавање и жртвовање – не развија моралну снагу појединца и колектива. Исто тако, та врста дисциплине није поуздана у неким борбеним дејствима, на пример, ноћним. У тим условима смањена је физичка контрола претпостављених, па страх од непријатеља постаје јачи од страха од претпостављеног старешине. Због тога су јединице са механичком дисциплином морално неподесне и неспособне за ноћна дејства.

Дисциплина као вољна навика

Посебан облик дисциплинованог понашања јесте дисциплина као вољна радња. Сусреће се код појединаца или група који су дуже времена живели и радили према спољним захтевима и усвојили одређене стилове понашања. Код вољних навика прихваћен је општи принцип или начело одређеног односа, на пример, да се наређење претпостављеног мора извршити; та прихваћеност је до тог степена усвојена да постаје аутоматизована навика у понашању, без обзира на то шта је садржај и смисао конкретног понашања. У вези с тим, илустративан је следећи пример: „Након 50 дана проведених на самоходном чамцу, једном од четворице војника задрхтало је срце, помислио је да је дошло време умирању.

– Како ћемо умирати, браћо!

– Па тако, ко осети да слаби, умире, нека каже. Прићи ћемо, загрлити се, пољубити. Ко буде умирао последњи, нека остатком ума напише имена на огради палубе. Погинули су, дакле, тада и тада. Поздрав отаџбини.

А, онда је иступио водник! Наређујем да мислите о животу! Зидове палубе не мазати. Забрањујем чак да се мисли о томе.... Имамо још

²² Меринг, *Огледи из историје ратне вештине*, „ВИЗ – Војно дело“, Београд, 1955, стр. 265.

три пара чизама. Биће довољно (за храну) за цели март, а у марту ће нас сигурно наћи“.²³

Очигледно, реч је о дисциплини као вољној навици, у којој су важна два елемента: воља, свесна и контролисана ментална активност, и систем покрета и радњи (понашање), који су до те мере усвојени да су постали аутоматизована навика. Та врста дисциплине може да буде плодотворна само ако су оба елемента функционална. У кризним, безнадежним ситуацијама, када човек може бити деморалисан, губи се први елемент – воља, као прва карика у ланцу дисциплинованог понашања, а тиме изостаје и навикнуто понашање. Међутим, постоји и обрнут утицај: навикнуто, аутоматизовано понашање може пробудити вољу. У наведеном примеру војници су аутоматски прихватили наређење: обављајући одређене радње, почели су да мисле о животу, да вољно поступају.

Свесна војна дисциплина

Према својој природи и функцији, свесна дисциплина највише доприноси развијању и одржавању моралне снаге појединца и колектива, како у миру, тако и у ратним ситуацијама. Она подразумева развијање уверења и ставова о потреби система руковођења у војсци на принципима субординације и једностарешинства; та уверења морају постати саставни део свести и понашања сваког припадника војске. Дисциплина, дакле, произилази из свести и убеђења да је нужна чврста војничка организованост, односно тачно, правовремено и безусловно обављање задатака.

За свесно колективно, дисциплиновано понашање неопходно је постојање индивидуалне дисциплине. Ако сваки припадник војске схвати сврху дисциплине, тако ће се понашати и војни колектив у целини. То подразумева индивидуални приступ сваком појединцу, познавање његове личности и, зависно од тога, прилагођавање метода рада.

Будући да је војна делатност регулисана законима, правилима и прописима, где је основни однос командни, поставља се питање како обезбедити личну иницијативу свих припадника војске, која је у савременим условима потребна, али је привидно у супротности са командним односом. Развој ратне технике и њена изузетно велика разорна моћ условљавају мењање класичних принципа оператике и тактике у правцу веће растреситости јединица и бржег успостављања веза због наглих промена, што захтева већу слободу, брже доношење одлука и преузимање акција, јер наређења претпостављених не могу увек да прате брзину развоја догађаја на бојишту. Наравно, иницијатива потчињених биће корисна и ефикасна само ако постоји јединство ставова и мишљења у вези са целокупном ситуацијом и конкретном акцијом у којој потчињени испољавају иницијативу. То значи да потчињене старешине, па и

²³ Р. Платонов, *Занимљива психологија* (превод), „Нолит“ Београд, 1983, стр. 255.

војници, морају знати могућности и оквира свог маневра у оквиру шире борбене ситуације. Због тога је корисно да се о оперативним и тактичким решењима обавесте и ниже старешине и војници, с тим да се чува војна тајна и да информације буду у оквирима који су од интереса за ниже степенице командовања. Поред тог, првенствено војног чиниоца, који захтева иницијативу у дисциплини, постоји и оправдани психолошки захтев, који се састоји у развијању воље као психолошке особине и процеса. Иницијатива као вољна радња интелекта мобилише све расположиве способности појединца и чини га активним субјектом, за разлику од ситуације када је у пасивној позицији и извршава наређење претпостављених користећи само мањи део својих менталних могућности.

Свесну колективну и индивидуалну дисциплину, иницијативу и самосталност војних колектива треба систематски изграђивати у процесу обуке и васпитања тако да нису оптерећење за потчињеног, него да их усвоји као саставни део свог начина рада и понашања. Због тога се у процесу одлучивања мора уважавати принцип демократичности. Субординација и дисциплина омогућавају иницијативу, самосталност, критику, самокритику, размену мишљења и сугестије у фази припреме одлуке и наређења претпостављених. Приликом размене мишљења треба уважити све оно што је добро и корисно за руковођење војним колективом. Тиме се обезбеђује уважавање личности потчињеног и реализација одлуке, јер су људи спремнији да спроводе одлуке у чијем су креирању и сами учествовали. Међутим, после донете одлуке претпостављеног предлози и критике немају места у систему војног руковођења, већ се потчињени морају борити за спровођење донете одлуке. О томе Свечин каже: „Критика задатака које је поставио претпостављени старешина страшно је зло. Треба се свестрано борити против ове појаве која води најгорој анархији у руковођењу и командовању“.²⁴

Изграђивање свесне дисциплине

Из значаја свесне војне дисциплине као чиниоца моралне снаге и из потребе да потчињени испољавају иницијативу, самосталност и вољу у обављању својих дужности произилази захтев за њеним изграђивањем, како код појединаца, тако и у војним колективима. Процес изграђивања војне дисциплине одвија се континуирано и поступно. Почине вежбањем одређених стројевих радњи и ставова, као што су: „мирно“, „вољно“, „на месту вољно“, преко вољног навикавања на војнички изглед и опхођење у свакодневном животу и раду у просторијама, касарнама и вежбалиштима, а завршава се свешћу појединца да је дисциплиновано понашање предуслов војничке ефикасности и безбедности људства при обављању мирнодопских и борбених задатака. Свесну дисциплину, дакле, чини квалитативно највиши ниво дисциплинованости који не достижу сви припадници војске.

²⁴ Т. Кроња, *Психолошка разматрања о руковођењу у Армији*, ВИЗ, Београд, 1966, стр. 47.

Свесна дисциплина није апстрактна појава изван војничког живота и рада, па се њеном изграђивању мора прилазити систематски и перманентно у свакодневној обуци, у извршавању дужности везаних за одржавање унутрашњег реда, службу дежурства и стражарску службу, при чему увек најзначајнију улогу има претпостављени старешина и његов лични пример, као модел, тј. као идентификациони узор. За развијање свесне дисциплине користе се различите методе и средства, првенствено убеђивање, уверавање, подстицање и лични пример. Међутим, у одређеним ситуацијама неопходне су и забране и принуде.

Репресивна средства и страх од њих треба свести на најнужнију меру. Подстицајним методама и средствима треба прожети целокупну образовно-васпитну климу и, при томе, увек истицати све оно што је позитивно и добро код појединца и у колективу, и на основу тога елиминисати појаве нарушавања дисциплине. Исто тако, довођењем потчињених у ситуацију да сами савладавају препреке и решавају проблеме развијаће се иницијатива, самосталност и одлучност.

Људи нерадо прихватају задатке и обавезе ако не схватају циљ, смисао и значај одређене активности. То слаби мотивацију и изазива неповерење према тим задацима. Због тога старешина јединице треба на погодан начин да упозна све потчињене са значајем и сврхом војне дисциплине за функционисање војне организације на принципима субординације и једностарешинства. То не треба чинити само указивањем на законске прописе и норме, принудом и претњом, него, пре свега, настојањем да потчињени схвате зашто треба нешто да раде на одређени начин и како да се понашају. Само тако дисциплиновано понашање може да постане саставни део ставова и уверења, односно да постане свесно дисциплиновано понашање. Сасвим је нормално, на пример, да старешина младе војнике обавести како се намешта кревет и пакује ранац, као и чему служе пушка, бомба и ракета и како се њима рукује, али када је реч о дисциплини, неке старешине сматрају да је то појава која је дата и да њену сврху и смисао војници већ знају. Међутим, искуство показује да само незнатан број војника истински разуме суштину, значај и сврху војне дисциплине и да је свесно прихвата као правило понашања у војничкој средини. Због тога се дисциплина често тумачи као воља претпостављених, па чак и као лична воља појединаца.

Припадници војске треба да схвате и прихвате да је сврха војне дисциплине да различите појединце и јединице повеже у високоорганизовану групу, која је из једног центра усмерена према основном циљу. Такав систем организације ефикаснији је од било којег до сада познатог система, и то не само у војној делатности. Без чврсте повезаности и координације ни фудбалски тим, састављен од најбољих играча појединачно, неће победити други тим мање способних појединаца који су увежбани да играју као целина.

Важност дисциплине у војсци војници ће лакше схватити и прихватити ако им се укаже на све опасности које доноси недисциплина. Они би брзо схватили штетност недисциплине када би, на пример, кувари

по својој вољи почели да деле храну у свако доба дана, па би многи остали празног стомака. Поставља се питање шта би се све могло десити у оружаном борби када би у њој учествовали војници ненавикнути на дисциплиновано понашање, или каква би се ефикасност могла очекивати од бораца (иако одушевљених за борбу) који ступају у борбу када сами процене да се треба борити, односно који би прекидали борбу, или маршевали када им се прохте или како би изгледало да командант никада није сигуран колико ће бораца и у које време довести на бојно поље, а ако то и успе, да не зна када ће они напустити борбу, јер је због ненавикнутости на колективну дисциплину и одсуства заједничког циља сваки борац вођа сам себи и њиме управљају лична осећања. У таквим условима, услед неограничене личне иницијативе, има много више примера неразумне храбрости, али и непотребних жртава и сувишног труда.

Карактеристике кривичног дела неоазивања позиву и избегавања војне службе

УДК 343.343.5

Др Драган Јовашевић

У протеклом периоду, због ратних збивања на тлу претходне Југославије, повећан је број одређених војних кривичних дела. Једно од њих јесте кривично дело предвиђено у члану 214. КЗ СРЈ, под називом неоазивање позиву и избегавање војне службе. Тим се кривичним делом напада војна обавеза, која је према чл. 139. Устава СРЈ општа и њој подлежу сви грађани СРЈ способни за одбрану земље.

То се кривично дело састоји у неоазивању позиву ради регрутовања, саопштења ратног распореда, пријема оружја, служења војног рока, извођења војне вежбе или у обављању друге војне службе прописане законом или другим прописом, или у избегавању обављања тих војних обавеза сакривањем, напуштањем земље или остајањем у иностранству. Такође, то дело постоји и у случају навођења, тј. подстрекавања више других лица да предузму неку од наведених радњи (неоазивање позиву или избегавање војне службе). То се дело може предузети на различите начине, различитим радњама (чињењем и нечињењем), али је за све њих важно да се предузимају у намери да се привремено или потпуно избегне служење (односно обављање) неке војне обавезе.

За то дело Закон предвиђа углавном казну затвора (сем за први облик дела – новчану казну и затвор), с тим што постоји могућност блажег кажњавања (у случају добровољног јављања учиниоца дела надлежном органу) и строжег кажњавања (ако је дело учињено у време ратног стања или условима непосредне ратне опасности).

Увод

У протеклом периоду, због ратних збивања на тлу претходне Југославије, повећано је интересовање опште и стручне јавности за материју војног кривичног права, а посебно за поједина инкримисана понашања. Једно од кривичних дела из те области јесте кривично дело неоазивања позиву и избегавања војне службе, предвиђено у чл. 214. Кривичног закона СР Југославије. Интересовање за то кривично дело нарочито је повећано после усвајања Закона о амнестији, 21. јуна 1996, којим се ослобађају од кривичног гоњења и кажњавања лица која су учинила кривична дела из чл. 214. КЗ СРЈ (неоазивање позиву и избегавање војне службе) и чл. 217. КЗ СРЈ (самовољно удаљење и бекство из Војске Југославије) до 14. децембра 1995, осим професионалних војника, односно активних официра и подофицира.

Кривично дело из чл. 214. КЗ СРЈ састоји се у неоазивању позиву ради регрутовања, саопштења ратног распореда или пријема оружја, служења војног рока, извођења војне вежбе или обављања друге војне службе, или у избегавању обављања тих војних обавеза сакривањем, напуштањем земље или остајањем у иностранству, као и у навођењу више других лица на неоазивање позиву или избегавање наведених војних обавеза. Објект напада у случају тог кривичног дела јесте војна обавеза, која је, према одредби чл. 139. Устава СРЈ, општа и њој подлежу сви грађани СРЈ који су способни за одбрану земље. Она се састоји од више појединачних обавеза, као што су: регрутовање, служење војног рока, извођење војне вежбе у саставу јединица Војске Југославије и обављање посебне војне службе.

Војна регрутна обавеза престаје са навршењем 27 година живота само за оно лице које без своје кривице није до тада упућено на служење војног рока, а у противном подлеже регрутацији и служењу војног рока до навршења 40 година живота. За вођење кривичног поступка због дела избегавања војне службе није запрека околност што надлежни територијални орган није у управном поступку донео решење према чл. 69, ст. 2. Закона о народној одбрани.¹

Из анализе законског текста произилази да кривично дело из чл. 214. КЗ СРЈ има више облика испољавања. То су: основни облик, привилеговани облик и квалификовани облик. Постоје и четири основна облика тог кривичног дела, и то:

- неоазивање позиву,
- избегавање војне службе сакривањем,
- избегавање војне службе напуштањем земље,
- навођење на избегавање војне службе.

Основни облици кривичног дела

Неоазивање позиву

Неоазивање позиву је први основни облик тог кривичног дела. То је, заправо, недолазак грађанина СРЈ, који је био позван појединачним или општим позивом, без оправданог разлога на одређено место и у одређено време на регрутовање, ради саопштења ратног распореда, пријема оружја или служења војног рока, на војну вежбу или другу војну службу. Радња тог кривичног дела се састоји у неоазивању позиву (дакле у нечињењу). То је право кривично дело нечињења (омисивни деликт). Неоазивање позиву значи недолажење на одређено место и у одређено време, који су у позиву назначени, и нејављање надлежном органу ради обављања једне од наведених војних обавеза.

Иако је радња извршења тог облика кривичног дела неоазивање војном позиву, она може да обухвати различите облике непоступања по некој од регрутних обавеза или обавеза службе у Војсци Југославије.

¹ Пресуда Врховног војног суда II К 412/65 од 26. августа 1965. године.

Реч је, дакле, о посебним облицима радње нечињења, али то кривично дело постоји и у случају када се војни обвезник одазове војном позиву по протеклу одређеног времена без оправданог разлога за кашњење.

Позив је акт надлежног органа за послове народне одбране или војног органа којим се налаже једном или више лица да дођу у одређено време на одређено место ради преузимања и обављања одређене војне обавезе. Позив је, по правилу, појединачан акт који се упућује као писмени отправак или усмено, и то: лично, преко позивара или телефоном, али може бити и општи позив у виду огласа на јавном месту или јавног саопштења преко средстава јавног информисања (радио, телевизија, разгласна станица).² При томе, закон изједначава појединачни и општи позив. С аспекта постојања тог кривичног дела, нема разлике између појединачног и општег позива, али у конкретном случају може да буде важно да ли је реч о општем или појединачном позиву. То је посебно значајно због тога што у случају општег позива треба утврдити да ли је позвано лице било упознато са садржином општег позива, док се за појединачни позив та околност подразумева.³ Појединачни позив у случају кривичног дела неоазивања позиву и избегавања службе из ст. 1. и 2. не мора да буде писан у смислу одредаба Закона о општем управном поступку, већ може и усмено да га саопшти орган који је надлежан за позивање.⁴ То што окривљени позив за војну вежбу није примио 30 дана пре почетка вежбе није околност која га може екскулпирати за неоазивање позиву, односно за извршено кривично дело из чл. 214, ст. 1. КЗ СР Југославије.⁵ Појединачни или општи позив одређује само време када се војни обвезник мора одазвати на регрутовање. Међутим, регрутна обавеза настаје пре тога, тј. са навршеном осамнаестом годином живота.⁶

Лице које подлеже војној обавези па се не одазове општем позиву на регрутовање чини кривично дело неоазивања позиву и избегавања војне службе из ст. 1. без обзира на то да ли је претходно било уведено у војну евиденцију или не.⁷ За постојање кривичног дела неоазивања позиву потребно је да је учинилац дела знао да је општим позивом позван ради регулације неке од обавеза.⁸ За постојање тог облика кривичног дела важно је да је обвезнику војне обавезе правремено уручен или саопштен позив и да се он није одазвао позиву без оправданог разлога. Смисао тог услова је да се искључи постојање дела у случајевима када се та обавеза из објективних или субјективних разлога није могла испунити. Оправдан разлог за недолазак обвезника је његова тежа болест или болест њему блиског лица (члан породице), смрт члана

² Љубиша Јовановић – Драган Јовашевић, *Кривично право II*, Посебни део, Београд, 1995, стр. 83.

³ Зоран Стојановић, *Кривични закон СРЈ са коментаром и регистром појмова*, Београд, 1996, стр. 215.

⁴ Пресуда Врховног војног суда II К 320/68 од 11. октобра 1968. године.

⁵ Пресуда Врховног војног суда II К 3/80 од 7. фебруара 1980. године.

⁶ Пресуда Врховног војног суда II К 62/60 од 4. марта 1960. године.

⁷ Пресуда Врховног војног суда II К 676/66 од 9. децембра 1966. године.

⁸ Пресуда Врховног војног суда II К 322/66 од 12. децембра 1966. године.

уже породице, прекид саобраћаја, елементарне непогоде или дејства друге више силе или непредвиђене околности која има сличан карактер дејства. Али, то кривично дело ипак постоји када се учинилац по престанку наведених разлога не одазове позиву надлежног органа. Ако војни обвезник – регрут, из оправданих разлога није у могућности да се у одређено време одазове позиву ради упућивања у ЈНА, (сада ВЈ) дужан је да то учини одмах по престанку оправдане сметње.⁹ То кривично дело је свршено с истеком времена које је одређено као рок јављања. Ако је позвано лице било оправдано спречено да се у то време јави, обавеза тиме није угашена, а само дело је свршено кад протекне време које је било неопходно да се позвано лице одазове позиву.

Избегавање војне службе

Избегавање војне службе сакривањем је такође неодазивање позиву, али путем тајног мењања места боравка у намери да се избегне војна обавеза. То је други основни облик кривичног дела из чл. 214. КЗ СР Југославије. Радња извршења тог облика кривичног дела јесте сакривање, које се чини (предузима) ради избегавања војне обавезе и то у нашој земљи. Само сакривање је свака делатност којом учинилац настоји да га не открију надлежни органи, односно да не сазнају где се он налази. Сакривање постоји када лице напусти просторије боравка које су органима и другим лицима познате и пресели се у друге просторије или на друго место, држећи то пресељење у тајности. Оно се може извести на различите начине. Неко се лице може сакрити у тајним просторијама исте куће, пресељењем у други стан без пријављивања, склањањем у шуму, викендицу, код рођака или пријатеља, или простим мењањем места боравка.

У вези с питањем сакривања, спорна је ситуација¹⁰ када војни обвезник очекује позив, па се крије ради избегавања пријема позива и, у крајњем, избегавања војне обавезе. Преовлађује мишљење да и у том случају кривично дело постоји, јер се управо полази од тога да лице коме је позив упућен и на друге начине може да сазна да му је позив упућен, па се управо и крије како му позив не би био уручен. Такво тумачење је прилично дубиозно, с обзиром на чињеницу да се у ставу 2. чл. 214. КЗ СРЈ за постојање тог облика дела експлицитно тражи да је учинилац позван појединачним или општим позивом. Тај став би се, стога, могао прихватити само у случајевима када је извесно да је учинилац дела знао да му је упућен појединачни или општи позив.

Сакривање треба да се чини управо с намером да се избегне обављање неке од војних обавеза, као: регрутовање, служење војног рока, одлазак на војну вежбу, пријем оружја, саопштавање ратног распореда итд. Ако је намера сакривања одметање од власти, избегавање кривичног гоњења или избегавање сведочења, плаћања пореза

⁹ Пресуда Врховног војног суда П К 308/70 од 18. августа 1970. године.

¹⁰ Зоран Стојановић, *исто*, стр. 216.

или алиментације, тада неће постојати то кривично дело, већ неко друго кривично дело или прекршај.

Тај облик кривичног дела је свршен када војни обвезник, пошто је позван појединачним или општим позивом, предузме неку делатност која има значај сакривања и када то чини у намери (као субјективном елементу на страни учиниоца) да управо на тај начин избегне војну обавезу. Стога је, начелно, покушај тог облика дела могућ и кажњава се с обзиром на висину запрећене казне.

Избегавање војне службе напуштањем земље

Избегавање војне службе напуштањем земље састоји се у легалном или илегалном одласку у иностранство или у остајању у иностранству с намером да се избегне регрутовање или служење војног рока, војна вежба или друга војна служба. То је трећи основни облик тог кривичног дела и, као и претходни облик, кривично је дело чињења (комисивни деликт). Радња извршења тог облика дела се састоји у активном чињењу учиниоца. То је напуштање земље (тј. илегални или легални одлазак из земље у иностранство) или остајање у иностранству. Напуштање земље значи одлажење из Југославије у неку другу државу, без обзира на који начин и из којих разлога. Остајање у иностранству значи да се учинилац тог дела већ налази у некој другој држави и да се не враћа у Југославију у време када је потребно да се јави ради обављања наведених војних обавеза.

Обвезник – регрут, који легално напусти земљу па за време боравка у иностранству сазна за позив за одслужење војног рока, али се том позиву не одазове, већ касније дође у земљу и буде упућен у ЈНА (сада ВЈ), чини кривично дело неодрживања позиву из ст. 1. тог члана, а не дело избегавања војне обавезе из ст. 3. истог члана.¹¹ Околност што је оптужени који је раније учинио дело из ст. 3. у току боравка у иностранству дао изјаву да у Југославију не жели да се врати и добио отпуст из југословенског и примио страно држављанство нема такав значај да би оптуженог екскулпирала од одговорности за учињено кривично дело из ст. 3. тог члана.¹²

То кривично дело ће постојати и онда када лицу које подлеже војној обавези није упућен појединачни позив, нити је сазнало за општи позив. Довољно је да оно зна (да је свесно) за постојање опште, па тиме и своје обавезе, која произилази из закона или других прописа за обављање једне од наведених војних служби (дужност или обавеза). Намера одласка или остајања у иностранству треба да је усмерена на привремено или потпуно избегавање регрутације, служење војног рока, војне вежбе или друге војне службе. За постојање кривичног дела из ст. 3. није неопходно да је учинилац примио појединачни позив, нити да је сазнао за општи позив.¹³ За постојање кривичног дела неодрживања позиву и

¹¹ Пресуда Врховног војног суда II К 89/68 од 11. марта 1968. године.

¹² Пресуда Врховног војног суда II К 4000/76 од 21. јануара 1977. године.

¹³ Пресуда Врховног војног суда II К 244/61 од 19. маја 1961. године.

избегавања војне службе из ст. 3. не тражи се претходно уручење појединачног, односно постојање општег позива, већ је важно постојање утврђене обавезе у односу на војну службу и избегавање те обавезе изражено у бекству у иностранство или неовлашћеном остајању у иностранству.¹⁴

У појам тог дела није обухваћено избегавање пријема саопштења о ратном распореду и пријема оружја, јер се за те војне обавезе не позива из иностранства.

Ово кривично дело је свршено напуштањем наше земље, тј. преласком границе СРЈ или остајањем у некој страниој држави да би се избегле наведене војне дужности. То значи да је покушај тог кривичног дела могућ и он се кажњава.

Навођење на избегавање војне службе

Навођење на избегавање војне службе је последњи основни облик тог кривичног дела. Он се заправо састоји у подстрекавању више лица на неодазивање позиву ради регрутације, саопштења ратног распоруда, пријема оружја, служења војног рока, војне вежбе или друге војне службе, или у избегавању обављања тих обавеза сакривањем, бекством или остајањем у иностранству.

Радња тог облика дела се састоји у навођењу других лица. То је, у ствари, радња подстрекавања, односно подстицање или позивање више других лица на неодазивање позиву или на избегавање војне службе. При томе треба схватити те облике подстрекавања на извршење неког од тих дела, при чему није значајно да ли се то односи на једну или више војних обавеза. Значајно је да се то навођење (подстрекавање) односи на више лица. Према ставу судске праксе, под појмом више лица треба да се подразумевају најмање два лица. То навођење може да се односи на избегавање (чињењем или нечињењем) једне или више обавеза, односно различитих обавеза код подстрекаваних лица.

Дело је свршено самим позивањем или подстицањем, тако да за његово постојање није потребно да се неко од подстрекаваних лица није одазвало позиву или да је избегло војну службу. Ако би навођење успело, онда уопште не би постојао тај облик кривичног дела из чл. 214. КЗ СРЈ, већ би учинилац одговарао као подстрекач у вези с неком од претходна три основна облика тог кривичног дела.

Извршилац прва три основна облика тог кривичног дела може да буде само држављанин СРЈ који подлеже војној обавези, док извршилац последњег облика може бити свако лице (домаћи држављанин, странац и лице без држављанства).

С аспекта виности, сва четири основна облика тог кривичног дела могу бити извршена само с умишљајем. Тај умишљај мора бити директан, јер на страни учиниоца такође мора да постоји намера да се

¹⁴ Пресуда Врховног војног суда II К 223/76 од 11. јуна 1976. године.

предузимањем неке од законом предвиђених делатности – радњи извршења – управо избегне нека од војних обавеза прописаних законом или другим прописом.

Законом су предвиђени различити износи казни за поједине облике тог кривичног дела. Тако је за први облик – неодрживање позиву, прописана новчана казна или затвор до једне године. За избегавање војне службе сакривањем законом је предвиђена казна затвора од три месеца до пет година, а за избегавање војне службе напуштањем земље – затвор од једне до десет година. Навођење на избегавање војне службе у вези с првим обликом дела кажњава се затвором до три године, а у вези с другим и трећим обликом – затвором од најмање годину.

Привилеговани облик кривичног дела

У чл. 214, ст. 5. КЗ СРЈ предвиђен је привилеговани облик тог кривичног дела. То ће дело, заправо, постојати ако се извршилац кривичног дела избегавања војне службе сакривањем или напуштањем земље, односно остајањем у иностранству, добровољно јави надлежном државном органу. Добровољно јављање у том случају има карактер стварног кајања. То је посебан основ за блаже кажњавање или ослобађање од казне учиниоца тих облика дела. Јављање је добровољно када се војни обвезник по слободној одлуци пријави надлежном органу: органу народне одбране, органу унутрашњих послова или југословенском дипломатском или конзуларном представништву у иностранству ради испуњења своје војне обавезе.

Према ставу судске праксе,¹⁵ примена могућности ублажавања или ослобођења од казне у том случају није условљена постојањем могућности да се избежавана војна обавеза обави. Иако је то у начелу неприхватљив став, ипак је то релевантна околност (са осталим околностима дела и учиниоца) за суд приликом одлучивања у конкретном случају да ли ће искористити могућност према ст. 5. чл. 214. КЗ СР Југославије.

Квалификовани облик кривичног дела

Кривично дело неодрживања позиву и избегавања војне службе из чл. 214. КЗ СРЈ има и тежи квалификовани облик, за који закон предвиђа оштрије (теже) кажњавање. Тај тежи облик ће постојати ако је неодрживање позиву или избегавање војне службе сакривањем или напуштањем земље, односно остајањем у иностранству, извршено за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности. Тај тежи облик је предвиђен у чл. 226. КЗ СРЈ и његову квалификаторну околност заправо чини само време извршења дела (време предузимања радње извршења и наступања последица дела). У том случају је реч о посебним околностима извршења дела и стога се за тај облик дела може одговорати само ако је та посебна околност била обухваћена умишљајем учиниоца дела.

¹⁵ Пресуда Врховног војног суда II К 2/81.

Појам ратног стања и непосредне ратне опасности треба тумачити према одговарајућим одредбама Устава СР Југославије. Тако је за постојање ратног стања неопходно да га је прогласила Скупштина СРЈ према чл. 78, т. 3. Устава СРЈ, на основу општих критеријума утврђених чл. 4. Закона о одбрани.¹⁶ Оно траје, од тренутка проглашења, све док неки од надлежних органа не донесе одлуку о његовом укидању. То стање, по правилу, претходи рату, који значи започињање оружаних операција између две или више држава, и може да траје и после завршетка самог рата. Непосредна ратна опасност је стање које претходи ратном стању, у којем постоје реалне могућности да дође до рата. И то стање проглашава Скупштина Југославије.

Учиницац тог тежег облика дела мора да буде свестан тих околности и да предузима радње наведене у чл. 214. КЗ СРЈ да би био одговоран за квалификовани облик тог кривичног дела. За квалификовани облик закон је предвидео различито кажњавање, зависно од тога који је основни облик учињен под квалификаторним околностима. Тако је за неодазивање позиву предвиђена казна затвора од једне до десет година, а за избегавање војне обавезе сакривањем и напуштањем земље, односно остајањем у иностранству – казна затвора најмање пет година, или затвор од 20 година. Ако је навођење више лица на неодазивање позиву или избегавање војне обавезе учињено за време ратног стања или у случају непосредне ратне опасности, учиниоцу таквог дела се може изрећи казна затвора до три године.

¹⁶ „Службени лист СРЈ“, бр. 43/1994.

Епистемолошко схватање објекта и предмета тактике

УДК 355.4.001

Мр *Стеван Липтаи*, капетан I класе

Резултат развоја тактике кроз историју није јединствено, логички и емпиријски утемељено, одређење њеног објекта и предмета. Разлике у схватањима тог проблема последица су, пре свега, неадекватно дефинисаних појединих категоријалних појмова ратне вештине и национално-доктринарног приступа теорији тактике.

На основу дела резултата истраживања „Теоријска изграђеност тактике“ спроведеног у периоду од 1994. до 1996. године, аутор покушава да реши проблем с епистемолошког становишта. При томе анализира досадашње различите приступе и детаљно аргументује предложено решење проблема.

Објект и предмет тактике се сагледавају с аспекта релативно поузданих општих научно-методолошких одређења, која у „додиру“ с историјски одређеним делом стварности на који је усмерена тактика и уз примену комплекса научних метода различитог нивоа општости, омогућују потпуније аргументовање предложеног решења. Епистемолошко одређење објекта и предмета тактике је онтолошки проблем тактике и чини један од значајних предуслова даљег теоријског изграђивања тактике као проспективне научне теорије у домену ратне вештине.

Током петомиленијума историјског развоја тактике¹, посебно током епохе употребе савременог оружја, различите државе и војно-политички савези улагали су одређене напоре и средства у њену изградњу. При томе су се у степену њене теоријске изграђености јавиле одређене квантитативне и квалитативне разлике. Оне су резултат мноштва објективних и субјективних околности, а највише су последица различитог приступа схватању проблема тактике у појединим земљама. Директне последице таквог стања су, између осталог, и национално-доктринарна обојеност, нејединствено схватање и непотпуна научно-логична утемељеност основних теоријских одредаба савремене тактике.

У оквиру основних теоријских одредаба тактике једно од значајнијих питања је питање научног утемељења њеног објекта и предмета. Спорови се воде око различитих тумачења тог проблема. При томе се

¹ Термин тактика односиће се, у овом раду, на појам војна тактика.

несагласност мишљења не односи само на питање да ли су објект тактике борбено дејство, борба, бој или нешто друго већ и на суштину тих појмова. Неадекватна дефинисаност појмовно-категоријалног апарата ратне вештине² умногоме доприноси тим проблемима. То се посебно односи на различита тумачења појединих категоријалних појмова, као што су рат, оружана борба и борбена дејства, и њихових међусобних веза и односа. Логично разумевање тих појмова директно утиче на епистемолошко схватање објекта и предмета тактике. Покушаји које на плану откривања суштине појмова: рат, оружана борба и борбена дејства, последњих година, између осталих, чине неки југословенски теоретичари значајно утичу на приближавање решењу проблема.

Основни ставови о појмовима рат, оружана борба и борбена дејства³

Рат је сукоб и борба најразноврснијих друштвених сила, у којем сукобљене стране настоје да остваре противуречне циљеве. У покушају остваривања својих циљева, свака од страна ступа у односе ометања и ништења у односу на супротну страну. Рат је политички, економски, технолошки, медијски, правни, едукативни и сваки други сукоб у који је неминовно укључена и оружана борба. То је тотална појава која захвата целокупно друштво. Он траје непрекидно, услед сталних сукоба људских заједница на политичком, економском и другом плану. При том се као целовита појава јавља само када је у њега укључена и оружана борба. Дакле, рата у тоталном облику нема без оружане борбе. Разни аспекти сукоба, пре и после оружане борбе, само су „притајени“ и специфични, нецеловити облици рата.⁴

Оружана борба⁵ је појава условљена борбеним дејствима, која у њој чине друштвене процесе одређеног реалитета и самосталности. Она

² Семантички проблеми синтагме: ратна вештина, иако постоје, нису предмет овог рада. Због тога се у раду користи конвенционално одређење, па се термин ратна вештина односи како на вештину практиковања у оружаном борби, тако и на област људске делатности која претендује ка науци, односно самој науци у области оружане борбе.

³ Суштина појмова: рат, оружана борба и борбена дејства има велики значај у разматрању објекта и предмета тактике и, уопште, појма тактика. Различито тумачење тих појмова проузроковало је конфузију у војнотеоријској делатности и мишљењу. Мада је за сваки од наведених појмова потребан свестранији прилаз и детаљнија анализа, у овом раду су, постулативно, дате основне одредбе неопходне за њихово једносмислено и логично разумевање. Истовремено, сагледан је и однос између њих. При томе ће се тежишно користити резултати истраживања Душана Вишњића приказани у делу *Појам оружане борбе* (ВИНЦ, Београд, 1988).

⁴ У том смислу су, у оквиру саме оружане борбе и ван ње, у последње време све актуелнији појмови: неокортички рат, електронски рат, информатички рат итд. – који, уз већ познате, све израженије облике сукоба ван непосредне оружане борбе, карактеришу савремене међународне односе.

⁵ Поједини теоретичари у Југославији, у последње време, предлажу да се уместо термина оружана борба употреби термин оружна борба (Б. Јововић: *За језичку исправност у војној терминологији*, „Нови гласник“, бр. 1/1994, ВИНЦ, Београд, стр. 99). Предмет се аргументује чињеницама да борба, као однос

је друштвена појава повезана са друштвеним сукобом као својим исходним. Као друштвена појава, оружана борба чини одређену везу међу људима и друштвеним групама, а суштина јој је произвођење „новог“ путем повезаног деловања људи. То „ново“ је (не)остваривање циљева и промена стања као последица борбених дејстава. За оружану борбу се може рећи да је стихијско повезивање два или више војних процеса.

Борбена дејства су, пре свега, сврсисходна делатност људи и одређених друштвених група. Та сврсисходност борбених дејстава утиче на одвајање оружане борбе од „борбе за опстанак“ у свету животиња. Непрекидност борбених дејстава произилази из њиховог есенцијалног (стварног) и виртуелног (потенцијално могуће) стања. Есенцијална борбена дејства су процеси стварног дејства војном силом на противника. Виртуелна борбена дејства су комплекси процеса које у „миру“ покрећу и плански спроводе: јединица, држава, класа или нација ради јачања сопствене моћи. Ти процеси су усмерени, првенствено, на одржавање и јачање борбене готовости. На основу наведеног, може се детаљније разјаснити и суштина оружане борбе.

Оружана борба је настала из борбених дејстава супротстављених страна и специфичних односа које они, као друштвени процеси, међусобно творе. Носиоци борбених дејстава једне стране, својим активностима, иницирају активности борбених дејстава носилаца супротне стране. Покренути друштвени процеси су у односима обостране дисјункције, који чине основу за њихово повезивање у појаву оружане борбе. Стога је оружана борба друштвена појава коју, у основи, чине борбена дејства супротстављених страна, повезана односима обостране дисјункције.

Истовремено, оружана борба је и друштвена појава и однос. Она нема вредносни статус и циљ. Борбена дејства, као процеси који је чине, претежно су вољни, с елементима стихијности.⁶ Само постојање борбених дејстава није довољно за настанак оружане борбе. Противуречни односи између њих морају бити односи ништења и ометања.

Оружана борба је деструктивна и вредносно неутрална друштвена појава, поларизованог ништења и ометања, која, с обзиром на захваћени простор и величину борбених система, постоји у одређеним облицима, насталим на основу противуречности непомирљивих циљева борбених система, изазваних политичким одлукама субјеката одлучивања.⁷

Наведена одређења јасно указују на знатно шири смисао рата у односу на оружану борбу (укључује и све остале аспекте сукоба: правни,

супротности две стране, нема субјективитет, па не може бити „(на)оружана“. Употреби оружја у борби примеренији је израз оружна, што је у духу српског језика, а и логички је прихватљиво. Како термин оружна борба још није општеприхваћен, а за овај рад није значајан термин, већ суштина тог појма, и даље ће се користити синтагма: оружана борба.

⁶ Погрешна процена ситуације и други узроци могу имати као последице борбена дејства које не одговарају постављеном (жељени) циљу.

⁷ Вишњићева дефиниција, која је модификована због разматрања проблема облика оружане борбе (видети: Д. Вишњић, *исто*, стр. 145).

економски итд.). Истовремено, она објашњавају и суштину појма оружана борба у односу на борбена дејства, која је, у основи, творе (та одређења ће бити основа за тумачење појмова бој и тактичка борбена дејства при њиховом коришћењу у епистемолошким разматрањима објекта и предмета тактике).

О објекту тактике

Истраживање научне утемељености објекта и предмета тактике и јасно одређење према њима доприносе стварању неопходних предуслова за изграђивање тактике у научном смислу. Разрешењем тог проблема с епистемолошког становишта стварају се повољни услови за превазилажење националне и доктринарне неусаглашености око основа тактике и формирају основи за њену даљу изградњу. Одређење објекта и предмета тактике и њихово епистемолошко сагледавање полазна су основа у разматрању осталих основних теоријских одредаба тактике. На основу досадашњих разматрања војних теоретичара у свету може се закључити да се питање објекта проучавања тактике (и ратне вештине), сем у појединим случајевима,⁸ потпуно запостављало. Уместо термина *објект*, војни теоретичари су користили термин *предмет*, подразумевајући под њим, најчешће, садржај појма објект. Како су објект и предмет тактике различити појмови, аргументација за то може се извести на основу њиховог одређења у оквиру општих филозофско-методолошких поставки.

Уопште о објекту

Опште одредбе о објекту заснивају се на основним врстама предмета стварности.⁹ На основу дијалектичко-материјалистичке логике, основне врсте предмета стварности су предмет и процес. Предмет је „... одређени материјални садржај у одређеној форми, односу, стању кретања и развоја“.¹⁰ При томе се он може разматрати као ствар и као појава. Предмет, као ствар, јесте „... релативно константан материјални садржај одређене форме, релативно константне структуре и релативно самосталног постојања“.¹¹ Предмет, као појава, јединство је ствари са својим особинама и у односима са другим стварима. Основна разлика између предмета као ствари и као појаве јесте у различитом степену самосталности. Ствар има основанији реалитет и постоји самосталније, док појава зависи од ствари у свом окружењу. Појаву, у суштини, чине

⁸ Видети Д. Вишњић, *Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки*, „Савремени проблеми ратне вештине“, бр. 24/1992. ЦДВШ ОС, Београд, стр. 30; Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, „Војно дело“ бр. 1/1995, НИУ „Војска“, Београд, стр. 64–84.

⁹ Интерпретација ставова: Б. Шешкић, *Основи логике*, „Научна књига“, Београд, 1974, стр. 48–89; Д. Вишњић, *Појам оружане борбе*, ВИНЦ, Београд, 1988, стр. 73–79.

¹⁰ Б. Шешкић, *исто*, стр. 51.

¹¹ *Исто*.

ствари, међусобно условљене са другим стварима, тј. комплекси међусобно условљених ствари, посматраних у тоталитету окружења. Процес је промена и развој ствари. Он се манифестује кроз промене особина, односа и стања. У својеврсном дијалектичком јединству предмети и процеси чине стварност.

У стварности постоје природне, психичке и друштвене појаве, а уколико постоје независно од свести одређеног субјекта, чине објект. У вези с тим, могу се навести следећа одређења: 1) „Узет у овом свом најширем могућем значењу, објект је не само физички предмет са својим својствима и односима, већ и други људи и све врсте друштвених појава... Најзад, у извесном смислу и у одређеном односу, и оно што се догађа у глави једног човека – његове илузије, снови, осећања, неуротична стања, визије уметничких дела – могу постати објекат кад се изразе у облику језика, покрета и других симбола, и кад постану предмет интересовања и проучавања другог човека.“¹² 2) „Објект (лат.)... оно што постоји по себи независно од свијести ма којег појединачног субјекта...“¹³; 3) „Објект... садржај мишљења било да има реално постојање, или да постоји само као скуп идентичних елемената у замислима појединаца, идеалан или имагинаран објекат... Да би нешто било сматрано објектом услов је да постоји независно од нечије индивидуалне свести...“¹⁴ 4) „Објекат... у филозофији оно што постоји независно од свијести ма ког појединачног субјекта.“¹⁵ 5) „Објекти морају претходити пракси и логички и временски... сама пракса, логички и реално, претпоставља претходно постојање објекта делатности...“¹⁶ 6) „Појам је очевидно објекат, јер је независан од свести ма ког субјекта...“¹⁷ 7) „Објек(а)т ... предмет неког рада, проучавања...“¹⁸ 8) „Објекти проучавања јесу корелати (појмови који имају смисла само у односу са другим појмовима, као, на пример, узрок – последица) субјективне делатности; садржаји на које се одређена вољна или мисаона делатност упућује...“¹⁹

Објекат проучавања је сложена природна, друштвена или психичка појава или процес. За његово постојање нужна су два услова: а) постојање предмета стварности независно од свести субјекта (појединац, група, друштво уопште); и б) одређени однос предмета стварности са субјектом. Пракса људске делатности усмерена је ка објекту. Она помаже његовом сазнању у процесу практиковања. При томе се објекат не сме схватити статично, већ као променљив ентитет у времену и

¹² М. Марковић, *Филозофски основи науке*, САНУ, Београд, 1981, стр. 188.

¹³ *Лексикон ЛЛЗ*, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1974, стр. 694.

¹⁴ *Мала енциклопедија*, том 3, Општа енциклопедија, треће издање, „Просвета“, Београд, 1986, стр. 699.

¹⁵ *Енциклопедија Лексикографског завода*, том 6, Југословенски лексикографски завод, Загреб, 1969, стр. 612.

¹⁶ М. Марковић, *исто*, стр. 240. и 242.

¹⁷ М. Марковић, *Дијалектика теорија значења*, „Нолит“, Београд, 1971, стр. 212.

¹⁸ Р. Алексић, *Речник страних речи и израза*, „Просвета“, Београд, 1982. стр. 536.

¹⁹ Д. Вишњић, *Покушај индентификације концепције ратне вештине њених филозофских претпоставки*, *исто*, стр. 30.

простору. Променљивост објекта последица је деловања човека и околине.

У односу на различите субјекте, објекат има променљив степен независности (објективности).²⁰ Највећи степен објективности имају природне појаве и процеси, јер њихово постојање не зависи од свести човечанства. Друштвене појаве имају нешто мањи степен објективности. Велика променљивост и специфичност друштвених појава чини их приступачним за сазнање ограничене друштвене заједнице у ограниченом времену. Слично природним појавама и неке друштвене појаве постоје у простору и времену, што им даје особину материјалности. Остале друштвене појаве и појаве индивидуалног психичког живота имају мањи степен објективности.

Степен објективности одређен је могућношћу доласка до што сигурнијег проверљивог знања о одређеној врсти појава. Та могућност зависи од следећих чинилаца:

а) постојања објекта у простору, које омогућава интерсубјективни приступ већем броју субјеката него када је реч о објектима који постоје само у времену;

б) дужег трајања објекта у времену, које омогућава и шире, свестраније и систематскије критичко испитивање и проверавање;

с) понављања објеката са стабилнијом структуром, које пружа знатно већу перспективу за сигурније знање него појединачни објекти чија се структура брже мења.²¹

Стога, степен објективности предмета или процеса, као објекта, условљен је његовом просторном егзистенцијом, трајањем, фреквенцијом појављивања и стабилношћу структуре. У вези с тим, поставља се питање одређења објекта тактике са што већим степеном објективности.

Одређење објекта тактике

Савремени војни теоретичари често садржај појма објект тактике сврставају под термин „предмет“ тактике,²² па се у теоријским радовима „предмет“ тактике одређује на различите начине. То се може видети из следећег: 1) „Основни предмет проучавања тактике је борба као једна од појава рата“.²³ 2) „Тактика је теорија и пракса припремања и вођења бојева и борби“.²⁴ 3) „Предмет тактике није потребно посебно доказивати, јер су бој и борба (у ужем смислу) предмет тактике од њеног постанка, а то су најмасовније друштвене појаве у оружаном

²⁰ М. Марковић, *Филозофски основи науке, исто*, стр. 189–190.

²¹ *Исто*, стр. 190.

²² То је и конвенционално прихваћен став, који подржава и део теоретичара филозофије науке и методологије.

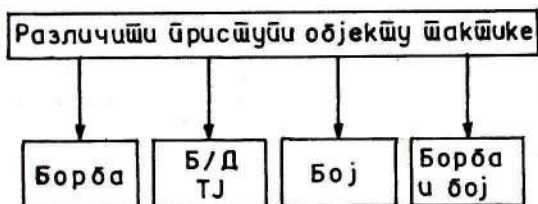
²³ М. Сковороткин, *Тактика као саставни део ратне вештине* (студија). Збирка чланака из тактике, „Војно дело“, Београд, 1964, стр. 18.

²⁴ М. Пекорари, *Три гране војне науке* (реферат), Војна наука (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971, стр. 363.

сукобу“.²⁵ 4) „Теорија тактике проучава законитости боја (борбе у ужем смислу), њиховог припремања, обезбеђења и вођења, и других тактичких дејстава повезаних са борбом...“²⁶ 5) „Као теорија (научна дисциплина) тактика изучава законитости и карактеристике борбених дејстава ... разрађује и дефинише основна начела борбе и боја...“²⁷ 6) „... могу се издвојити три предмета тактике: 1) бој, 2) борба, 3) борбена дејства тактичких јединица“;²⁸ 7) „Тактика је научна дисциплина о припреми и извођењу борбених дејстава, боја и борбе...“²⁹ 8) „... да би редефинисан бој (односно проблеми у њему), као појава, био најприхватљивији за предмет тактике.“³⁰ 9) „Тактика је наука о употреби оружаних снага у боју.“³¹ 10) „Тактика изучава бој као једну од најважнијих појава рата.“³² 11) „Тактика је више него било која друга грана ратне вештине везана са захтевима боја.“³³ 12) „... тактика се бави теоријом и праксом припремања, организовања и извођења борбених дејстава тактичких јединица...“³⁴

На основу наведених одређења могу се, у основи, уочити четири различита приступа одређењу објекта („предмета“) тактике. То су (шема 1): а) борба, б) борбена дејства тактичких јединица, с) бој и д) борба и бој.

Шема 1

Приказ различитих приступа објекту

Разлике у приступима резултат су различитог схватања суштине појмова који се наводе као објект („предмет“), различитих доктринарних ставова појединих земаља, и различитог приступа тактици и ратној вештини уопште.

а) Појам *борба* у ратној вештини изазива конфузију због неодговарајуће употребе. У претходним разматрањима наведени су његово

²⁵ М. Шћекић, *Шта изучава тактика* (реферат), Војна наука (зборник реферата), ВИЗ, Београд, 1971, стр. 455.

²⁶ *Војни речник*, Војноштампарско предузеће, Београд, 1967, стр. 325.

²⁷ Група аутора, *Тактика, организација и намена тактичких јединица КоВ ЈНА и ТО* (учбеник за ВА и факултете ОНО), књига 1, ВИЗ, Београд, 1981, стр. 13.

²⁸ Група аутора, *Теорија ратне вештине (Хрестоматија)*, ЦВВШ ОС, Београд, 1990, стр. 176.

²⁹ С. Илић, *Подела „ратне вештине“ и садржај стратегије, оператике и тактике* (реферат), Војна наука (зборник реферата), исто, стр. 356.

³⁰ М. Сакан, *Тактика, најзначајнија дисциплина ратне вештине*, „Нови гласник“, бр. 1/1994, ВИНЦ, Београд, стр. 22.

³¹ К. Ф. Клаузевиц, *О рату*, „Вук Караџић“, Београд, 1951, стр. 92.

³² В. Г. Резничко, *Тактика*, ВИЗ, Београд, 1969, стр. 14.

³³ А. Свечин: *Стратегија*, „Војно дело“, Београд, 1956, стр. 12.

³⁴ Група аутора, *Бој на копну* (студија), ЦВВШ КоВ ЈНА, Београд, 1985, стр. 2.

номинално значење и суштина. У ратној вештини се тај појам употребљава вишесмислено, и то као:³⁵

- сукоб нижих тактичких јединица, бродова и групе бродова;
- синоним за оружану борбу у целини;
- општи појам за међусобно сукобљавање (класно, политичко, економско, и слично), деловање против нечега, надметање...

Појам борба односи се на умну и телесну, оружану и неоружану, могућу и стварну борбу. У оквиру ратне вештине првенствено се разматра као оружана и неоружана борба. Оружана борба садржи претежно односе ништења, а неоружана односе ометања. Логички и језички је неприхватљиво да се један од најопштијих појмова, који садржи већи број посебних и појединачних појмова ратне вештине, употребљава за означавање најнижег облика оружане борбе, који чине борбена дејства нижих тактичких јединица. Борба не може бити „... облик борбених дејстава...“³⁶ јер је двострана појава, а борбена дејства су једностран процес. Погрешно одређење тог појма доводи до „присвајања борбе“ и израза као што су, на пример, наша борба и њихова борба. Конвенционална „одомаћеност“ (и разумљивост) тих израза потпуно је неутралисала њихову нелогичност. Све то има за последицу ремећење целокупне структуре категоријалних појмова тактике и ратне вештине уопште. Како нека научна дисциплина, или област људске делатности која претендује да то буде, тежи усаглашеном логичком значењу термина, то и појам борба треба једнозначајно одредити, у смислу општег (категоријални) појма ратне вештине, без додатног конвенционалног компликовања. Због тога борба, као општи појам, није примерена објекту тактике.

У складу са тим закључком су и резултати примене методе испитивања (техника интервју) у оквиру истраживања *Теоријска изграђеност тактике*.³⁷ Мада значајан део испитаника (87,5 одсто) сматра да би требало једносмислено утемељити појам борбе, избећи „двопредмет-

³⁵ Војни речник, стр. 31.

³⁶ Стратегија оружане борбе, ССНО, Београд, 1983, стр. 317.

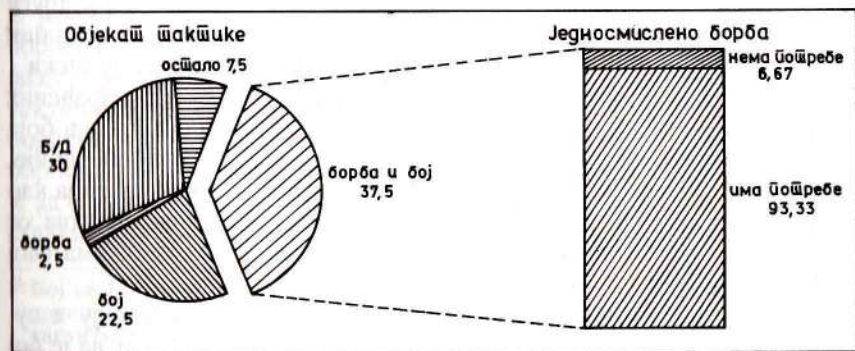
³⁷ Део резултата интервјуа, спроведеног у том истраживању приказан је у прилозима чланка (Видети: С. Липтаи, *Теоријска изграђеност тактике* (магистарски рад), ЦВШ ВЈ, Београд, 1996, стр. 201.

Применом методе испитивања прикупљени су подаци о ставовима научних и стручних радника у ВЈ о питањима објекта и предмета тактике. Природа предмета истраживања, пожељно присуство истраживача при испитивању и релативно мали број одговарајућих испитаника одређивали су примену технике усмереног индивидуалног интервјуа. Услед сложености предмета истраживања, велике различитости тумачења појединих питања и недовољне теоријске припремљености појединих испитаника, метода испитивања је коришћена као допунска метода за прикупљање података. Садржај одговора послужио је првенствено за усмеравање анализе садржаја. Зато су подаци добијени том методом условно прихваћени и статистички посредно коришћени. Одабир намерног узорка стручних и научних радника у области ратне вештине показао се као једино могућ, јер су и при овако пројектованом узорку, услед недовољне теоријске освештености, постојале озбиљне тешкоће појединаца у давању одговора на постављена питања. Укупно је интервјуисано 40 стручних и научних радника из области тактике. Поред тога, обављено је и мноштво у истраживачком пројекту непланираних разговора с експертима различитог профила.

ност“ (два објекта) тактике и размислити о јединственом објекту тактике (87,5 одсто – прилог 1 и 3), то ипак не доприноси тешком одвајању сопственог размишљања од утврђених доктринарних одредаба. На такав закључак упућује и чињеница да 87,5 одсто испитаних сматра да треба једносмислено утемељити појам борба, а чак 37,5 одсто задржава „двосмислени“ доктринаран приступ „предмету“ тактике (бој и борба) – прилог 2. При томе је парадоксална чињеница да 93,33 одсто испитаних, који су се определили за „двопредметност“ тактике, истовремено сматра да би требало једносмислено утемељити појам борбе (шема 2). Такве супротности у размишљању последица су недовољне теоријске освештености и инертности мисли, у теорији тактике, дела људи који би требало, управо, да јој научно прилазе. Поред тога, изразити доктринарни приступ је последица и пренаглашеног прагматизма теорије тактике, без научно-теоријског утемељења. Због тога подаци из интервјуа могу само да помогну сагледавању мишљења о питању објекта и предмета тактике, а никако се не могу користити као искључива аргументација за научно-теоријско образложење неког од одређења.

б) *Борбена дејства тактичких јединица* су основни чиниоци облика оружане борбе који изучава тактика. Објект тактике није механичка синтеза два борбена дејства на тактичком нивоу, већ квалитативно нова појава коју она творе међусобним односима ништења и ометања. Ограничавање објекта тактике на искључиво изучавање борбених дејстава водило би ка формално-логистичком приступу у решавању тог проблема.³⁸ Уколико би се прихватило, то становиште би условило

Шема 2

Резултати истраживања „Теоријска изграђеност тактике“

³⁸ Последица таквог приступа је једнострано посматрање тактике одређеног субјекта без инваријантног приступа противничкој страни. Наиме, често се у правилима „прописује“ поступање субјекта (јединица) уз шаблонизацију или потпуно занемаривање разноврсних (могућих) противничких поступака. У историји тактике може се уочити више примера у којима су резултат таквог становишта били велики људски и материјални губици појединих војски. Можда је најпоучнији пример Пруске, Аустроугарске и других сила 19. века, које су, шаблонским приступом „линијској тактици“ и несавладавањем промена у „тактици нападних колона“ – посебно у развоју класичног ватреног оружја, омогућиле Француској, тј. Наполеону, постизање великих успеха.

дефинисање објекта осталих делова ратне вештине и саме ратне вештине. Објект оператике³⁹ била би борбена дејства оперативних јединица и састава, објект стратегије – борбена дејства стратегијских састава, а објект ратне вештине – борбена дејства уопште. Тиме би се процеси борбених дејстава изучавали одвојено, а тоталитет појединих облика оружане борбе и оружане борбе као целине био би занемарен.

Борбена дејства једне стране су у одређеном комплементарном односу са борбеним дејствима друге стране, и обратно. Тактика се током историјског развоја најчешће бавила међусобно супротстављеним борбеним дејствима. Осим тога, усмеравања је и на друга питања, која нису непосредан садржај борбених дејстава, као што су: развој борбених средстава, организација тактичких јединица по родовима, унапређење система обуке, стручна и научна утемељеност појединих елемената теорије тактике итд. Због тога је неприхватљиво становиште да су објект тактике искључиво борбена дејства тактичких јединица.

с) *Бој* се, као појава, различито третира у радовима теоретичара тактике и ратне вештине уопште: 1) „Бој је облик борбених дејстава... у оквиру операције и самостално“;⁴⁰ 2) „Најмасовнији бојеви су нападни и одбрамбени... против десанта...“;⁴¹ 3) „Бој – организовани оружани сукоб... Воде га здружене тактичке јединице бригаде и дивизије, одговарајуће морнаричке и авијацијске јединице... Води се по начелима тактике. Бој на мору је борба тактичких јединица (одреда бродова и тактичких група)...“;⁴² 4) „Бој на копну је облик борбених дејстава у коме се... обједињавају, усмеравају и изводе нападне и одбрамбене борбе, борбене тактичке радње и друга дејства и активности... ради... постизања циља тактичког и оперативног значаја.“⁴³; 5) „... бој је други по величини облик борбених дејстава... У односу на борбу, он је виши и сложенији облик борбених дејстава, а у односу на операцију нижи.. Бој се изводи у саставу операције...“⁴⁴; 6) „... судар између зараћених страна...“;⁴⁵ 7) „Бој је оружана борба тактичких јединица... Циљ боја је... Савремени здружени бој, обично, представља део операције, битке“.⁴⁶ У наведеним одређењима бој се, често, погрешно третира као облик борбеног дејства, тј. усмерена једнострана активност, која се спроводи у оквиру операције или самостално. Бој, наводно, има свој циљ и „воде га“ одређени субјекти.

Насупрот томе, разматрања развоја тактике кроз историју и суштине појмова: рат, оружана борба и борбена дејства, указују да је бој

³⁹ У овом раду се неће разматрати проблем оправданости постојања оператике, који је, свакако, актуелан. Зато ће се формално прихватити тројна подела ратне вештине.

⁴⁰ *Основи концепције ОНО и ДСЗ и стратегије оружане борбе*, ССНО, Београд, 1986, стр. 286.

⁴¹ *Исто*, стр. 287.

⁴² *Војни речник*, исто, стр. 28.

⁴³ Група аутора, *Бој на копну*, исто, стр. 12.

⁴⁴ *Исто*, стр. 13.

⁴⁵ Р. Путник, *Служба ђенералштаба*, II део, *Служба у ратно доба*, Штампарска радионица Војног министарства, Београд, 1899, стр. 476.

⁴⁶ В. Г. Резниченко, исто, стр. 14.

комплексна двострана друштвена појава.⁴⁷ То је облик оружане борбе одређеног нивоа и обима. У основи, чине га међусобно супротстављена тактичка борбена дејства од појединца (двобој) до највиших тактичких јединица (дивизија). Одређење боја као појаве која се односи на целокупан тактички ниво није ново. Такво становиште у својим радовима заступа и део савремених војних теоретичара.⁴⁸

Бој се не може изводити у оквиру операције. Операција је облик борбеног дејства. То потврђују нека теоријска одређења појмова *операција* и *војна операција*: 1) „Део било које радне активности (физичке или умне)... тактички потез и активност којом треба да се оствари, или се остварује одређени вој. задатак.“;⁴⁹ 2) „... као борбена делатност означава целокупност упоредних (једновремених) и узастопних дејстава...“;⁵⁰ 3) „... организована целина различитих борбених дејстава... ради постизања оперативног или стратегијског циља.“;⁵¹ 4) „... најсложенији и највиши облик борбених дејстава...“;⁵² 5) „... војна операција је највише и најсложеније оружно дејство оперативне или стратегијске јединице којом она, на основу јединствене замисли и плана, остварује оперативни или стратешки циљ у оружној борби“⁵³ итд. На основу наведеног, операција је усмерена, планска активност одређеног субјекта. У основи, она се састоји од више тактичких борбених дејстава једне стране у сукобу, па не може обједињавати бојеве као двостране појаве.

Бој је најнижи, релативно самостални облик оружане борбе, који је и вредносно неутрална појава. Стога, бој не могу „водити“ одређени субјекти, што се види из објашњења суштине појма оружана борба. Бој је један од основних категоријалних појмова тактике. Како тактичка борбена дејства, међусобно супротстављена, у боју могу иницирати различити субјекти, то се разликују бојеви који творе дејства различитих тактичких јединица. Тако се, на пример, разликује бој који творе борбена дејства батаљона у нападу и чете у одбрани од боја који творе борбена дејства дивизије у нападу и бригаде у одбрани.⁵⁴ Но, несумњиво је да сви бојеви имају опште карактеристике које их и чине јединствено схваћеним појмом. Чињеница да тај појам још, углавном, није одговара-

⁴⁷ Бој на Косову и Бој на Мишару нису „водили“ само Срби. Ти бојеви су, као друштвене појаве и облици оружане борбе, настали из комплексног односа тактичких борбених дејстава српске и турске стране.

⁴⁸ Видети: Р. Нинић, *Размишљање о тактици, исто*, стр. 81; М. Сакан, *Тактика – најзначајнија научна дисциплина ратне вештине, исто*, стр. 21; Д. Вишњић, *Појам оружане борбе, исто*, стр. 108; В. Г. Резниченко, *исто*, стр. 14.

⁴⁹ С. Кукољеч, *Организацијско-пословни лексикон, ИРО, „Рад“*, Београд, 1986, стр. 917.

⁵⁰ *Војна енциклопедија*, том 6, друго издање, ВИЗ, Београд, 1970, стр. 388.

⁵¹ В. А. Семјонов, *Развој совјетске оперативне вештине (превод)*, ВИЗ, Београд, 1965, стр. 387.

⁵² *Стратегија оружане борбе, исто*, стр. 293.

⁵³ Р. Нинић: *Војна операција као херменевтички проблем*, „Војно дело“, бр. 4–5/1995, НИУ „Војска“, Београд, стр. 180.

⁵⁴ Проблем творбе облика оружане борбе од тактичког и оперативног борбеног дејства повезан је са проблемом поделе ратне вештине. Може се решити конвенцијом или прихватањем двојне поделе.

јуће дефинисан намеће потребу за његовим одређењем као објекта тактике.

Без претензија за коначним дефинисањем, бој се може схватити као најнижи облик оружане борбе који, у основи, творе тактичка борбена дејства међусобно супротстављених страна, усмерених на остваривање циљева тактичког нивоа.⁵⁵ Бој може бити и део вишег облика оружане борбе (који творе два оперативна борбена дејства).⁵⁶ Исход боја је позитиван за страну у боју која је углавном (или у потпуности) остварила своје циљеве, а негативан за страну која то није успела.⁵⁷ Тако редефинисан бој би се могао прихватити као објект тактике, јер је то подручје стварности којим се, управо, она бави. Такав закључак је последица логичко-семантичких постулативних ставова о рату, оружној борби и борбеним дејствима, слабости других одређења објекта тактике и историјског усмеравања тактике ка том подручју стварности.

Бој, као објект тактике, задовољава опште услове постојања објекта, које је, у основи независно од свести субјекта,⁵⁸ истовремено постоји одређени однос боја, као дела стварности, са субјектом (који га сагледава у стручном или у научном погледу). Бој омогућава интерсубјективни приступ субјектима који га изучавају, јер реално постоји у простору и времену. Његово релативно „кратко“ трајање и периодично појављивање отежавају систематско и критичко истраживање. Због тога, али и због тежње за хуманизацијом истраживања у тактици, прибегава се моделовању предмета и процеса у боју – физичким (различите врсте вежби, аеродинамички тунели, хидродинамички базени итд.), симулационим, па чак и математичким моделима (разни облици примене метода операционих истраживања, на пример, Ланчестерове једначине). Објективност боја знатно умањује инваријантност структуре и садржаја његовог појављивања, што опредељује потребу за константном проспективном оријентацијом теорије тактике.

Као објект тактике, бој карактеришу и: сложеност, динамичност, зависност од ангажованих снага, конкретност и тајност. Сложеност боја, као комплексне друштвене појаве, резултат је утицаја мноштва објективних (простор, време, ниво развоја борбених средстава) и субјективних (јединица и личности) чинилаца у њему. Његова динамичност је условљена брзим (готово тренутним) променама ситуације.⁵⁹ Зависност

⁵⁵ Израз тактички ниво, а не тактички значај, није случајно употребљен. Понекад се борбеним дејствима у оквиру бојева могу остварити циљеви који имају оперативни или чак, стратегијски значај, но и тада су борбена дејства – према обиму снага, простору и другим карактеристикама – на тактичком нивоу.

⁵⁶ Током историјског развоја тактике за тај, виши, облик оружане борбе најприкладнији је био термин битка.

⁵⁷ Д. Вишњић, *Појам оружане борбе*, стр. 109.

⁵⁸ Уколико постоји одређени комплекс војнодруштвених услова (супротстављене стране на тактичком нивоу у односима ништења и ометања) појавиће се и бој.

⁵⁹ Употребљен тактички нуклеарни удар, искрпан („бачен“) тактички ваздушни десант или дејство авијације могу тренутно променити однос снага у боју и сам његов ток.

од ангажованих снага опредељује различите нивое боја. При томе, неједнаке снаге, ангажоване на супротстављеним странама, и њихов успех у боју у односу на вид борбених дејстава актуелизују историјско питање о доминантности појединих видова борбених дејстава. Конкретност боја условљена је његовом индивидуалношћу у простору и времену и ангажованим снагама. Максимална заштићеност (тајност) већег дела предмета или процеса у боју (иницирана потребама у интересима супротстављених снага) отежава, али не онемогућује истраживање боја, јер се временом ти предмети или процеси у боју спознају активношћу у истраживању већег броја заинтересованих субјеката. При томе су, у крајњем, актуелни предмети или процеси познати и релативно доступни сукобљеним странама у боју, па се могу и истраживати, уколико за то има потребе.

d) На основу наведеног лако је закључити због чега је схватање о борби и боју као објекту тактике неприхватљиво. Између осталог, није логично да једна област људског деловања буде оријентисана на два објекта, посебно са тако различитом суштином. Поред тога, борба је општији појам ратне вештине, те „... не може бити подређена нижим појмовима (род не може бити подређен класи)“.⁶⁰ Како је бој нижи појам од борбе, тј. њена класа, а истовремено и одређени облик и ниво оружане борбе, као посебног облика појма борба, то борба не може бити део боја, како је у неким доктринарним документима конвенционално регулисано. Истовремено, неприхватљиво је значење борбе и као најнижег облика оружане борбе, што значи да борба и бој не могу заједно да буду објект тактике. У оквиру боја, као објекта тактике, уочавају се различити проблеми практичне активности људи. Они, у основи, чине предмет тактике.

О предмету тактике

Уопште о предмету

У свакој области људске делатности, а поготову у науци, човек настоји да спозна појаву у којој испољава своју практичну активност. Та појава је део стварности коју човек трансформише помоћу праксе и схвата помоћу појмовног апарата. Иста појава може да се проучава с разних аспеката и на разне начине. Људи најчешће немају довољно знања о појавама стварности, већ кроз своју делатност стварају и могућност за стицање знања о њима. Током практиковања наилазе на одређене проблеме или скупове проблема у оквиру подручја одређеног објекта, као дела стварности. Сам објект одређује и природу проблема. Проблеми најчешће настају као последица недовољно објашњених искустава или искустава која противурече ранијим искуствима.⁶¹

⁶⁰ Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, исто, стр. 81.

⁶¹ Интерпретација ставова – М. Марковић, *Филозофски основи науке*, исто, стр. 23.

Проблем је „... оно питање које тражи одговор, а тај одговор се не види одмах, не може се сагледати какав би био тај одговор“.⁶² Човек поставља многа питања у одређеној области. Од тих питања проблеме чине она „... за која постоји одговор, али нису тренутно решена... Насупрот њима, питања која немају одговоре нису више актуелна – нису проблеми“.⁶³ Проблеми које човек себи поставља у процесу свог практиковања у одређеној области чине срж предмета сазнања. При томе се ти проблеми могу односити како на практичну, тако и на теоријску сферу области људског интересовања. Том ставу одговарају и следећа одређења: „Предмет ма које науке је комплекс нових, актуелних, међусобно сродних проблема који настају у процесу практичне интеракције човека и објективног света. У свакој појединој науци одредба њеног предмета је функција практичног искуства о једном одређеном подручју стварности, језика, методолошких и филозофских претпоставки, норми за практичну делатност и, специфичних начина организације података.“⁶⁴

Наведено одређење предмета науке служи као општа парадигма за његово даље разматрање. Могу му се додати и друга одређења предмета: 1) „... оно што стоји насупрот неком, што је пред неким као различито од њега: све на што може бити усмерена, теоретска и практична делатност субјекта, а у спознаји и сам субјекат“;⁶⁵ 2) „... ознака за оно што субјекту (свијест) предстоји као стварно у вањском свијету...“⁶⁶ 3) „... оно што је предметно... оно што се промишља, за чим се тежи, или што се обрађује: ствар, живо биће или сама мисао. Предмет мишљења или дјеловања може, дакле, бити свако реално биће или нешто само замишљено...“⁶⁷

Предмет науке или ненауке у домену је њеног објекта. Он указује на аспект приласка објекту проучавања и начин решавања проблема и изналажења одговора на поједина питања. При томе је потребно пронаћи нове информације и извести одређене теоријске и практичне радње, које се морају заснивати на објективном искуству⁶⁸ и опредељењу за деловање у реалним интелектуалним и физичким оквирима. Такво опредељење доводи до чврсте повезаности предмета и метода.⁶⁹ Предмет сазнавања је динамичка категорија која се мења зависно од решавања постављених и формулисања нових проблема. Предмет је резултат човековог практичног деловања било у емпиријском, било у теориј-

⁶² Г. Зајечарановић, *Основи методологије науке*, „Научна књига“, Београд, 1977, стр. 169.

⁶³ Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, исто, стр. 82.

⁶⁴ М. Марковић, исто, стр. 24.

⁶⁵ *Лексикон ЈЛЗ*, исто, стр. 785.

⁶⁶ *Приручни лексикон*, Накладни завод „Знање“, Загреб, 1967, стр. 660.

⁶⁷ *Енциклопедија Лексикографског завода*, том 6, исто, стр. 270.

⁶⁸ О објективном искуству видети опширније: Д. Вишњић, *Скица за појам „искуства из оружане борбе“*, „Нови гласник“, бр. 2/1993, ВИНЦ, Београд, стр. 9–13.

⁶⁹ Д. Вишњић, *Покушај идентификације концепције ратне вештине и њених филозофских претпоставки*, исто, стр. 34–37.

ском смислу. Предмет сазнавања је централни проблем теорије одређене области. Он је, често, и систематски уређен, јер у свом домену, у оквиру општег проблема, обухвата више посебних, а они, пак, масу појединачних проблема. Сви општи ставови предмета основа су за њихову конкретизацију у домену тактике. У том смислу ће се опште одређење конкретизовати у домену тактике.

Одређење предмета тактике

Стварни предмет тактике војни теоретичари нису много разматрали, пре свега, због његовог поистовећивања с објектом. На основу релативно малобројних разматрања, могу се навести следећа одређења: 1) „Предмет војне тактике засад јесу проблеми који су везани за поседовање и реализовање вештине у оружаним дејствима (у оквиру боја)“.⁷⁰ 2) „Тактика... се бави проблемима припреме и вођења свих нивоа и врста бојева...“;⁷¹ 3) „... предмет теорије тактике обухвата комплекс актуелних и сродних проблема и процеса који настају (или могу настати) у току припреме и вођења тактичких борбених дејстава (или борбених дејстава ОС тактичког нивоа) и оружну борбу на тактичком нивоу“.⁷²

Општа одређења о предмету проучавања и емпиријско искуство из тактике указују да се у оквиру боја, као појма, и подручја друштвене стварности, човек сусреће с различитим теоријским и емпиријским проблемима. Теоријски проблеми настају у покушају (научно) теоријског уобличавања појединих одређења боја и у покушају научног конституисања тактике. У вези с теоријским уобличавањем појединих одређења боја несумњиво ће се и даље наилазити на одређене проблеме. Бој (као ни оружана борба) није непроменљива категорија, већ управо, дијалектичка друштвена појава. Према променама њених карактеристика и суштине јављају се и одређени теоријски проблеми. Поред тога, теоретичари тактике све интензивније делују ка научном конституисању тактике. У том контексту јављају се наведени проблеми у одређењу објекта и предмета тактике. Потреба за развојем и усавршавањем језика ратне вештине, и тактике у оквиру ње, иницира проблеме у домену језика, тј. основног речника тактике. При томе се већина проблема односи на научно објашњење суштине појединих, посебно категоријалних, појмова у тој области. Део проблема има и методолошки карактер, јер тактика, као део ратне вештине, трага за искуствима у примени метода ратне вештине и друштвених наука уопште. Свакако, део проблема у области тактике везан је за њене филозофске основе (онтолошка, епистемолошка и аксиолошка питања).

⁷⁰ Р. Нинић, *Размишљање о тактици*, исто, стр. 83.

⁷¹ М. Сакан, *Тактика – најзначајнија научна дисциплина ратне вештине*, исто, стр. 24.

⁷² Р. Шуљагић, *Теорија ратне вештине – научна изграђеност теорије југословенске ратне вештине* (докторска дисертација), Универзитет Војске Југославије, Београд, 1993, стр. 271.

Теоријска изграђеност тактике је макропроблем који се може решити теоријским утемељењем многих питања, попут: периодичног праћења степена изграђености теорије тактике, научног утемељења појединих елемената структуре теорије тактике, развоја функција и димензија теорије тактике, дефинисања и класификовања тактике, утврђивања њених онтолошких, епистемолошких и аксиолошких претпоставки итд. Несумњиво, велики део теоријских проблема је везан и за научно утемељење историје тактике. Она ће својим теоријским уобличавањем омогућити теоријско утемељење вековних емпиријских искустава, при чему ће она увек бити корисна и употребљива за нова разматрања и истраживања. Разматрања историје тактике односе се на проблеме у оквиру тактике (и ратне вештине) током историјског развоја, а не на бележење историјских догађаја (на пример, бојева и битака) у појединим епохама (како се често схвата). Такав приступ у оквиру историје тактике даје проблемима, чак, дуални (теоријско-емпиријски) карактер.

Емпиријски проблеми у области тактике последица су њеног примењеног карактера. Од свих делова ратне вештине тактика је најнепосредније везана за практиковање борбених дејстава. У том погледу, већина проблема односи се на изналажење адекватних решења и упутстава за практичну делатност (доктрина тактике), па предмет тактике обухвата и те елементе. Њено основно усмерење и крајњи прагматични циљ је, управо, изналажење перспективних доктринарних одредаба и научно заснованих у теоријском и емпиријском смислу. Како су те одредбе зависне од промена услова извођења борбених дејстава, посебно од технолошког развоја и борбених средстава, морају се непрекидно преиспитивати, допуњавати или коренито мењати. Оне су, у ствари, конкретан одговор и решење проблема у пракси тактике.

На основу наведеног, може се закључити да је предмет тактике комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће током припреме и извођења борбених дејстава у оквиру боја и у покушају сазнавања суштине боја, као појма, и комплекс језичких, методолошких, историјских, теоријских, нормативних и других проблема актуелне конституисаности тактике као научне дисциплине ратне вештине. Одређењима објекта и предмета стичу се основни предуслови за сагледавање и изграђивање теорије тактике у научном смислу.

*
* *

Научна утемељеност основних теоријских одредаба тактике веома је важна с аспекта оцене садашњег стања изграђености тактике и основне оријентације у њеном будућем научно-теоријском третману. Слабости у научном утемељењу тих одредаба су, претежно, последица недовољне научне утемељености појмовно-логистичког апарата у ратној вештини. Изграђивање тог апарата у науци заснива се на чврстим

општим логичко-методолошким одређењима појединих појмова. У вези с тим, посебно је значајно логички правилно одређење суштине појмова: рат, оружана борба (бој) и борбена дејства.

У домену основних теоријских одредаба тактике једно од централних места заузима и јасно одређење објекта и предмета тактике. Различитост схватања тог питања у савременим теоријама тактике у свету опредељује потребу за епистемолошким утемељењем објекта и предмета тактике. Епистемолошко утемељење тих одредаба могуће је на основу савремених достигнућа филозофије науке, логике, опште методологије и садржаја емпиријско-историјског поља тактике и ратне вештине уопште.

Објект проучавања је сложена природна, друштвена или психичка појава или процес за чије су постојање нужна два услова: а) појава или процес који постоје независно од свести субјекта (појединац, група, друштво уопште), и б) одређени однос између појаве или процеса и субјекта. Пракса људске делатности усмерена је ка објекту и помаже његовом сазнавању. У међусобном односу човека и објекта, објекат се мења у времену и простору, а у његовом домену је и предмет проучавања.

У процесу деловања ка објекту човек се сусреће са мноштвом практичних или теоријских проблема. То су, у ствари, питања на која се тренутно не може одговорити. Међутим, одговор постоји, тј. назире се. У научној сфери, проблеми са којима се човек сусреће у функцији су практичног искуства у домену објекта, језика, методолошких и филозофских претпоставки, норми за практичну делатност и специфичних начина организације података. Сви ти проблеми чине предмет проучавања, који указује на аспект приласка објекту науке. Предмет неке области је динамична категорија, која се мења зависно од решавања већ постављених (уочени) и формулисања нових проблема.

Историјска улога и значај боја, проблеми двосмисленог схватања појма борба, често некритичко прихватање двоструког „предмета“ (објекат) тактике и потреба за оградом од формалнологичког прилаза самосталном тактичком борбеном дејству у разматрањима одређују бој као објекат тактике. При томе се бој схвата као најнижи облик оружане борбе и вредносно неутрална, релативно самостална друштвена појава. У односу на ниво тактичких борбених дејстава која га, у основи, творе, постоје различити нивои боја – од боја у којем су супротстављена два појединца (двобој) до боја у којем су субјекти највише тактичке јединице. Свака од страна у боју тежи ка остварењу сопствених циљева тактичког нивоа.

У оквиру боја, као појаве, уочавају се различити проблеми у пракси људи, било у вези с припремом и извођењем тактичких борбених дејстава (емпиријски проблеми), било у вези с покушајем сазнавања његове суштине и заснивања одговарајуће теорије (теоријски проблеми). Зато је предмет тактике делом оријентисан на проблеме практичне активности људи у оквиру тактичких борбених дејстава, а делом на

питања научног изграђивања тактике, односно сазнавања суштине боја као појма у теоријском смислу. Према томе, предмет тактике представља комплекс актуелних и међусобно сродних проблема са којима се човек сусреће током припреме и извођења борбених дејстава у оквиру боја и покушаја сазнавања суштине боја, као појма, и комплекс језичких, методолошких, историјских, теоријских, нормативних и других проблема актуелне конституисаности тактике као научне дисциплине ратне вештине. Одређењем објекта и предмета тактике стварају се предуслови за сагледавање стања научне изграђености тактике, посебно у домену њене теорије.

Прилог

Резултати спроведеног интервјуа презентирани су по појединим питањима и могућим модалитетима одговора. Број у загради означава број испитаника који су одговорили у складу с модалитетом.

1. Термин *борба* у ратној вештини користи се за означавање два различита појма. Она се односи како на најнижи облик оружане борбе (или, како је у југословенској стратегији оружане борбе дато, облик борбеног дејства) тако и на најопштију категорију која обухвата свој оружани и неоружани облик. Има ли, по вашем мишљењу, потребе за логичким и једносмисленим утемељењем тог појма?

a) има – 87,5% (35);

b) може се покушати – 0% (0);

c) нема, јер је по конвенцији и смислу употребе термин увек јасан – 12,5% (5);

d) друго мишљење – 0% (0)

2. Савремене теорије тактике и ратне вештине различито тумаче објект тактике. Најчешће се он одређује као борбена дејства тактичких јединица, борба, бој, борба и бој. Каква су ваша размишљања о том питању?

a) б/д тактичких јединица – 30% (12);

b) борба – 2,5% (1);

c) бој – 22,5% (9);

d) борба и бој – 37,5% (15);

e) друго мишљење 7,5% (3).

3. Постоји ли основа за размишљање о јединственом објекту тактике, који би се односио на целокупан тактички ниво од појединца до дивизије?

a) постоји – 87,5% (35);

b) не постоји – 10% (4);

c) друго мишљење – 2,5% (1)

Властимир Стојановић, пуковник

Са друштвено-економским, политичким, демографским и културним развојем, повећава се и значај одбране градова. У њима постоје посебни услови за припрему, организовање и извођење одбране, а због карактеристике градова и савремених средстава напада могући су велики губици у живој сили и ТМС, као и рушења и разарања, што отежава одбрану. У тим условима веома је значајна организација одбране која је посебно сложена због потреба концентрације и повезивања бројних учесника и њихових активности у одбрани градова.

Општа разматрања о одбрани градова

Одбрана градова у савременом и евентуално будућем рату имаће велики војни, политички, економски и психолошко-пропагандни значај. Градови ће обавезно бити укључени у систем одбране на фронту, запоседнутој територији (ЗТ) и властитој позадини. У њиховој одбрани учествоваће јединице Војске Југославије и остале снаге одбране друштва, од којих ће зависити стабилност одбране ширих размера. Њиховом одбраном: осигураће се чврстина, стабилност, упорност, активност и дубина система одбране; успораваће се темпо наступања непријатеља; отежаваће се његов маневар и употреба снага; наносиће му се губици и постепено сламати његова нападна моћ. Одбрана града најтешње ће бити повезана с одбраном његове околине. Непријатеља треба спречити да обиђе и окружи град, а уколико у томе успе, одбрану у окружењу изводиће јединице које су за то предвиђене планом одбране и све друге снаге отпора које су се затекле или су остављене у граду.

У досадашњим ратовима, посебно у Другом светском рату и рату на простору претходне Југославије, показало се да је вођење борбених дејстава за одбрану градова била веома честа појава. То се посебно односи на веће и велике градове који су у одређеним пресудним ситуацијама по масовности ангажованих снага и средстава и упорности борбених дејстава постајали поприште веома жестоких борби до потпуне исцрпљености. То најбоље показују примери одбране Москве, Стаљинграда, Београда, Берлина, Вуковара и др. Успешна одбрана неких градова значајно је утицала на крајњи исход операција, појединих фаза рата и рата у целини (пример одбране Стаљинграда). Градови су најчешће коришћени за успоравање напада, везивање што јачих нападачевих снага, блокирање комуникација, угрожавање продорних крила,

обезбеђење бокова, онемогућавање искоришћавања пристаништа (лука), обезбеђење евакуације снага, и слично.

Градови, као урбане целине, зависно од својих особености, различито ће утицати на припрему и извођење одбране, а у нашим условима, сходно опредељењима о евакуацији у њима ће остајати и већина становништва и других добара. Припрема и извођење одбране зависиће од величине, облика и географског положаја града, структуре градње, уличне мреже, подземних објеката и постројења, просторног уређења, положаја у односу на правце дејства и другог. Будући да се наши градови међусобно знатно разликују, потребно је да се класификују и да се на основу различитих гледишта одреде њихове особености. Наиме, не постоји опште прихваћена дефиниција града и јединствено мишљење о њиховој класификацији, па се користе различити критеријуми, а полази се од: изгледа града, његових димензија, уређења, опремљености, положаја у односу на уже и шире подручје, броја становника, економске структуре, и слично.

Специфичности борбених дејстава у градовима

Утицај градова на вођење борбе (величина, облик, уличне мреже)

Од више познатих критеријума за дефинисање појма града, за наше потребе, чини се да је најприхватљивија комбинација статистичког, економског и функционалног критеријума, уз узимање у обзир града као простора – територије, броја становника у њему и доминантних функција. Град као просторија јавља се у облику градског насеља, које чини уже и шире подручје. Уже подручје града чини целину под зградама, улицама, трговима, скверовима, надземним и подземним објектима и другом инфраструктуром неопходном за живот и рад становништва. Шире подручје града обухвата издвојена насеља која су од ужег подручја раздвојена већим или мањим површинама, али са њим чине јединствено подручје у административном, друштвеном, културном, комуналном и другом погледу.

За поделу градова по величини постоје различити приступи, али је најпогодније да се посматра његов урбани део (под којим се подразумева централно насеље) и периферна насеља која су са њим повезана непрекидно изграђеним површинама (зграде, улице, тргови и други објекти). Величина града најнепосредније утиче на јачину, састав и начин ангажовања снага у борби, а умногоме одређује и значај града у конкретној борбеној ситуацији, иако он није увек у сразмери са његовом величином.

Облик града најнепосредније утиче на начин организације одбране (кружни, полигонални, правоугаони и издужени облик). Градови кружног, полигоналног или правоугаоног облика омогућавају обилазни напад, окружење и блокирање, а затим концентричан напад са кружне основице. Бранилац је приморан да ангажује јаче снаге, али има повољне

услове за рационално коришћење резерви маневром по унутрашњим правцима. За градове издуженог облика, који се углавном налазе на обалама река или мора, потребно је ангажовање јаких снага и средстава у нападу јер је отежана примена обухвата и обилазака, па је нападач присиљен да напад на њих изводи фронтално, од објекта до објекта, дуж улица које се протежу паралелно с обалом, односно по дужој оси града. На одбрамбена борбена дејства и ангажовање јединица у урбаном делу града знатно утичу облик и протезање уличне мреже, јер ће се нападни правци усмеравати дуж и паралелно с правцем протезања улица, а одбрана ће се организовати ради њиховог затварања.

Радијални систем улица, који се најчешће примењује у старијим градовима, у основи неповољно утиче на ток борбених дејстава због немогућности да се обезбеди садејство и примене различити облици маневра, а мала пропусна моћ ограничава потхрањивање снага и одвијања саобраћаја и снабдевања. Олакшано запречавање које се услед рушења повећава, смањује ионако мали темпо напада, а недостатак попречних улица ограничава у одбрани примену активних дејстава. Међутим, бранилац има могућност за организовање разноврсних врста ватре и заседних дејстава.

Радијално-кружни систем улица је погодан за кружну одбрану за примену маневра и кретања дуж фронта. Бранилац је присиљен да ангажује јаче снаге како би обезбедио контролу свих праваца, и да има јаке покретне резерве.

Зракасти систем улица негативно се одражава на борбена дејства како у нападу, тако и у одбрани. Значајно ограничава кретање и маневар дуж фронта, услед чега почетно груписање снага и средстава има изузетан значај. Погодан је за организовање кружне одбране, али је неопходно ангажовање јачих снага.

Шаховски систем улица (град је подељен на квартове, између којих се протежу праве и широке улице, а на раскрсницама су обично тргови) и поред тога што омогућава примену разноврсних облика маневра, неповољно се одражава на нападна дејства, јер браниоцу пружа повољне услове за примену масовног запречавања и свих врста ватре, као и организовање одбране по утврђеним чворовима одбране и отпорним тачкама.

Комбиновани систем улица најчешће је у облику радијалног круга у центру града, који окружује шаховски систем улица у ширем градском подручју. Он ће различито утицати на борбена дејства, зависно од тога у којем делу града се изводе.

Неструктурирани или произвољни систем улица ствара највеће потешкоће у извођењу борбених дејстава јер знатно отежава њихово планирање, организацију и планско извођење. По правилу улице су кривудавае, уске и са више слепих кракова.

Тргови и скверови на којима се стиче више улица, које међусобно повезују одређене правце, у организовању и извођењу одбране погодни су за размештај ватрених група и резерви које се могу ангажовати у

више праваца. Због мање или веће неизграђене површине омогућавају добро осматрање и успешно дејство уз примену унакрсне бочне и вишекатне ватре. На њиховим последњим ивицама постављају се предњи крајеви положаја по дубини и укључују у отпорне тачке и чворове одбране. Паркови, зависно од величине и покривености, прикривају покрете, а одражавају се на одбрану као и пошумљено земљиште. Фабричка и индустријска постројења погодна су за организовање одбране, али их треба посести јаким снагама. Простори и улице између објеката користе се за организовање бочне ватре. Када су постројења непрегледна, погодна су за изненадна дејства и противнападе.

Куће и зграде, зависно од величине, структуре, грађевинског материјала, повезаности са осталим зградама и местом у односу на улицу и слободне површине различито утичу на одбрану. Тако, на пример: дрвене куће, које најчешће стоје појединачно, осетљиве су на ватрена дејства и на пожаре, па их треба избегавати у одбрани. Уколико се морају запосести неопходно је да се ојачају зидови и таванице.

Камене куће најчешће стоје појединачно или у низу. Код новијих кућа таванице су изливене од бетона, а кровови су равни. Пошто већина таквих кућа има подруме, подесне су за одбрану, али их треба заштитити од убацног гађања и подупрети таванице. За одбрану су погодни доњи спратови и приземље. Да би ватра била успешнија неопходна је израда пушкарница и запречавање прозора, улазних ходника и кровова.

Куће у низу – редови кућа, погодне су за организовање одбране посудањем горњих спратова, а повољне су за одржавање везе, усклађено дејство јединица, предузимање противнапада, и слично.

Високе куће најчешће стоје појединачно. Већином су изграђене од армираног бетона, с танким зидовима и равним крововима, а у приземљу су им, углавном стаклени излози. Најчешће имају подруме и гараже. За одбрану су условно подесне, јер је дејство са горњих спратова ограничено и поред добре прегледности. Пошто је приземље непогодно за запречавање, одбрана се изводи на нижим спратовима. Подруми и гараже су подесни за заштиту људства и складиштење материјала.

Куће које се налазе на угловима улица редовно се укључују у отпорне тачке у одбрани јер су веома подесне за дејство у више праваца и по трговима. Због тога привлаче ватру непријатеља, па их треба ојачавати. У нападу ће бити заузимане јер чине стубове одбране.

Подруми се у одбрани користе за заштиту људства и лако се могу уредити за заштиту од дејства нуклеарног и хемијског оружја. У припреми подрума подупиру се равне бетонске таванице попречно на правац протезања, одстрањује се сав запаљиви материјал, припремају се помоћни улази и запречавају степенице – улази. Уколико се подруми делимично издижу изнад земље и имају прозорчиће, користе се као положаји за митраљезе јер омогућавају примену ефикасне ватре на великом брисаном простору. Овладавање подрумима у нападу је веома тешко, а изводи се, уколико је могуће, одозго, кроз унапред направљене отворе на таваници.

Степенице између спратова у току припреме за одбрану треба запречити или припремити за запречавање, а уколико су од дрвета, треба их одрезати и материјал искористити за ојачавање и друго. За обезбеђење комуницирања између спратова израђују се замене за степенице од летвица и других помоћних средстава, које се постављају у просторијама које се налазе супротно од непријатеља.

Кровови различитог облика утичу на одбрану јер не пружају никакву заштиту од дејства непријатељеве ватре, а уз то су осетљиви на пожаре. Подесни су за осматраче и дејство снајпериста, а равни кровови за спуштање хеликоптера.

С обзиром на то да ће се одбрана градова изводити на њиховим прилазима, на периферији и у самом граду, на сваком том простору имаће посебне карактеристике. На прилазима и на периферији града биће слична одбрани у другим условима, али ће одбрана у самом граду зависити од карактеристика града и објеката у њему. У основи, специфичности те одбране су:

- смањена прегледност и отежано осматрање;
- смањено поље дејства;
- отежана могућност покрета и маневра;
- отежано командовање и одржавање везе;
- отежано садејство;
- повољне могућности за противоклопну борбу са блиских одстојања;
- повољни услови за дејство из заседа;
- осетљивост на пожаре, који могу попримити обележја пожарних олуја;
- специфична употреба свих врста наоружања;
- отежани услови подршке;
- честе промене ситуације;
- дуготрајне борбе;
- повећани губици и психофизичка напрезања људства;
- отежано снабдевање и збрињавање;
- рашчлањеност борбених дејстава на више одвојених борби које воде мање јединице и групе, и слично.

Град може бити на мање или више важном правцу одбране, на простору где је околно земљиште проходно или мање проходно, на обали мора или водених препрека, и слично. Од начина простирања града и карактеристика околног земљишта умногоме ће зависити карактер одбране. Градови који се налазе на обалама река, или у њиховој близини, имају повољне услове да се, зависно од њиховог тока, укључе у систем одбране као природне препреке и преграде за нападача, док је за одбрану градова на важним правцима дејства потребно ангажовање јачих снага и средстава. У одбрани се укључују у општи систем као ослонци стабилности и ефикасности. Уколико нападач не може да их обиђе, биће присиљен да их напада са фронта, уз ангажовање знатних снага и средстава.

У одбрани градова ангажоваће се сви видови и родови Војске Југославије, и све способно становништво према месту становања или запослења.

Оваква свеобухватност је сасвим нови квалитет, који одбрани и отпору даје посебну чврстину и отпорност.

Пешадијске јединице су најпогодније за борбу у градовима. Оне су мање од других јединица ограничене у маневру, а много више могу да користе повољне специфичности градова. У стању су да брзо преуреде различите објекте, успешно савладају препреке, дејствујући мањим јединицама и групама војника кроз рушевине, отворе у зидовима, кроз прозоре и подруме, преко кровова и кроз подземне пролазе. Наоружање пешадијске јединице омогућава дуготрајну борбу са блиских одстојања и потпуну ефикасност јединица. За одбрану утврђених рејона пешадија се редовно ојачава артиљеријом, тенковима, инжињеријом, минско-експлозивним и димним средствима итд., чиме јој се повећава самосталност и борбена способност у одбрани.

Употреба родова Војске Југославије у одбрани градова

Употреба артиљерије у градовима веома је сложена. Због наведених специфичности насељених места ватра артиљерије са заклоњених положаја (посредна гађања) мање је ефикасна услед малих простора на којима се групишу циљеви, отежаног осматрања погодака, потребе за гађањем у близини сопствених снага итд. Зато су оруђа за непосредно гађање и оруђа заштићена оклопом много повољнија за уличне борбе и дејство по одвојеним циљевима. У дејствима на прилазима граду артиљерија може да буде делимично централизована, а касније, у непосредној одбрани града и унутар њега, треба да буде изражен већи степен децентрализације.

Груписање артиљерије се разликује од груписања у другим условима јер су артиљеријске групе начелно мање, а већи део артиљерије се придаје или претпочињава пешадијским, оклопним и механизованим тактичким јединицама за непосредну подршку и праћење њихових делова. За успешно дејство артиљерије у граду одлучујући значај имају иницијатива, смелост, снажљивост и тесно садејство командира водова и батерија с командантима – командирима пешадијских и оклопних јединица. Посебну примену у одбрани градова имају минобацачи, чија убацна путања омогућава велики избор ватрених положаја и ефикасно гађање заклоњених простора.

Употреба оклопних јединица у одбрани града условљена је специфичностима насељеног места и особинама тенка као борбеног средства, јер је гломазан и има велику силуету. Осматрање из тенка, и поред увођења савремених нишанских справа, знатно је ограничено – услед постојања бокова зграда и безброј других објеката смањено је поље дејства и могућност коришћења перископа и даљинара. Ефекат ватре је смањен због ограничених могућности маневра ватром, поготову на

даљинама успешног дејства топова. Оклопна заштита чланова посаде знатно је смањена због повећаних могућности за гађање тенка у бок, кров и поклопце улазних отвора. Уз то, повећана је могућност за паљење тенка различитим запаљивим средствима или кидањем електричних водова. Но, и поред тога, оклопне јединице имају значајну улогу у одбрани градова. За њихово успешно дејство неопходно је обезбедити што тешње садејство с осталим родовима војске, а посебно са пешадијом. Задатке оклопним јединицама треба давати на што већој дубини и прецизно по објектима. Уколико се ангажују за одбрану, начелно се придају четама и батаљонима ради непосредне подршке и ојачања противоклопне борбе. Ангажују се у борбеном распореду пешадијских јединица и подржавају их ватром, дејством по ватреним средствима и непријатељевим тенковима. Могу се ангажовати у саставу пешадијских јединица у оквиру отпорних тачака и чворова одбране као непокретне ватрене тачке, за дејства из заседа, за непосредну подршку пешадијских јединица и у активним дејствима.

У одбрани градова посебан значај имају употреба инжињеријских јединица и спровођење мера инжињеријских дејстава. Због својих карактеристика, градови су веома повољни за утврђивање и запречавање, а отежавају покрет и снабдевање водом. При употреби инжињеријских јединица треба настојати да се и најниже јединице, јуришне групе и одреди, посаде отпорних тачака и чворова одбране ојачавају инжињеријским јединицама и средствима. Елементи борбеног распореда покретне групе за запречавање (ПГЗ) и групе за запречавање (ГЗ) морају бити бројније и мањег састава, оспособљене за самостално дејство и привремено ојачавање одбране отпорних тачака и чворова одбране. Поред уобичајених задатака инжињеријске јединице обављају извиђање појединих зграда и подземних објеката, учествују у гашењу пожара итд. Важност мера и инжињеријских дејстава захтевају ангажовање органа друштвених делатности града, радних организација и становништва у целини.

Јединице везе развијају центре везе у сутеренима, подрумима и подземним објектима. До максимума се користе постојеће везе у насељеном месту, а посебно подземне кабловске линије. Ангажовање осталих јединица родова и служби у одбрани градова значајније не одступа од општих начела употребе.

Нека страна гледишта и искуства о одбрани градова и борби у градовима

Оружане снаге страних земаља, посебно снаге Русије и НАТО-а, посвећују сталну пажњу борбеним дејствима у градовима и насељеним местима. То се објашњава и чињеницом да око 70 одсто становништва земаља Европе живи у градовима, а тај број се стално повећава, па би се, на пример, у централној Европи на сваких 40–60 km морала водити борба за неки град. Осим тога, насељена места, као по правилу, налазе

се на важним правцима и раскршћима, којим се иначе каналише одбрана. На крају, градови су сами по себи изузетно значајни у политичком и економском животу земље и њихово држање је неопходно.

Очигледна је велика сличност у гледиштима Русије и НАТО-а када је реч о борби у градовима, а разлике су незнатне и углавном се односе на неке тактичке поступке и употребу појединих борбених средстава – пре свега оклопних јединица. У вези с тим, заједнички закључци су:

– да борбу у градовима, у принципу, треба избегавати где год је то могуће, јер изискује огромна материјална средства, нарочито потрошњу муниције и знатно веће снаге него борба на отвореном земљишту;

– да бранилац у градовима, захваљујући свом становништву и познавању земљишта, објеката итд. има предност над нападачем;

– да карактер одбране градова зависи од многих чинилаца, а посебно од њихове величине, изгледа, урбаности, времена настанка, врсте материјала од којег су изграђени објекти, система комуникације итд.

Наглашава се, на пример, да старији градови имају уске и краће улице, а зграде имају обично, три-четири спрата и прибијене су једна уз другу, док се код савремене градње објекти налазе на извесној удаљености један од другог, имају више стакла и немају подруме, што смањује заштиту. Кровови зграда су равни и могу служити као хелиодроми, што омогућава браниоцу да лакше маневрише у граду, а тиме и да лакше одсеца поједине делове борбеног распореда нападача. Осим тога, новији делови градова имају знатно шире улице и више зелених површина (паркова). Индустријски рејони и приградска насеља начелно су повезани ауто-путевима – булеварима, који се успешно могу користити за искрцавање хеликоптерских десаната са техником. Ауто-путеви се такође могу користити као аеродроми, нарочито за авионе с вертикалним полетањем. У вези с тим градови се деле у неколико категорија (најчешће четири до пет). С обзиром на величину (број становника) и систем урбане градње, што утиче на браниоца и на нападача, односно на употребу борбене технике, на тактику, на утрошак материјалних средстава итд. На пример, Руси градове деле у категорије према броју становника (више од 100.000 људи, пречника 25 km – велики, 50.000 људи пречника 15 km – средњи, а мањи од 50.000 људи мали град). У СР Немачкој, са становишта урбанизације, насељена места се деле у пет група – од мањих старих насеља до градова од железобетонских блокова, булеvara и великих паркова.

Систем градње објеката, њихова величина и конструкција утичу и на употребу нуклеарног оружја, бојних отрова и задимљавање, па бранилац треба детаљно да процени и добро простудира град када прави план његове одбране. Осим тога, у борби у градовима знатно се смањује ефикасан домет наоружања, посебно артиљерије и тенковске и пешадијске ватре (пушке на око 200 m, митраљеза на око 500 m).

Велики проблем, нарочито у већим градовима, чини становништво, односно дилема да ли га задржати у граду или евакуисати, о чему треба

правовремено донети одлуку. Сматра се да је немогуће евакуисати целокупно становништво, па се у вези с тим браниоцу постављају бројна питања. Наиме, уколико се дозволи евакуација раније – може утицати на припреме, а ако се изводи непосредно пред напад – закрчиће се све комуникације, што ће онемогућити маневар снагама, отежати снабдевање јединица и становништва у граду, истурити колоне под удар авијације и артиљерије итд. И обратно, ако се становништво задржи у граду јавља се проблем њиховог смештаја у објектима или изван њих, исхране, воде, хигијене, епидемија, морала итд.

Сматра се да нападач мора располагати знатно надмоћнијим снагама у људству и техници (познато је да је тај однос током Другог светског рата износио од пет до шест према један у корист нападача у основним врстама оружја), па је много добио на јачини и силини ватре и удара, а бранилац на запречавању и свим видовима заштите, а тиме и на упорности и живавости одбране.

Савремени услови борбе у градовима (одбрана) намећу потребу за специфичном обуком јединица и команди за извођење борбених дејстава. Међутим, због амбијента у којем би се морало изводити узбуђивање становништва, недостатка специфичне опреме итд., та обука је веома сложена. У целини, сматра се да Русија има највећа искуства у одбрани градова, стечена током и после Другог светског рата.

Одбрана градова у нашим условима

Градови, као урбане целине, имају значајне предности за организовање и извођење одбране, па се редовно укључују у општи систем одбране, која тако постаје хомогенија, чвршћа и постојанија. Зависно од положаја, величине и важности града, циљ одбране у конкретној ситуацији може да буде различит. Најчешће, одбрана градова ће имати улогу да на основу својих особености, повеже и ојача општи систем одбране, да за себе веже што јаче снаге нападача, обезбеди бок главних снага, спречи ширење мостобрана или да послужи као ослонац за противнападе и противударе, и слично. Са каквом упорношћу ће се бранити поједини градови зависиће од њихове улоге у општем систему одбране, од општег значаја града и од упорности општег система одбране. У сваком случају, градови ће се бранити онолико колико је то рационално, а веома упорно ће се бранити градови који се налазе на правцима дејства главних снага и који имају велики војни, политички, економски и морални значај за одбрану у целини. Крајње упорна одбрана градова и одбрана у условима окружења предузимаће се само у изузетним случајевима и ради виших интереса. Упорности одбране у свим условима значајно ће допринети примена одговарајућих поступака и дејства јединица на правцима који изводе према граду у позадини непријатељског распореда и усклађеност дејства са снагама које се бране са страна у односу на град.

Успех одбране града зависи од тога да ли су, сразмерно његовој величини, ангажоване довољне снаге и средства и организовано ангажо-

вање свих субјеката изван оружаних снага. При томе се мора узимати у обзир чињеница да концентрација већих снага чини потенцијалну опасност да оне претрпе осетне губитке, нарочито ако је нападач присиљен да дејствује фронтално на град и да употребљава оружје за масовно уништавање. Уколико нападач има услова да изведе обухват града, ићи ће на њега мањим снагама, па већина јединица које ће га бранити неће бити целисходно искоришћена у односу на потребе које ће се указати у ширем одбрамбеном систему. Наравно, немогуће је прецизно рећи колико би снага требало ангажовати за сваки град у свим ситуацијама. У начелу, за непосредну одбрану урбаног дела града најчешће треба одредити снаге које ће, уз широку примену запречавања и разних ватри, бити у стању да нападачу нанесу веће губитке и обаве задатак који је постављен одбрани града а да при томе, не претрпе велике губитке. У нашим условима, за одбрану малих и делом средњих градова ангажовале би се тактичке јединице, а за средње и веће градове ангажовали би се крупнији комбиновани састави здружених јединица ВЈ и јединице војнотериторијалних команди. У одбрани свих градова до максимума треба ангажовати цивилно становништво. Основне снаге за одбрану града затварале би првенствено правце који изводе ка граду и бочно од града, док би сам град браниле мање снаге. Специфичности борбе у градовима, а посебно у њиховом урбаном делу, утичу на структуру и састав снага, које морају да буду оспособљене за дејства на даљим прилазима граду и у самом граду.

Одбрана града се може изводити у различитим условима у односу на фронт, дубину ратишта, мобилизацијску готовост, карактеристике земљишта, употребу НХБ оружја и друге услове који најнепосредније утичу на организовање и извођење одбране градова. У захвату фронта организује се и изводи испред градова на различитим удаљеностима, у градовима и иза градова.

Одбрана испред града (спољна одбрана) организује се и изводи у захвату праваца који изводе ка граду. Њена дубина зависи од величине града, места и улоге града у општем систему одбране, од очекиваног дејства непријатеља, од карактеристика земљишта, и слично. Зависно од дубине, у спољној одбрани се уређује више узастопних положаја, самосталних одбрамбених рејона, ослонаца, чворова одбране и других елемената структуре одбране као и у другим условима. Спољна одбрана се уређује и поседа тако да омогућава наношење што већих губитака нападачу, успорава његов напад, и смањује ударну моћ. Она треба да спречи напад на урбани део града из покрета, а по могућности и да заустави напад на прилазима граду. У њеној организацији нарочиту пажњу треба обратити на одбрану крила и бокова, како би се нападачу онемогућило да заобиђе и окружи град. У свим условима мора бити организована за противоклопну и противдесантну одбрану. Упорност и ефикасност спољне одбране значајно ће бити повећане укључивањем мањих насељених места, индустријских и других објеката као чворишта одбране. У основи, спољна одбрана градова има обележја одбране у нормалним условима.

Непосредна одбрана града (одбрана урбаног дела) има специфичности условљене основним карактеристикама града, а пре свега његовом величином, обликом и структуром. Организује се по целој дубини урбаног дела припремом више одбрамбених положаја на кружној основи, више резервних положаја и положаја за активна дејства. У оквиру положаја организују се и уређују чворови одбране и отпорне тачке.

Отпорне тачке представљају јединствене тактичке и урбане целине које поседују водови и чете у појединачним већим зградама, групама зграда или блоковима. Више отпорних тачака (две-три), повезаних у јединствени систем ватре, чине чворове одбране. Они се, у оквиру одбрамбених положаја, уклапају у јединствени систем ватре рејона – зона, а евентуални међупростори између њих затварају се самосталним отпорним тачкама. Чворове одбране, начелно, организују ојачани батаљони. У отпорне тачке и чворове одбране редовно се укључују и припремају за одбрану зграде од чврстог материјала, нарочито оне које се налазе на угловима улица – раскрсницама, на прилазима тргова и паркова, у близини мостова и других важних објеката. Свака отпорна тачка и чвор одбране организују се и припремају за упорну одбрану и у условима окружења, због чега се ојачавају артиљеријом, инжењеријом, противоклопним средствима и тенковима, по потреби, а обезбеђују се довољним резервама муниције и другог материјала.

Предњи крај непосредне одбране урбаног дела града повлачи се испред ивица града на погодне земљишне објекте и препреке, као што су доминантна узвишења, насипи, реке, канали, издвојене групе кућа итд., или се повлачи иза ивице града, а на самој ивици се уређују положаји за осигуравајуће делове и поједина ватрена средства. Предњи крајеви одбрамбених положаја по дубини постављају се иза тргова, паркова, већих раскрсница и других слободних површина.

Груписање снага, као и у другим условима, подређено је потреби обезбеђења: тежишта одбране, дубине и континуитета одбране, спречавање окружења града у целини или његових делова, избегавања ватрених удара непријатеља, растреситог распореда и складног односа снага спољне и непосредне одбране. Груписање се усклађује према очекиваном дејству непријатеља, карактеристикама земљишта и особеностима града, а посебно према замисли за извођење одбране ради обављања добијеног задатка и остварења одређеног циља. Почетно груписање има изузетан значај јер су накнадне промене веома отежане.

Борбени распоред јединица у спољној одбрани има обележја као и у другим условима, а у непосредној одбрани, иако има исте елементе, карактерише га већа интеграција родова до најнижих тактичких јединица. При избору облика борбеног распореда и формирању појединих елемената, односно одређивању њиховог броја, састава, јачине и намене, полази се од конкретног задатка јединице у одбрани града, места у борбеном распореду више јединице, очекиваног дејства непријатеља, особености града (или његовог дела на којем јединица изводи одбрану) и замисли за извођење одбране. Као у случају груписања снага, по-

четни борбени распоред се не може мењати и прилагођавати новонасталим ситуацијама онолико колико је то могуће у нормалним условима, јер ће карактер борбених дејстава у граду, који произилази из особености града као урбане целине, то знатно отежавати. Резерва, као елемент борбеног распореда, у одбрани града има посебну важност због честих и изненадних промена ситуације, па резерве треба формирати на свим нивоима командовања (јединица).

У свим условима у којима се одбрана града организује и изводи, ПОБ, ПДБ и ПВО биће њен изузетно значајан садржај, а њихово организовање и припремање значајна функција команди на свим нивоима. Такав значај произилази из основних карактеристика дејстава непријатеља при нападу на градове (масовна употреба оклопних и механизованих јединица, авијације и ваздушних десаната итд.).

Противоклопна борба у одбрани града

У зони спољне одбране града противоклопну борбу треба организовати на целој дубини, с тежиштем у захвату тенкопроходних праваца. Тежиште противоклопне борбе по правцима изражава се применом покретних и непокретних елемената и запречавањем. Који ће од тих елемената преовладавати зависиће од циља одбране и карактеристика зоне спољне одбране града. Противоклопна борба изводи се углавном као и у одбрани у другим условима, с тим што мора да буде масовна, дубоко ешелонирана и организована с ослоном на погодне објекте и запречавање. У зони непосредне одбране града, с обзиром на ограничене могућности дејства оклопних јединица у градском амбијенту, организација и извођење противоклопне борбе карактерише борба на блиским одстојањима. Ефикасност ПОБ у одбрани града заснива се првенствено на масовности и разноврсности запречавања и масовној примени средстава за борбу на малим даљинама. Успешно се могу користити све врсте наоружања за блиску противоклопну борбу – тромблони, ручни ракетни бацачи, ручне противоклопне бомбе, бестрзајна оруђа и противоклопне ракете, које треба комбиновати са масовним запречавањем и целисходно груписати и ешелонирати.

С обзиром на масовност снага и средстава, методи борбе морају да буду разноврсни, али су најчешћи дејство из заседе и испади. Противоклопне одреде (ПООд) и резерве треба постављати ближе раскрсници и трговима, а понекад, зависно од дубине, и на периферији града.

Противдесантна борба у одбрани града

Могућност употребе ВД у одбрани града зависи од борбених дејстава у захвату фронта, ангажованих снага нападача на појединим правцима и израженог тежишта напада. Брза сазнања о тим елементима омогућила би решавање сталне дилеме и неизвесности у вези с употребом ваздушних десаната (време, јачина, рејон десантирања и начина

дејства). Пошто су шира подручја наших већих градова истовремено и погодне десантне просторије, командовање снагама за ПДБ у надлежности је команди и штабова одбране градова, а ради се на доградњи јединственог система ПВО, система веза, ПДБ и ПОБ, и усклађивању планова уређења територије – спољне и унутрашње одбране градова, с плановима урбанистичког развоја градова.

Значајан чинилац за ПДБ јесте уређење територије, па га треба пажљиво разматрати и комплексније изучити. Уређење територије је највећи проблем али је у вези с тим мало урађено – од планирања и критерија за оцењивање уређености, до конкретних радова на запречавању и утврђивању ВД рејона.

Борба са десантима један је од сложенијих и најзначајнијих задатака Војске Југославије. Треба је водити организовано, брзо, смело и енергично, уз потпуно ангажовање ВЈ и становништва. Борба са тактичким десантима основни је садржај свакодневних борбених дејстава састава ВЈ и један од основних задатака јединица и становништва. За борбу с крупним десантима целисходно је имати посебно одговарајуће снаге и унапред одређене команде за противдесантну борбу. Правовремене припреме ВЈ, становништва и територије – посебно противдесантно запречавање, предуслов су за успешно вођење противдесантне борбе.

Противваздушна одбрана у одбрани града

У ПВО градова учествују снаге и средства трупне противваздушне одбране. Однос тих снага и средстава ПВО зависиће од величине града, његовог значаја у оквиру војишта – ратишта и величине ангажованих снага за његову одбрану. Снаге и средства за ПВО, у нашим условима, релативно су скромни да би се истовремено и ефикасно заштитили бројни објекти ПВО у одбрани града, па је неопходно да се изабере тежиште одбране и широко примењују разноврсне мере противваздушне заштите.

Да би се обезбедио највећи степен економичности, рационалности и ефикасности у одбрани градова, посебно већих, треба заступати принцип јединствене ПВО, која треба да буде организована и изведена према јединственом плану, ради оптималног искоришћења свих снага и средстава у одбрани града. Тај јединствени план ПВО подразумева заједничку организацију осматрања, обавештавања и узбуњивања, расподелу задатака и јединствене мере противваздушне одбране. Такав систем ПВО захтева јединствено командовање снагама и средствима, па команди која је носилац борбених дејстава у одбрани града треба потчинити све снаге и средства који се ангажују у ПВО града. Јединице ПВО у ПВО и ПДБ градова имају значајну улогу. У организацији ПВО градова треба, када год је то могуће, применити принцип интегралне ПВО, чије остварење подразумева јединствени план и јединствено командовање снагама и средствима ПВО, уз свестрану примену мера противваздушне заштите.

Противнуклеарно-хемијско-биолошка одбрана града

Може се очекивати у одбрани градова да непријатељ примени НХБ б/с ради онеспособљавања живе силе. Због тога, да би се успешно изводила одбрана и омогућили живот и рад у условима употребе НХБ б/с, јединице ВЈ и становништво, треба правовремено да предузимају комплексне мере и поступке. Организованом одбраном треба да се обезбеде правовремено откривање припрема и почетак употребе тих средстава, брзо обавештавање, заштита људи и средстава и брзо отклањање последица.

У зони спољне одбране градова ПНХБО организује се као у одбрани у другим условима. Организација ПНХБО у урбаном делу има бројне специфичности, а оне произилазе, првенствено, из градског амбијента. Све објекте у граду који се укључују у систем одбране треба оспособити и учинити издржљивијим на дејство нуклеарно-хемијско-биолошких борбених средстава. У оквиру чворова одбране и отпорних тачака, израдом или подешавањем заклона и склоништа, треба обезбедити заштиту јединица од употребе тих средстава. Многи делови градова који су савремено грађени имају бројне подземне објекте, па су отпорнији на ударе НХБ б/с у односу на одбрану у другим условима. Међутим, делови града са старијом градњом мање су отпорни (рушења, пожари), па примену оперативно-тактичких мера и поступака у односу на растресит распоред и ангажовање снага треба прилагодити наведеним условима градње. У сваком случају, делове града са савременом градњом, а нарочито подземне објекте, уз потребне припреме и подешавање, треба оспособити за коришћење у условима примене нуклеарно-хемијско-биолошких борбених средстава.

Приликом организовања и спровођења ПНХБО у градовима посебно је значајно усклађивање заједничких мера и поступака ВЈ и цивилног сектора, а нарочито јединица ВЈ и цивилне заштите. Јединственим планом ПНХБО треба предвидети заједничко коришћење капацитета територије града. У спровођењу мера ПНХБО у градовима, нарочито у припреми објеката и отклањању последица, поред јединица ВЈ и цивилне заштите, треба предвидети најшире ангажовање цивилног становништва, специјализованих организација и осталих структура одбране града.

Инжињеријска дејства у одбрани

У одбрани градова посебан значај имају инжињеријска дејства: запречавање, утврђивање и обезбеђење покрета и маневра.

Обим и начин запречавања зависе од величине града, његових особености и начина организације одбране. Запречавање у непосредној одбрани омогућава да се препреке лако и са мањим снагама граде и постављају на улицама, раскрсницама, пролазима између појединих зграда, на трговима и у оквиру отпорних тачака и чворова одбране.

Покретне групе за запречавање имају значајну улогу, а могу се формирати и од грађана различитих специјалности. Поред тих група, могуће је ангажовати становништво за масовну израду противоклопних препрека и за борбу са оклопним средствима употребом приручних средстава. Израда свих врста препрека, уз њихово минирање, умногоме ће допринети упорности одбране (широку примену имају mine изненађења).

У оквиру противдесантне одбране постоје многобројни задаци везани за запречавање: припрема аеродромских објеката за рушење, постављање минских поља различитих врста на погодним површинама за ваздушне десанте, формирање и увежбавање инжињеријских и других јединица за запречавање и рушење и слично. Целокупни систем запречавања треба постављати што разноврсније и без шаблона, уз примену разних импровизација, а све то треба ускладити са системом ватре и контролно-заштитном службом.

Утврђивање спада међу најзначајније садржаје инжињеријских дејстава, нарочито када се очекује употреба оружја за масовно уништавање. Утврђивање у градовима је олакшано, а може се изводити изградњом објеката и комбиновано. Поред тога, градови имају бројне објекте који се лако могу подесити за ватрено дејство, осматрање, заштиту итд., а јединице ВЈ и становништво утврђивање се и склањати у импровизованим и адаптираним склоништима. У вези с утврђивањем треба узимати у обзир и специфичности које на њега негативно утичу: могућности за лако изазивање пожара, могућност зарушавања, могућност појаве и ширења разних епидемија, ограничена прегледност, и слично.

Због великих разарања биће потребно ангажовање знатних снага и механизације за спасавање и обезбеђење покрета. Поред инжињеријских и других јединица, посебно је значајно ангажовање јединица цивилне заштите и предузећа која се баве одржавањем комуналног система у граду. Снабдевање водом такође ће бити отежано, а уколико се поремети редовно снабдевање, треба оправљати оштећене водоводе или израђивати импровизоване објекте, при чему је посебно важно обезбеђење резерви воде.

Припрема и извођење одбране града

Припрема одбране града

Обим, садржај и трајање припреме одбране града, пре свега, зависе од услова у којима се обављају. Припреме за одбрану градова који имају наменске снаге изводе се у миру, што омогућава да буду свеобухватне и до детаља усклађене с различитим условима који се могу очекивати. Припреме одбране градова у оквиру појединих облика борбених дејстава непосредно пред отпочињање борбених дејстава биће условљене местом града у односу на фронт, на дубину ратишта, на положај града у оквиру одбрамбених зона, и слично. У сваком случају, припреме одбране

градова бића веома сложене у односу на припреме одбране у другим условима због сложености борбених дејстава око градова, због тога што ће у одбрани града редовно бити ангажовано више јединица и команди, а посебно због потребе да се у одбрани града ангажују разноврсне структуре изван ВЈ у различитим одбрамбеним и другим активностима, при чему град и у условима извођења борбених дејстава треба да има обезбеђене све своје функције. Садржај припрема је сличан као и у другим условима.

У оквиру припреме одбране града организација садејства такође има специфичности. Сложеност организације садејства произилази из основних особености градова, као и из наведених услова за припрему у целини. Управо због тога, у одбрани града ће веома тешко моћи да се ускладе активности и напори свих ангажованих снага и средстава према месту и времену, објектима и начину дејства уколико се, у вези с тим, не предузму потребне мере пре отпочињања борбених дејстава, јер су услови за прилагођавање новонасталим ситуацијама веома отежани.

Садејство се организује у спољној одбрани према начелима који важе и за остале услове, а у зони непосредне одбране организује се по читавој дубини по правцима и у захвату појединих улица, по положајима, а у оквиру њих између отпорних тачака и чворова одбране и у оквиру њих самих, између појединих елемената борбеног распореда и у оквиру њих, између различитих јединица које дејствују на истом простору и са суседима, усклађује се ангажовање с органима општина и штабовима цивилне заштите, и слично. Услед немогућности да се предвиди развој ситуације, изузетно је значајно организовање садејства за дужи период, при чему до потпуног изражаја долази иницијатива старешина на свим нивоима.

Олакшавајућа околност за организовање и спровођење садејства у одбрани града јесте то што се команде јединица и одређени органи града налазе на истом простору, па је непрекидно могућ непосредни контакт. Због тога треба настојати да се јединицама, сходно величини, одбрамбени рејони зоне одбране поклапају са потребним градским целинама. У команде здружених тактичких јединица, оперативних састава и команде одбране града (тамо где су у миру формиране) обавезно треба укључити и представнике општина и специјализованих радних организација. Било би веома корисно уколико би се још у миру за све мале, средње и веће градове формирале команде одбране градова, које би обављале све послове везане за њихову припрему за одбрану. У случају рата, те команде би преузимале под своју команду све снаге које се ангажују у одбрани.

Обим, садржај и ток припрема јединица за одбрану градова одређују се према принципима који важе и за остале услове, али обука и увежбавање јединица и команди има изузетан значај, као и обезбеђење популе јединица јер за то постоје веома повољни услови. Поред знања које војници и јединице стичу кроз борбену обуку за дејства у насељеним местима, а посебно у градовима, неопходно је да стекну и друге

способности за дејства прилагођена у урбаним целинама за које је потребна изразита спретност, брзина, снага и издржљивост. У граду је специфична и употреба наоружања свих врста. Потреба обучавања у пењању, скоковима, падовима, пузању и посебним условима, блиској борби, кретања дуж зидова и кровова, бацању ручних бомби иза кућа, иза угла, кроз пробијене отворе, прозоре и врата итд. Укратко, војници и јединица морају да се оспособе за „лепезасту“ борбу у насељеним местима.

Извођење одбране

Дејство авијације непријатеља најчешће ће означити почетак напада на град. За време бомбардовања људство се склања у заклоне, склоништа и друге подземне објекте, а борбу са непријатељевом авијацијом воде снаге противваздушне одбране. После напада непријатељеве авијације отклањају се последице (рашчишћавање рушевина, санитарско збрињавање и друго). Зависно од услова на фронту и степена бомбардовања, за брзо отклањање последица ангажују се све расположиве снаге града, а посебно јединице цивилне заштите и здравствена служба. Уколико после напада из ваздушног простора уследи употреба ВД, мора се плански и унапред организовано приступити његовом разбијању (блокирање, расецање). Борба са ВД води се енергичним и смелим дејствима, уз ангажовање и становништва, да би се десант разбио пре него што успе да се среди.

Одбрана града изводи се као и у другим условима. При томе, треба спречити непријатеља да, на леђима снага које су изводиле одбрану на прилазима граду, изведе упад у предњи крај његове одбране. Покушај непријатеља да из покрета заузме предњи крај положаја непосредне одбране града одбија се свим расположивим снагама и средствима, а на најистуреније и најопасније делове концентрише се снажна ватра артиљерије и минобацача. У тој фази одбране посебна пажња се посвећује одбрани крила и бокова. Упорном одбраном и активним дејствима треба спречити да непријатељ овлада чворовима одбране и отпорним тачкама на крилима и боковима и тиме онемогућити обухват и окружење града. Ако одбрана појединих чворова и отпорних тачака буде нарушена, ангажовањем резерви треба успоставити нарушени систем.

Поступак јединица у току припрема напада противника на урбани део града не разликује се значајно од услова на отвореном простору. Јединице, сем дежурних посада, за време ватрене припреме напада налазе се у заклонима и склоништима. Када непријатељ избије на линију запречне ватре, непосредни напад се одбија ватром из свих средстава. Старешине јединица брзо прилагођавају ватрени систем развоју борбе, обезбеђујући тучење свих прилаза отпорним тачкама и свакој згради унутар отпорне тачке.

По упаду непријатеља у предњи крај борба добија карактер блиске борбе, при чему су потпуно изражени иницијатива, смелост и снагаљивост.

вост војника и старешина. С уклињавањем непријатеља у прве блокове града одбрана се рашчлањава на више локалних борби за задржавање сваке отпорне тачке и сваке зграде у саставу те тачке. Када продре у отпорну тачку и поједине зграде, непријатељ се уништава ватром са блиских одстојања, ручним бомбама и борбом прса у прса. Борбе се воде за задржавање сваког дела зграде, сваког спрата и сваке просторије. Упорно држање отпорних тачака, чак и у условима њиховог окружења, има велики значај за одбрану града у целини, јер приморава непријатеља да развлачи своје снаге, успорава његово продирање и спречава маневар његових резерви и других ешелона. Када непријатељ освоји приземље, треба му спречити продор на спрат, стављањем под ватру свих пролаза који из приземља воде на спрат. Непријатељ ће често, користећи хеликоптере и на други начин, покушати да упадне у зграду одозго, преко крова и горњих спратова суседних зграда, због чега треба добро осматрати такве прилазе и имати део снага за одбрану одозго. Ако непријатељ овлада неком од отпорних тачака, даљи његов продор се спречава ватром из суседних отпорних тачака. Не сме се дозволити непријатељу да тим продорима наруши систем ватре и разбије одбрану на појединачне издвојене рејоне.

Ангажовањем свих предвиђених снага, уз максимално коришћење средстава за блиску противоклопну борбу, треба уништити непријатељеве делове који су најдубље продрли и који покушавају да изведу окружење чворова и отпорних тачака. Ваздушне десанте, посебно хеликоптерске, ангажовањем јединица и становништва у рејонима десантирања, а по потреби и употребом резерви, треба што пре разбити и спречити спајање са снагама са фронта.

Противнапади имају карактер одлучних и изненадних јуриша на зграду или блокове кућа којима је непријатељ овладао. Изводе се почев од ситнијих састава и мањих јединица до крупнијих састава (резерве, други ешелони, па и читави састави јединица). Ради постизања изненађења и упада у бок и позадину непријатељевих снага целисходно је коришћење подземних објеката и других прикривених путева маневра. При томе је посебно значајно коришћење ноћи и услова слабе видљивости за убацивање снага и активна дејства. С обзиром на садашњу опремљеност непријатеља за дејство у ноћним условима и у условима слабе видљивости (ИЦ техника и други уређаји), ноћ бранилац може успешно искористити само под условом да добро познаје све објекте и да се брзо оријентише у граду, као и добре припреме и смела, брза и енергична дејства. За изнуривање и наношење губитака непријатељу посебно су значајни непрекидност и брзина у извођењу ноћних противнапада. Чак и мало кашњење с почетком противнапада омогућава непријатељу да се учврсти у заузетом објекту. Понекад ситуација може изискивати да се противнапад изведе јаким снагама које се, као целина, не могу употребити на једном, већ једновремено на неколико подударних праваца. Ако је једним противнападом немогуће повратити изгубљени објекат, противнапад се понавља, а у неким случајевима поједине зграде

и објекти које је непријатељ заузео могу да се минирају – сруше или запале.

У случају да се напад на град изводи уз употребу НХБ б/с, јединице и становништво користе заклоне, склоништа и подземне објекте, уз примену мера АБХО заштите. После напада снаге које нису захваћене дејством тог наоружања настављају борбу, а захваћене јединице и становништво, зависно од степена контаминације, извлаче се из рејона удара и ангажовањем јединица АБХО и осталих структура, посебно здравствених и јединица цивилне заштите, с ослонцем на капацитете територије, отклањају последице. Ради одржавања континуитета борбених дејстава и успостављања система одбране нарушеног употребом НХБ б/с веома је значајно брзо реаговање и, по потреби, измене у борбеном распореду браниоца ради спречавања продора и експлоатације учинака нуклеарно-хемијско-биолошких борбених средстава. У случају неповољног исхода одбране организује се извлачење главних снага из града, а остављене и друге снаге прелазе на друге облике оружане борбе и отпора.

Ако непријатељ надмоћнијим снагама успе да изведе обухват и окружење града, организује се пробој из окружења или, ако је то целисходно са становишта општег плана одбране, организује се одбрана града у окружењу, која мора да буде у непосредној вези са снагама које дејствују споља (суседне и снаге у позадини непријатељевог распореда). Пробој из окружења може се извести у правцу сопствених снага на фронту и уз њихово садејство споља, или у позадини непријатеља, уз садејство остављених снага и јединица војнотериторијалних команди.

За извођење одбране у окружењу нужно је да се преко норме јединице и становништво обезбеде средствима за борбу и да се организује, по могућности, снабдевање ваздушним путем. Посебно је значајна за успешну одбрану у окружењу организација производње и ремонт средстава с ослонцем на територију. Велики градови имају одређене индустријске капацитете које треба правовремено оспособити за потребе оружане борбе. Одбрана градова у окружењу изводила би се дотле док обезбеђује везивање јаким непријатељевих снага. У случају да непријатељ извлачи и смањује снаге, организује се разбијање или пробој из окружења, што зависи од услова и односа снага.

Привредне и друштвене делатности у одбрани градова

Непријатељ ће тежиште својих активности усмерити према нашим градовима и због тога да би овладао привредним потенцијалима у њима ради задовољавања својих потреба и спречавања да их ми користимо. Од тога колико су припремљене наше привредне и друштвене делатности за функционисање у рату зависиће у којој ћемо мери обезбедити заштиту и коришћење привредних капацитета у градовима, посебно на заузетој територији, и спречити да их користи непријатељ. То се односи, пре свега на привредне капацитете који нису измештени на ратне локације изван града.

Одређени капацитети, као што су: производња и дистрибуција електричне енергије, водоводи, топлане, прехранбени капацитети и други који су неопходни за обезбеђење основних животних потреба ВЈ и становништва у граду остају у градовима и у случају њиховог привременог заузимања, па ће непријатељ уз одређене потешкоће, то користити. Колико ће у томе успети зависиће од интензитета отпора који се организује и спроводи, посебно од стране радника запослених у тим делатностима.

Неки од капацитета или њихових делова које остављамо у граду ради производње, оправке и ремонта оружја и опреме за борбу и отпор моћи ће да раде ако непријатељу не буду познати и доступни. Посебан проблем је обезбеђење сировина и репроматеријала за такве капацитете, као и достављање корисницима готових производа или полупроизвода.

Велики проблеми би настали када би, из било којих разлога, био онемогућен рад појединих привредних и комуналних капацитета у граду, као што су електране, водоводи, пекаре и слично, којим се обезбеђују основне потребе становништва. Решења за такве ситуације треба посебно и правовремено планирати и обезбедити (резерве хране код становништва, бунари, чврста горива, везе и ослонац изван града, отимање од непријатеља итд.).

Здравствена служба у борби и током отпора градова, нарочито већих, изузетно је сложено питање због тога што је реално очекивање да ће теже и лакше повређених, нарочито када се градови нађу у захвату фронта, бити толико да постојећи здравствени капацитети у градовима неће моћи да удоволе тако повећаним потребама. Због тога ће одговарајуће екипе Црвеног крста, цивилне заштите, кућне неге и солидарности имати нарочито велики значај.

Средства јавног информисања у борби и током отпора градова, због прекида веза, оштећења радио дифузног и телевизијског система и тешкоћа до којих ће долазити у новинско-издавачкој делатности, неће моћи да задовоље знатно повећане потребе за информисањем, нарочито становништва. Због тога ће штампарска техника разних организација и грађана имати повећан значај. Жива реч у јединицама ВЈ има незаменљиву улогу, посебно у условима заузете територије. Искуства из НОР-а у вези с тим су веома богата, па их треба користити у току борбе и отпора градова.

Све организације везане за образовање, културу итд. у рату ће имати наглашену улогу у развијању политичке свести и морала становништва и Војске Југославије.

Закључак

Градови ће се обавезно укључивати у систем одбране на фронту, заузетој територији и у властитој позадини. У одбрани градова учествоваће јединице ВЈ и остале снаге одбране друштва (јединице цивилне

заштите, комуналне, производне и друге организације на територији, становништво). Градови ће бити главни оперативни или стратегијски објекти. Тако је било у протекла два светска рата, као и у неким локалним ратовима вођеним после Другог светског рата – Вијетнамски рат, арапско-израелски рат, грађански ратови у Либану и на простору претходне Југославије (Вуковар), и други.

Одбрана града на фронту биће најтешње повезана с одбраном његове околине. Непријатељу треба онемогућити да обиђе и окружи град, а уколико у томе успе, одбрану у окружењу изводиће јединице које су за то предвиђене планом одбране и све друге снаге отпора које се затекну у граду до напада властитих снага ка окруженом граду или до пробоја и извлачења из окружења. На слободној територији одбрана града биће олакшана када се према њој планирају и изводе нападне операције властитих снага са фронта и када снаге на заузетој територији изводе борбена дејства у току нападних операција непријатеља. Град на слободној територији у властитој позадини биће често објекат напада непријатељеве авијације, борбених хеликоптера, десаната, специјалних снага и дејстава са дистанце, и то првенствено због његовог војног, политичког и економског значаја. Зато се организацији ПВО, ПДБ и противдиверзантске борбе и ПНХБО мора посветити посебна пажња. Све снаге одбране у граду и његовој околини морају да буду континуирано спремне за дејства против ВД, као и против поморских десаната (поморско-ваздушних десаната), ако се град налази у приобалном делу нашег поморског војишта (Улцињ, Бар, Тиват, Херцег Нови).

Тежиште заштитних мера у борби града у оквиру ПВБ, ПДБ и противдиверзантске борбе треба да буде на јединицама цивилне заштите, јединицама ваздушног осматрања и јављања и војнотериторијалним јединицама. Зависно од расположивих снага и борбене ситуације, носиоци борбених дејстава у одбрани градова на слободној територији и у властитој позадини су јединице и састави Војске Југославије.

Литература:

1. Група аутора, *Тактика 2*, ВИЗ, 1981.
2. *Правило бригада (пешадијска, моторизована, брдска, планинска, морнаричке пешадије и лака)*, ВИЗ, 1984.
3. *Правило падобранска бригада*, ССНО, 1980.
4. *Правило диверзантски одред (вод – група)*, ВИЗ, 1981.
5. *Нека искуства из рата у Ј. Вијетнаму*, Прва управа ГШ ЈНА, 1966.
6. *Ваздушнодесантна дејства и ПВО*, ЦОСИС, Београд, 1985.
7. Стојан Јовић, пуковник у пензији, *Специјалне снаге*, Београд, 1994.
8. Студија *Бој на копну*, ЦВВШ КоВ ЈНА (КШШТ КоВ), 1985.

Прилог разматрању основа нове доктрине одбране СР Југославије

УДК 355.02(497.1)

Др *Милан Опачић*, пуковник

Разматрање и утврђивање неких основних опредељења нове доктрине одбране СР Југославије, приоритетно намеће потребу промишљања неких значајних обележја геополитичког и међународног окружења у којем се СР Југославија налази и у којем тежи да опстане и очува свој идентитет. Несумњиво је да је савремена међународна заједница већ „закорачила“ у фазу обликовања новог светског поретка, редистрибуције моћи и реструктурирања позиција и улога великих и регионалних сила, свих других држава и међународних, универзалних и регионалних организација. Налазећи се у таквом цивилизацијском амбијенту и припадајући, истовремено, региону југоисточне Европе – као зони контролисане нестабилности, коју ће, битно и дугорочно профилитати САД и НАТО, СР Југославија је објективно доведена у веома деликатну војно-политичку позицију, у којој постоје бројни нови извори могућег угрожавања њене безбедности. Све то нужно захтева савремен, крајње критички и, надасве, реалан приступ у доктринарном разматрању и утврђивању основних државних интереса, државних циљева и циљева одбране, а посебно у идентификацији наглашене, објективне одговорности и других основних делатности државе (а не само тзв. војне одбране) да делотворно остварују основне функције одбране СР Југославије у миру и у ратним условима.

Разматрање и утврђивање неких основних доктринарних опредељења и стратегије одбране сваке земље, па према томе и СР Југославије, изузетно је сложен и мукотрпан посао, који намеће потребу уважавања одређеног методолошког редоследа и проверених теоријских и концепцијских стандарда. То, пре свега, значи да се до ваљаних синтеза и одговора на нека значајна питања нове доктрине одбране СР Југославије не може доћи без методолошки, научно утемељених студија о реалним чиниоцима према којима се доктрина одбране нужно проверава и одређује. При томе је, наравно, неопходно ослободити се политичких стереотипа, наслеђених или нових идеолошких заблуда и предрасуда, телеолошког манира и фаталистички или емоционално „импрегниране“ свести. Речју, мора се чврсто стајати на тлу „голе“ стварности приликом утврђивања доктрине одбране СР Југославије у садашњем мобилизациј-

ском тренутку, јер би све друго водило у нови волунтаризам и спекулативни идеализам. Отуда се, при промишљању нове доктрине одбране СР Југославије као приоритетан задатак намеће потреба проницања у реални цивилизацијски амбијент којем СР Југославија припада и у којем тежи да опстане, тачније, утврђивања неких битних обележја њеног геополитичког и међународног окружења.

Нека значајна обележја окружења СР Југославије

Крајем осамдесетих и у првој половини деведесетих година, светска и југословенска литература обogaћена је мноштвом књига, монографија и чланака посвећених великим међународним променама које су из основа измениле геополитичку карту света, а које се често означавају као „тектонске“ или као „историјско цивилизацијска прекретница“. Постоје, међутим, и не мала размимоилажења и контроверзе у оценама суштине тих промена, односно изгледа будућности међународне заједнице, која се тим променама постепено одређује или већ сада наслуђује. Без поузданијих оцена тих промена свакако је немогуће промишљати место и позицију СР Југославије у свету којем припада и који је окружује.

Шта се то заправо догађа у глобалном и ужем, регионалном, геополитичком и међународном окружењу СР Југославије?

Да ли на „развалинама“ доскорашњег система биполарне равнотеже снага и релативно аутономне и билансирајуће позиције „трећег света“, израња тзв. нови међународни поредак, или је у питању „нови светски хаос у којем преовлађују насиље и право јачег?“¹ Да ли се то човечанство, сада, суочава са „порођајним мукама“ настајања „новог мултиполарног или полицентричног светског поретка и система колективне безбедности, заснованој на компромису интереса директоријума светских велесила,² или је реч о, како се тврди, већ сасвим препознатљивом „пентагоналном“ поретку, умногоме уобличеном управо кроз међународну интервенцију у југословенској кризи, коју креирају пет земаља тзв. „међународне контактне групе“ (САД, Русија, Велика Британија, Француска и Немачка)?³ Није ли ипак на међународној сцени „фарсична игра“ глобалног партнерства, односно настојања других, утицајних светских сила да у тој „игри“ артикулишу и очувају свој идентитет кроз повремено обуздавање иначе неопозивих амбиција једине преостале светске велесиле – САД, за светским господством на основама техно-информатичког монопола, преимућства неолибералног модела економије и ново-старог идеолошког реструктурирања и унификације међународне заједнице?

Тешко да се може наићи на макар једног озбиљног аналитичара савремених међународних односа који би оспорио тезу да се међуна-

¹ Др М. Зорић, *О стратегији националне одбране*, „Војно дело“, бр. 4-5/1996, стр. 86.

² Исто, стр. 86.

³ Др П. Симић, *Спољна политика СР Југославије: континуитет и промене*, „Војно дело“, бр. 2/1997, стр. 15.

родна заједница налази у фази коренитог реструктурирања позиција снага и односа међу државама и народима, односно настајања и профилисања „новог светског поретка“. Међутим, међу аналитичарима постоје бројне дилеме, размимоилажења и спорења око питања позиција креатора тог „новог светског поретка“, његових основних елемената и инструмената, односно средстава којима његови креатори теже да га институционализују и промовишу као једино рационално разрешење изазова савременог света, тј. као једино рационални избор његове будућности. У вези с тим, у САД преовладава уверење да им, према критеријуму атрибута укупне моћи које поседују и стечених заслуга у окончању „хладног рата“, припада неприкосновена лидерска улога у креирању „новог светског поретка“, мада и међу њиховим теоретичарима постоје неслагања око позиције појединих актера и улоге и значаја одређених елемената и инструмената у том поретку. Према схватању америчких „реалиста“, „моћ великих сила и хегемонизација САД треба да обезбеде неделиквентно понашање малих и других држава“.⁴ Том, доста тврдом схватању опонира нешто шире и флексибилније схватање америчког „неолибералног институционализма“, према којем се „противуречности у међународним односима могу контролисати активностима међународних институција на основу утврђених 'правила игре', односно активностима међународних организација универзалног и регионалног карактера, уз посебну улогу међународног права.“⁵ Међутим, и присталице тог схватања подразумевају да САД припада неоспорива главна улога у постављању „правила игре“, избору сасвим одређених универзалних и регионалних међународних организација, па и профилисању њиховог места и улоге у креирању новог међународног поретка.

Европска унија, после распада „реалсоцијализма“ у Источној Европи, налази се „разапета“ између остваривања жељеног темпа сопственог пројекта о савезу држава, с јединственом монетарном, безбедносном и спољном политиком, и снажног притиска и очекивања држава у транзицији, које управо у придруживању и прикључењу том савезу виде једини спас за своје руиниране националне економије, чиме, објективно, доводе у питање реалност динамике, па и самих циљева пројекта Европске уније. Заправо, Европска унија је озбиљно „закорачила“ у раздобље трагања за својим стварним економским и политичким идентитетом.⁶ Међутим, не одустаје од амбиција да, ослањајући се на своје традиционалне вредности и везе са „Истоком“, па и земљама „трећег света“, себи прибави улогу равноправног партнера САД у креирању „новог светског поретка“. Реално, сада и у догледној будућности, Европска унија може највише рачунати на позицију хронично незадовољног „млађег партнера“ Сједињених Америчких Држава.

⁴ Опширније: П. Симић, *САД, Југославија и „нови светски поредак“*, „Међународна политика“, бр. 1007–8, Београд, 1997, стр. 10 и 31–32.

⁵ Исто.

⁶ У вези с тим, у Европској унији постоје бројне дилеме и отворена размимоилажења у погледу фазног остваривања монетарне уније, заједничке спољне политике, задржавања или напуштања консензуса у одлучивању, критеријума за придруживање, услова и темпа пријема нових чланица итд.

Русија је „растрзана“ између уверења о сопственој геополитичкој величини и неокрњеној нуклеарној моћи и немоћи да заустави ерозију борбене способности и угледа својих оружаних снага, даље руинирање својих економских ресурса и дегенерисање правне државе и социјалне структуре. Њено пригушено немирење због безнадежног „каскања“ за иницијативом САД и упорно настојање да се наметне као равноправан партнер у креирању „новог светског поретка“, реално и за дуже време, може Русији обезбедити, највише, позицију необавезног или *ad hoc* „млађег партнера“.

Економски моћна групација Азијско-пацифичког региона, посебно Јапан и Кина, преокупирана је, пре свега, повезивањем својих економских ресурса и пенетрацијом свог присуства и утицаја на светске тржишне токове. Испољавајући упадљиву резервисаност према политичком ривалству евро-атлантских партнера и између њих и Русије, та групација земаља задржава извесну аутономну позицију утицаја на главне креаторе „новог светског поретка“, али с пригушеним уверењем да „време“ тог цивилизацијског круга тек долази.

Не може се занемарити ни сасвим специфична аутономна и веома агресивна улога Организације исламске конференције, која, управо на противуречју и сукобу интереса главних актера светске политике, традиционалну политичку разједињеност исламских земаља све успешније каналише и усмерава ка опструкцији и дегенерисању позитивних токова и акција међународне заједнице на основама чистог, теолошког концепта моноконфесионог (исламског) тоталитаризма.⁷ Такав концепт уређења света, који је у визији институционалног обликовања тзв. Групе Д-8⁸ добио још препознатљивије обресе, можда за сада заслужује само утопијску квалификацију, па и иронични коментар, али се нипошто не може игнорисати као латентни изазов тог дела света алтернативи коју нуде главни креатори „новог светског поретка“.

Упоредо с амбивалентним процесом свеевропске интеграције и снажног економског успона и повезивања привреда држава Азијско-пацифичког региона одвија се процес политичке и економске маргинализације несврстаних земаља и других земаља у развоју, растакања и деградације њихових економских ресурса и безнадежног дегенерисања њихових политичких и социјалних структура. Отуда није необично што тај део света стално изнова потреса настајање нових и обнављање старих локалних и регионалних криза, грађанских, међуетничких и међуверских оружаних сукоба, државног корупционизма и међународног тероризма, који се „преливају“ и повремено дестабилизују и регионе развијеног дела света.

⁷ Опширније: М. Јевтић, *Међународне претпоставке исламске трансформације у Босни и Херцеговини*, „Војно дело“, бр. 1-2, 1993, стр. 133-154.

⁸ Ради се о замисли, коју је официјелно обзнанио Неџметин Ербакан, донедавни премијер Турске (који је уједно и лидер водеће Исламске партије просперитета), на скупу одржаном почетком 1997. године у Анкари, којем су, поред домаћина, присуствовали и државници још седам најмногољуднијих муслиманских земаља – Индонезије, Малезије, Пакистана, Бангладеша, Ирана, Ирака, Египта и Нигерије, у којима живи око 750.000.000 или око три четвртине укупног муслиманског становништва у свету.

Неспорно је, такође, да се интереси главних актера и претендента на партнерство у креирању „новог светског поретка“ сукобљавају и око утврђивања места и улоге међународних организација (универзалне и регионалне), па и међународног права у таквом поретку. Ослањајући се на основно схватање да „после колапса империјалног комунизма и хладног рата Уједињеним нацијама треба 'удахнути нови живот', како унутрашњим организационим реформама, тако и новим одговорностима које треба да добију у глобалном систему“,⁹ САД имају амбицију да и унутрашње реформе и нове одговорности Светске организације каналишу и инструментализују према мерилима својих глобалних циљева и интереса. У вези с тим, видљиво је и њихово изразито агресивно настојање да, акумулацијом и трансформисањем улоге и одговорности Савета безбедности, том телу Уједињених нација обезбеде позицију својеврсне светске владе¹⁰ и, коришћењем насталих промена односа снага и моћи свога утицаја,¹¹ претворе Светску организацију у обичну трансмисију своје спољнополитичке стратегије.

Таквом настојању САД, због специфичних разлога и на различит начин, супротстављају се Русија, Кина, па и Француска, при чему, наравно, ниједна од њих не доводи у питање задржавање свих предности које произилазе из њиховог привилегованог положаја у Савету безбедности (право „вета“, пре свега), чиме, посредно, потхрањују амбиције Сједињених Држава. Шта више, све оне, укључујући и Велику Британију, потписнице су Декларације усвојене на Првом самиту држава чланица Савета безбедности УН, одржаном крајем јануара 1992, којом је обзнањена њихова сагласност о потреби развоја тзв. *превентивне дипломатије*, којом ће се, наводно, потврђивати на делу приврженост колективној безбедности, стварању и чувању мира, разоружању и контроли оружја, као и стварању глобалног система међународних односа.¹² Опредељењем за превентивну дипломатију, сталне чланице Савета безбедности су фактички реafirмисале идеју о „предупређивању рата и неких његових могућих облика“ и, за разлику од пређашњег стања,¹³ легализовале „право на превентивну интервенцију“ као ново начело односа Уједињених нација према својим чланицама, па и државама које то нису, изузимајући наравно њих саме – сталне чланице Савета безбедности.

⁹ М. Стојковић, *Промене у међународним односима и „нови светски поредак“*, Војно дело, бр. 1–2 1993. стр. 44.

¹⁰ Исто, стр. 52.

¹¹ Неспорно је да од оснивања УН САД остварују доминантан политички, економски и финансијски утицај на рад те универзалне организације. Посебно је значајан пресудни утицај САД на избор генералног секретара УН (на пример, нови генерални секретар Кофи Анан, дипломата из Гане, њихов је човек), на формирање „гласачке машине“ у УН, на финансирање активности УН (са 25 одсто учешћа у буџету УН), Светске банке, Међународног монетарног фонда и других агенција Уједињених нација.

¹² М. Стојковић, исто, стр. 45.

¹³ Раније је, сагласно чл. 39–42. Повеље УН (односно Глави VII Повеље) и чувеној резолуцији „Уједињени за мир“, из 1950. године, Савет безбедности интервенисао мировним снагама УН и другим колективним мерама против држава које су својим акцијама извршиле „акт агесије, нарушење или повреду мира“, дакле увек *post festum* а не *apriori*, односно превентивно.

Стварни смисао превентивне дипломатије, односно „права на превентивну интервенцију“, јесте веома широко и неограничено овлашћење сталних чланица Савета безбедности¹⁴ да, уколико оцене да збивања у некој држави (искључујући наравно њих саме) могу да угрозе мир и стабилност у геополитичком простору у којем се налазе, колективним мерама УН (политичко-дипломатске, економске санкције и војна принуда) обезбеђују „неделиквентно“ понашање такве државе. Није реч, дакле, о интервенцији колективним мерама УН против државе која је својим поступцима већ извела акт агресије или повреду мира и безбедности друге државе (или других држава), већ о интервенцији у унутрашње послове, односно збивања једне државе већ тада *када се оцени да она могу да угрозе мир и безбедност у региону*. Пример разрешавања случаја југословенске кризе од 1991. године до сада први је, али довољно индикативан наговештај будућих односа Савета безбедности УН, тачније његових најутицајнијих сталних чланица, према другим, а посебно малим државама. Будући да изван геополитичког простора или сфера интереса САД, осталих сталних чланица Савета безбедности и нових претендента на тај статус¹⁵ готово и нема „безначајних“ држава, јасно је да је свако инсистирање земаља „трећег света“ на реafirмисању изворних начела и циљева Повеље УН и других универзалних декларација УН¹⁶ бесмислено и унапред осуђено на неуспех. Због такве тенденције схватања о унутрашњим сукобима (или грађанским ратовима) у малим државама, о поштовању суверенитета, равноправности, немешању у унутрашње послове и другим начелима Повеље УН и међународног права попримају сасвим другачије, релативно значење у односу на оно које до недавно није довођено у питање.

Налазећи упориште у објективним међународним околностима и радикално измењеном односу реалне моћи, Северноатлантски пакт наводно на плими агресивних национализама, међународног тероризма и угрожавања демократије и људских права, налази нове аргументе за рационализацију, не само сопственог опстојања него и свог даљег снажења, па и наметања као једине ефективне полуге и гаранта система свеевропске безбедности. При томе се програм „Партнерство за мир“, који се прокламованом идејом „ширења на Исток“ нуди независним европским државама као привремени „безбедносни кишобран“, појављује, у ствари, као пробна и „успутна“ фаза војностратешког преобли-

¹⁴ Формално, то овлашћење сталних чланица Савета безбедности може бити ограничено правом најмање седам до десет несталних чланица да својим гласовима спрече доношење одлуке о „превентивној интервенцији“. Међутим, супротстављање тих чланица сталним чланицама Савета безбедности у пракси је готово незамисливо и сматра се само теоријском могућношћу.

¹⁵ Мисли се, пре свега, на Немачку и Јапан, као најозбиљније кандидате од неколико претендента на статус сталних чланова.

¹⁶ Мисли се на Декларацију УН о принципима међународног права о пријатељским односима и сарадњи између држава из 1970. Декларације о успостављању новог међународног економског поретка из 1974. године и на неке друге декларације УН које су својевремено изазивале велику пажњу и симпатије политичара и научника, а сада су потпуно заборављене.

ковања реалне структуре моћи и односа снага у Европи, трансформације, развоја и прерастања Северноатлантске алијансе у једини институционализовани оквир европске безбедности под лидерством Сједињених Америчких Држава.¹⁷ Амбиције тог моћног савеза се, наравно, не заустављају само на томе.

С ослонцем на реално измењени однос снага у Уједињеним нацијама, али и на одредбе Главе VIII Повеље УН,¹⁸ НАТО нуди своје услуге Уједињеним нацијама као „спасоносну формулу“ заштите међународне безбедности, тј. очувања (тачније, наметања) мира употребом мултинационалних (његових) снага где год мир буде угрожен и кад то од њега затражи Савет безбедности Уједињених нација. Случајеви казненоекспедиционе улоге коалиционих снага под командом НАТО-а и САД приликом окончања агресије Ирака на Кувајт 1991. и удара по територији, војним циљевима и становништву Републике Српске 1994. и 1995. године, без обзира на неке битне разлике између тих догађаја, били су, заправо, опитни полигони за тестирање нове улоге тог моћног савеза, за верификацију делотворности инструментарија којим располаже, и наравно, аргумента о његовој неопходности Уједињеним нацијама. Реч је, заправо, о амбицији Северноатлантског савеза да приграби улогу јединог институционалног оквира за остваривање мира и међународне безбедности над фасадом Савета безбедности, односно икључивог инструмента и гаранта заштите интереса и стабилности „новог светског поретка“, тачније ширења и заштите интереса и вредности¹⁹ главних (западних) креатора тог поретка под неоспорним лидерством Сједињених Америчких Држава.

Опирање Француске таквим глобалним амбицијама Северноатлантског савеза, мотивисано је њеном релативно аутономном геостратегијском позицијом²⁰ и другачијом визијом трансформације и структуре система свеевропске безбедности, примерених потребама Европе,²¹ чиме се, наравно, не доводи у питање замисао о глобалној пенетрацији тог моћног савеза, нити оспорава лидерство Сједињених Држава.

¹⁷ Опширније: Д. Николиш, *Дебата у САД о идентитету и будућој улози НАТО-а и САД у Европи*, „Војно дело“, бр. 2, 1997, стр. 50–57.

¹⁸ У вези с тим, посебно су значајни чл. 52. и 53. Повеље УН, којима се допушта формирање „регионалних споразума или установа ради одржавања међународног мира и безбедности“, па и могућност да се Савет безбедности, кад то затраже, користи њима „ради спровођења принудне мере која се предузима по његовом налогу“.

¹⁹ Према схватању америчких и НАТО стратега и аналитичара, појам безбедности, поред класичног значења, подразумева и приврженост демократији, људским правима, слободи и трговини, па чак и слободи медија.

²⁰ Познато је, наима, да је Француска 1967. године, у време Де Гола, иступила из војне структуре НАТО-а, определила се за развој властите стратешко-нуклеарне стратегије одвраћања и још увек није затражила обнову чланства у војној структури НАТО-а.

²¹ У том смислу Француска посебно инсистира на ревитализацији и значајнијој улози Западноевропске уније и њених снага (по угледу на већ формирану Француско-немачки „Еврокорпус“), на преузимање Команде НАТО за Јужну Европу од Американца и на пажљивјем респектовању стратешке позиције и интереса Русије.

Супротстављање Русије глобалној пенетрацији Северноатлантске алијансе, без обзира на заснованост и озбиљност аргумената којима се она оправдава,²² за сада изазива само благонаклоно разумевање Кине и мањег броја европских земаља, што може успорити, али не и зауставити већ покренути „замајац“ војностратешког преобликовања Европе. Истовремено, залагање Русије да, уместо НАТО-а, већ постојећи, институционални оквир Конференције о европској безбедности (КЕБС) постане основ за конституисање јединственог система европске безбедности не наилази на значајнију подршку међу европским државама. Шта више, потписивањем Споразума о сарадњи са НАТО-ом (27. маја у Паризу) Русија је само незнатно ублажила сопствена безбедносна искушења и изазове, али се фактички помирила и формално признала стварање нове војностратегијске и безбедносне конфигурације Европе и стожерне позиције Северноатлантског савеза.

Сва значајна обележја ширег међународног окружења СР Југославије снажно су утицала и на обликовање њеног ужег геополитичког окружења, мада је оно пресудно одређено током и исходом међунационалних оружаних сукоба на простору претходне Југославије, сукобљеним интересима и нерешеним проблемима у односима СР Југославије са државама из непосредног и ширег суседства, а посебно са државама на територији претходне Југославије насталим сецесијом. Наиме, већ на самом почетку међунационалних оружаних конфликта на тлу претходне Југославије државе настале сецесијом бивших југословенских република успеле су да задобију наклоност већег дела међународне заједнице, па и међународноправно признање, ослањајући се управо на расположење најутицајнијих чинилаца из глобалног окружења да разбијање СФР Југославије подрже по сваку цену.²³ Истовремено, СР Југославија је, упавши у „жрвањ“ бескрупулозних информативних манипулација и пропагандног рата мас-медијских центара моћи,²⁴ стављена под режим неправедних, свеобухватних политичких и економских санкција Савета безбедности УН и издвојена у „карантин“, односно екскомуници-

²² У вези с тим Русија стално наглашава два кључна аргумента: прво, да је распуштањем Варшавског уговора нестао суштински, стратешки разлог за даље постојање и функционисање НАТО-а и, друго, да ширење НАТО-а до самих граница Русије објективно значи успостављање „нове“ поделе Европе и прети дестабилизацији саме Русије и заустављању процеса демократизације у њој.

²³ Под том „ценом“ се, поред осталог, подразумевало: охрабривање и одобравање нелегалних, једностраних аката сецесије; оспоравање бившој ЈНА да обавља уставну обавезу одбране суверености и територијалне целокупности државе; фамозна замена начела самоопредељења народа принципом самоопредељења републичких ентитета; санкционисање административних као међународно признатих државних граница, и друго.

²⁴ Мисли се, пре свега, на информативно-пропагандне конструкције, злоупотребе и манипулације светским јавним мњењем (поводом злочина над становништвом у ул. Васе Мискин, и пијаци „Маркале“ у Сарајеву, наводних српских „концентрационих логора“ за муслимане итд.) којима су Срби и СР Југославија сатанизовани и проглашавани „агресорима“, због чега су СР Југославији и уведене санкције, да би се касније открило да је реч о ординарним медијским преварама.

рана из међународне заједнице. Потписивањем Дејтонско-париског мировног споразума²⁵ формално је означено окончање оружаних сукоба на простору претходне Југославије и санкционисано ратом изведено етничко прекомпоновање Хрватске и Босне и Херцеговине, а међународне санкције СР Југославији су суспендоване крајем 1995, да би годину дана касније (Резолуцијом 1074 Савета безбедности УН, од 1. октобра 1996) и формално биле укинуте.

Чињеница је, међутим, да је поновно и потпуно реинтегрисање СР Југославије у међународну заједницу „замрзнуто“ до уклањања тзв. спољњег зида санкција, које нису легализоване ни једним међународним документом, односно одложено је до испуњења неких услова које су најмоћнији светски чиниоци наметнули СР Југославији, али не и верификовали официјелним међународних документом. При том се, наравно, не мисли на услов који се односи на потпуно и безусловно испуњавање обавеза из Дејтонског мировног споразума, које је СР Југославија својом слободном вољом прихватила и веома савесно и доследно испуњава, што нико из њеног међународног окружења и не пориче. Не мисли се ни на услов који се тиче нормализације и регулисања односа са „новим“ и „старим“ суседима, па и са државама југоисточне Европе у оквиру концепта „регионалних приступа“ Европске уније²⁶ и америчке „Иницијативе за сарадњу у југоисточној Европи“²⁷ за шта се СР Југославија на одговарајући начин залагала и пре него што су јој санкције скинуте и обзнањени наведени пројекти сарадње. Мисли се, пре свега, на услов који се односи на обавезу СР Југославије да приступи реконструкцији свог политичког и привредног система према преовлађујућим (западним) стандардима демократије, људских и мањинских права, слободе штампе и либералне тржишне економије, који није садржан ни у једном официјелном документу чији је потписник СР Југославија, али јој се полузванично и континуирано намеће према формули „узми или остави“. У сваком случају, извесно је да је престанак међународне изолације СР Југославије и њен повратак у међународну заједницу са статусом сувереног и равноправног партнера најдиректније везан одно-

²⁵ Општи оквирни споразум о миру у Босни и Херцеговини парафиран је 21. новембра у Дејтону (Охајо – САД), а свечано потписан у Паризу 14. децембра исте, 1995, године. Текст овог дејтонско-париског (или, скраћено, Дејтонског мировног споразума) видети у: М. Павловић, Н. Поповић, *Сецесија у режији великих сила*, ИЦР – Институт за политичке студије, Београд, 1996, стр. 403–466.

²⁶ Одлуком Савета министара Европске уније, од 28. октобра 1996, ласиран је „регионални приступ“ унапређивања, пре свега економске сарадње, а преко тога и решавање отворених проблема и стабилизације читавог региона, који би се односио на све бивше југословенске републике (изузев Словеније) и Албанију.

²⁷ Иницијатива за сарадњу у југоисточној Европи – SECI (Southeastern Cooperative Initiative) заправо је предлог о развоју мреже мултилатералних облика сарадње у области инфраструктуре, енергетике, телекомуникација и слободе протока роба, капитала и људи, који су од средине 1996. године формулисале САД, а према којима би у сарадњу биле укључене све бивше југословенске републике, као и Мађарска, Румунија, Молдавија, Бугарска, Турска, Грчка, Албанија и СР Југославија, односно регион на којем живи око 150 милиона становника.

сом глобалног међународног окружења према њој, тачније слободном оценом главних политичких креатора тог окружења о „подобности“ СР Југославије са становишта удољовања условима на које се она само-обавезала али и условима који су јој наметнути. Први се, свакако, односи на односе СР Југославије према свом ужем, регионалном окружењу, односно према непосредном и ширем суседству, а други се тичу њеног унутрашњег уређења и реконструкције. У вези с тим, мора се узимати у обзир чињеница да су у државама у непосредном, па и ширем суседству суштински промењена унутрашња и спољнополитичка одређења, геополитичке и војно-политичке позиције и, наравно, интереси према СР Југославији, што ће утицати на динамику нормализације и регулисања њених односа са тим државама, па и на ширину и степен стабилности тих односа.

Тешко је и незахвално прогнозирати динамику и обим нормализације и регулисања односа између СР Југославије и „стари“ и „нови“ суседа управо због њихових значајно другачијих геополитичких и војно-политичких позиција и измењених интереса према СР Југославији (најважније чињенице и оцене тих питања наведене су у већ објављеним анализама неких еминентних југословенских теоретичара).²⁸ Такође, веома је тешко предвиђати динамику и достизање „пожељних“ стандарда и нивоа унутрашње политичке и привредне реконструкције СР Југославије који би „задовољили очекивања“ главних креатора „спољњег зида санкција“, од којих пресудно зависи реинтегрисање СР Југославије у међународну заједницу, у садашњим условима радикалне поларизације главних унутрашњих политичких снага. Сигурно је да ће ток и исход тих процеса показати да ли је у декларисаној заинтересованости најутицајнијих чинилаца глобалног међународног и ужег, регионалног окружења СР Југославије за безбедним и трајно стабилним регионом југоисточне Европе²⁹ реч о обмани и заблуди, или је у питању процес својеврсног преобликовања читавог тог подручја у *зону контролисане нестабилности*, а уједно и „алибија“ и дугорочног амбијента за потврђивање нове, глобалне улоге Северноатлантског савеза и његовог лидера.

О војно-политичком положају и облицима угрожавања безбедности Савезне Републике Југославије

Основна обележја глобалног, међународног и ужег, регионалног окружења СРЈ упућују на утисак да је њен војно-политички положај неупоредиво сложенији и знатно неповољнији од војно-политичке позиције претходне Југославије. У вези с тим, прво треба узимати у обзир чињеницу да су смањене територијалне размере и демографски потен-

²⁸ Корисне чињенице и веома сажете и суптилне опсервације и оцене односа СР Југославије и „нови“ и „стари“ суседа, о приоритетима, принципима и могућностима реинтегрисања СР Југославије у Европу и међународну заједницу, видети: П. Симић, *Спољна политика СР Југославије: континуитет и промене*, исто, стр. 10.

²⁹ Опширније: М. Стојковић, *исто*, стр. 49–50.

цијали СР Југославије,³⁰ проширене су спољне границе,³¹ сужена је геостратегијска дубина територије³² а, за дуже време, смањен је и демографски извор популе Војске и других сегмената система одбране.³³ Значајно је измењено непосредно и шире суседство СР Југославије, а у односима са неким суседним државама заострени су стари и отворени нови политички проблеми, али и погоршани међународни услови за равноправан третман њених интереса у решавању тих проблема. То се, пре свега, односи на „старог“ суседа Албанију, Турску, као државу из ширег суседства, и „нове“ суседе Хрватску и Босну и Херцеговину. Готово је сасвим сигурно да ће односи СР Југославије са Албанијом и Турском дугорочно бити оптерећени доследношћу и интензитетом њихових претензија да решавање проблема статуса албанске националне мањине на Косову и Метохији, положаја муслимана у Рашкој области и конституисања Уније Босне и Херцеговине као сложене, мултиетничке и мултиконфесионалне државне творевине (са два посебна државна ентитета – Републиком Српском и Федерацијом БиХ) опструирају подстицањем сепаратистичких тежњи, односно решења изван легалних, легитимних и међународним споразумима признатих оквира и стандарда. Односе са Хрватском ће, такође, дугорочно, оптерећивати проблем Превлаке,³⁴ (не)поштовање међународносанкционисаног статуса српског народа у источној Славонији, Барањи и западном Срему,³⁵ и проблем решавања статуса, односно повратка више од 350.000 српских избеглица из Крајине. Такође је извесно да ће понашање Хрватске према Федерацији, па и Унији Босне и Херцеговине у целини, и понашање Федерације БиХ према српском државном ентитету, односно степен њиховог уважавања међународно признатог, равноправног и аутономног статуса Републике Српске у оквиру Уније БиХ, у скла-

³⁰ Савезна Република Југославија заузима 102.350 km² или 40 одсто површине претходне Југославије (255.804 km²), а има 11.101.833 становника или око 46 одсто укупног становништва претходне Југославије (23.901.800).

³¹ Укупна дужина међународно признатих граница СР Југославије износи 2.751.266 km, од чега на границе према „новим“ суседима отпада 1.196.031 km или 43,47 одсто, на границе према „старим“ суседима 1.411.723 km или 50,59 а на границе на мору 153.472 km или 5,58 одсто.

³² Геостратегијска дубина територије СРЈ на најширем делу, од Билећког језера до Сребрне главе (на Старој планини, јужно од Димитровграда), износи око 370 km, а на најужем делу, од Бачке Паланке до Јаше Томића, свега 97 km.

³³ Мисли се, заправо, на то да ће демографски извор популе Војске и других сегмената система одбране земље, дугорочно и реално, због неодазивања Албанаца и дела муслимана из Рашке области на регрутацију и војну обавезу бити значајно мањи у односу на објективну структуру демографског потенцијала из које се та попула обавља.

³⁴ О том проблему опширније: Г. Милорадовић, *Чија је Превлака?*, „Војноисторијски гласник“, бр. 1–2, 1996, стр. 253–276.

³⁵ Према тзв. Ердутском споразуму из 1995. године и „Писму о намерама Хрватске“, из 1996. године, које је Савет безбедности УН санкционисао, предвиђа се да се то подручје, после прелазног периода управе Привремене администрације УН (УНТАЕС), реинтегрише у састав Хрватске, и да се српском становништву обезбеде културна аутономија, локална самоуправа и одговарајућа заступљеност у регионалним и државним органима власти.

ду са Дејтонским мировним споразумом³⁶ бити значајан и дугорочан тест њихових односа са СР Југославијом.

Што се тиче проблема односа са том групом држава, међународна заједница је неким од њих оспорила карактер међудржавних проблема, а СР Југославији је признала међународноправну легитимност, док је за остале утврдила релативно повољне политичко-правне основе, равноправан третман страна, па и уважавање интереса СР Југославије. Међутим, и поред тога, нормализацију и регулацију односа СР Југославије са тим државама пратиће многа противуречја и неизвесности. Они, пре свега, произилазе из наметнуте динамике нормализације тих односа и везивања уклањања „спољњег зида“ санкција великим делом управо за те односе, па због тога СР Југославија има много више разлога, него ти њени суседи, да жури, али и да избегне, по сваку цену, интернационализацију проблема који су признати као њена унутрашња ствар (проблем албанске мањине на Косову и Метохији и муслимана у Рашкој).³⁷ Несумњиво, највеће неизвесности произилазе из знатно повољнијег третмана тих држава (за разлику од СР Југославије) код најутицајнијих међународних чинилаца,³⁸ који им у разрешавању спорова са СР Југославијом обезбеђује повољније почетне позиције, интернационализацију, па и арбитражна и неправична решења на штету интереса СР Југославије.

У односима СР Југославије са Мађарском, као „старим“ суседом, и Словенијом и Аустријом, као државама из ширег суседства (од којих је Аустрија и зачетник сецесионистичког „колапса“ претходне Југославије), вероватно неће међународна заједница наметнути темпо нормализације, мада се и при решавању неких спорова са Словенијом и Мађарском³⁹ не може искључити интернационализација, везивање за уклањање „спољњег зида“ санкција према СР Југославији, па и арбитражање. Ако се, уз то, узме у обзир чињеница да ће односи са том групом држава бити дугорочно оптерећени непосредним „заслугама“ и охоравивањем насилне сецесије претходне Југославије, те да оне код најутицајнијих међународних чинилаца уживају знатно повољнији трет-

³⁶ Федерацији БиХ и Републици Српској признато је Дејтонским споразумом једнако право на успостављање „специјалних односа“ са Хрватском, односно СР Југославијом, што је Република Српска потписивањем споразума са СР Југославијом, од 28. фебруара 1997, већ остварила.

³⁷ Мисли се на питања везана за положај албанске националне мањине на Косову и Метохији и муслимана у Рашкој, који се сматрају унутрашњом ствари СР Југославије.

³⁸ Пре свега, мисли се на чињеницу да је Турска чланица НАТО-а и уговором о царинској унији везана за Европску унију, да је Албанија чланица споразума „Партнерство за мир“ и да све те државе, укључујући Хрватску и БиХ, своје дугорочне спољнополитичке амбиције везују за приступање Европској унији и Северноатлантском савезу.

³⁹ Мисли се на готово континуирано подгревање интереса Мађарске за „ексклузивним“ статусом мађарске националне мањине у Војводини, што међународна заједница иначе признаје као унутрашњу ствар СР Југославије, и на проблем сукцесије (са Словенијом и свим другим, бившим југословенским републикама), у чијем решавању међународна заједница већ посредује (преко чувене Сер-Вотсонове комисије), али за сада још увек избегава арбитражање.

ман од СР Југославије⁴⁰ није тешко предвидети да ће интернационализација и арбитражно решавање било којег спора са тим државама готово сигурно бити на штету интереса СР Југославије.

За разлику од претходне две групе суседних земаља, односе СР Југославије са „старим“ суседима Румунијом и Бугарском, „новим“ суседом Македонијом и државама из ширег суседства – Грчком и Италијом, не оптерећује ниједан озбиљнији политички проблем,⁴¹ што ће значајно олакшати и опредељивати динамику, ширину, па и степен стабилности њихових билатералних односа. Не сме се занемарити да постоје, сада само пригушене, али не и напуштене, историјске претензије Италије да влада Јадраном у целини, и да у вези с тим негује традиционалну „италијанску везу“ са делом националних сепаратистичких „зеленашких“ кругова Црне Горе, које су потенцијално извориште сукоба интереса и дестабилизације односа између те државе и СР Југославије. Чињеница је, међутим, да су релативно, објективно и непристрасно понашање свих тих суседа (укључујући и Италију) у току разрешавања југословенске кризе, традиционалне везе и комплементарност њихових комуникацијских, саобраћајних и економских интереса⁴² довољно поуздана основа за дугорочан и стабилан развој односа са СР Југославијом. При томе се, наравно, не сме занемарити да би настајање било каквог озбиљнијег политичког спора са СР Југославијом сваку од тих држава, због њихове геополитичке позиције,⁴³ реално могло довести у повољнији међународни положај, а преко интернационализације таквог спора и до арбитражања на штету интереса СР Југославије.

После завршетка „хладног рата“ и распада Источног блока престала је заинтересованост главних креатора новог европског и светског поретка за стварање и очување новог „стратешког бафера“ на простору претходне Југославије.⁴⁴ Управо је то био један од основних разлога да се, у време насилне сецесије и оружаних сукоба на простору претходне

⁴⁰ Чињеница је, наимае, да је Аустрија чланица Европске уније, да су све три државе чланице споразума „Партнерство за мир“, да су Мађарска и Словенија већ придружене чланице Европске уније и, истовремено, у ужем кругу тзв. држава у транзицији – кандидата за пријем у пуноправно чланство НАТО-а и Европске уније.

⁴¹ На пример, очекује се да ће једини проблем разграничења са Македонијом, који је та бивша југословенска република отворила поводом наводно неколико спорних енклава („Шупино брдо“, манастир Прохор Пчињски, део Горе на Шари), бити решен у обостраном интересу већ током 1997. године.

⁴² Заједничка експлоатација пловидбеног система Дунава са Румунијом, везаност тих земаља за главни транзитни коридор између Западне Европе и Блиског истока, традиционална упућеност привреде Македоније на југословенско тржиште (око 60 одсто увоза и извоза) и коришћење компаративних предности економске сарадње са Грчком и Италијом (пре рата, она је била трећи по значају економски партнер), које су, уз то, и чланице Европске уније, само су неки од показатеља значаја развоја односа са тим суседним државама.

⁴³ Мисли се на то да су Грчка и Италија чланице НАТО-а и Европске уније, а да су Румунија, Бугарска и Македонија чланице споразума „Партнерство за мир“ и, уједно, дугорочно опредељене за приступање НАТО-у и Европској унији.

⁴⁴ Опширније: П. Симић, *Спољна политика СР Југославије: континуитет и промене*, исто, стр. 10.

Југославије, супротставе интереси најугицајнијих чинилаца Запада интересима СР Југославије, па је доживљени епизод био готово неизбежан. Опорање Русије намерама западних сила, мотивисано пре свега њеним геостратешким разлозима и традиционално-историјским везама са српским народом, тешко да значајније може да утиче на модификовање њиховог односа према СР Југославији. Шта више, СР Југославији је искључивањем из свих значајнијих међународних институција (ОУН, ОЕБС, Светска банка, Међународни монетарни фонд, Светска трговинска организација итд.), готово онемогућен сваки „маневарски простор“, а њено поновно укључивање у те институције, на основу признатог међународноправног континуитета са претходном Југославијом, објективно је препуштено арбитрарним оценама управо најмоћнијих западних сила.

Поређење квантитативних величина оружаних снага и наоружања СР Југославије и њених непосредних суседа може довести до почетног утиска да не постоје значајније диспропорције, па ни разлози за претерану забринутост. Чињеница је, наиме, да се садашњи однос оружаних снага СР Југославије и суседних земаља креће у сразмери од најнеповољнијих 1:2 (према Румунији), преко 2:1 (према Мађарској и Хрватској) до најповољнијих 11:1 (према Македонији).⁴⁵ Такође, треба узимати у обзир чињеницу да су Споразумом о подрегионалној контроли наоружања, потписаним у Фиренци 14. јуна 1996, а комплетираним и верификованим у Бечу у јесен исте године, постављени квантитативни лимити оружаних снага и наоружања СР Југославије, Хрватске и Босне и Херцеговине у сразмери 5:2:2,⁴⁶ који ће у целини бити реализован до краја октобра 1998. године. Поређењем података о ограничењима наметнутим тим споразумом и показатељима о лимитима оружаних снага и наоружања код осталих непосредних суседа СР Југославије⁴⁷ потврђује се почетни утисак о релативно повољном односу војних потенцијала СР Југославије према суседним државама. Невоља је, међутим, у томе што споразумом из Фиренце, па ни ранијим Општим споразумом о конвенционалном наоружању у Европи,⁴⁸ нису постављена

⁴⁵ Садашња бројна величина Војске Југославије (113.900 људи) према величини суседних земаља следећа је: Румунија – 228.440, Бугарска – 103.500, Мађарска 64.300, Албанија – 54.000, Хрватска – 64.700, Босна и Херцеговина (Муслиманско-хрватска федерација) – 142.000, и Македонија – 10.400 људи (извор: „The Military Balance“, 1996/97, р.р. 77–103).

⁴⁶ Лимити за основне врсте наоружања утврђени су према следећем: СР Југославија – 1.025 тенкова, 850 оклопних борбених возила, 3.750 артиљеријских оруђа, 155 борбених авиона и 53 јуришна хеликоптера; Хрватска – 410 тенкова, 340 оклопних борбених возила, 1.500 артиљеријских оруђа, 62 борбена авиона и 21 јуришни хеликоптер; Босна и Херцеговина има одобрене исте количине наоружања, с тим што се две трећине утврђених лимита односе на Федерацију БиХ (на пример, 273 од укупно 410 тенкова итд.), и трећина на Републику Српску (на пример, 137 од 410 тенкова итд.).

⁴⁷ Видети: „The Military Balance“, исто, р. 316.

⁴⁸ Мисли се на споразум о ограничењу конвенционалног наоружања од Атлантика до Урала, који су 1991. године у Паризу потписале чланице НАТО-а и источноевропске државе, некадашње чланице Варшавског уговора. Опширније: „The Military Balance“, 1991–1992, р.р. 229–234.

одговарајућа квалитативна ограничења наоружања, што чак и у оквиру квантитативних лимита, оставља могућност за надметање и стицање квалитативних војних предности. Са тог становишта, непосредни суседи СР Југославије су у неупоредиво повољнијем положају већ због чињенице да су те државе (изузев Хрватске и Босне и Херцеговине) чланице споразума „Партнерство за мир“ и претенденти на чланство у НАТО-у, а да је у Хрватској и Муслиманско-хрватској Федерацији већ инсталиран део логистичке инфраструктуре НАТО-а и да се остварује „амерички програм“ испоруке оружја и обуке њихових оружаних снага. Ако се, уз то, зна да су нека од најозбиљнијих потенцијалних жаришта сукоба у том региону везана управо за односе СР Југославије са тим „новим“ суседима, сасвим је јасно да се опасности од угрожавања безбедности СР Југославије са те стране мора посветити посебна пажња.

Напокон, дуготрајна криза, оружани сукоби на простору претходне Југославије, а нарочито санкције Савета безбедности УН, покидали су традиционалне економске везе СР Југославије са њеним најзначајнијим спољним економским партнерима, онемогућили или ограничили њено присуство на светском тржишту и истрошили њене привредне ресурсе у размерама које ће дугорочно оптерећивати њен међународни економски положај и ограничавати могућност за њен бржи унутрашњи развој. Уз то, СР Југославија је принуђена да, све до уклањања „спољнег зида“ санкција, привредну обнову, процес економске трансформације и релативно високу буџетску потрошњу, па и издржавање око 700.000 избеглица, финансира готово искључиво из сопствених реалних извора, односно без значајније међународне помоћи. С обзиром на то могућности за развој, опремање и модернизацију наоружања Војске Југославије изгледају крајње ограничене, што СР Југославију, у односу на суседне државе, за дуже време чини војно-политички инфериорном.

Такав утисак, ипак, делимично ублажава чињеница да је по површини СР Југославија једна од већих држава у региону Балкана и Југоисточне Европе, да заузима централни део најкраћих транзитних коридора који повезују Западну и Централну Европу са Блиским истоком и Источну Европу са средњим делом Медитерана. Такође, чињеница је да је СР Југославија заштитила своју територију од ширења ратних конфликта из непосредног суседства, очувала неопштећен значајан део привредних потенцијала претходне Југославије и задржала респективне оружане снаге. Све то, уз њену потврђену чврсту приврженост имплементацији Дејтонског мировног споразума и њену отвореност према иницијативама и већ покренутим процесима регионалне сарадње, афирмише позицију СР Југославије као неспорног, ефективног чиниоца равнотеже у региону југоисточне Европе и ствара предуслове за, барем делимично, неутралисање утицаја негативних чинилаца на њен војно-политички положај.

Одмеравање и поређење специфичног значаја, степена и интензитета утицаја негативних и позитивних чинилаца војно-политичког положаја СР Југославије намеће снажан утисак да ће се у релативно дужем

временском razдобљу задржати veoma озбиљни потенцијални извори угрожавања њене безбедности. Да су ти извори опасности бројни и разноврсни⁴⁹ само је делимично тачно, будући да су већ јасно препознатљиви и значајно редуковани, мада тиме степен угрожености безбедности СР Југославије није ублажен. Намеће и питање може ли се, у вези с тим, сматрати основаним схватање према којем опасност по безбедност СР Југославије потиче „првенствено од сукоба и супротстављености интереса неких великих и регионалних сила у њиховој борби за прерасподелу и стицање интересних сфера и зона доминације на Балкану и Медитерану“.⁵⁰ Наиме, многе чињенице упућују на то да је овај регион у целини већ промовисан у ексклузивну интересну сферу САД, у којој ће оне вероватно и допуштати, донекле, имплементацију интереса и утицаја неких европских (на пример, Немачка и Италија) или регионалних сила (на пример, Турска), али се не види како и ко би могао САД да натера на поделу или на одрицање од ексклузивног утицаја и доминације у овом делу света.

Не могу се, свакако, занемарити оцене да одређене опасности по безбедност СР Југославије потичу „од територијалних претензија неких суседних држава и њиховог подстицања од стране великих и регионалних сила...“⁵¹ Наравно, то не значи да је, с обзиром на постојање таквих територијалних аспирација неких суседа према СР Југославији, па и на неке изразите слабости њеног војно-политичког положаја, сасвим реално предвиђање напрасног оживљавања таквих аспирација и аутономног, појединачног покушаја неке од суседних земаља да те аспирације оствари или да за такву врсту подухвата добије „бланко“ подршку великих или регионалних сила управо из наведених разлога. Међутим, опасности од „евентуалних међудржавних и грађанских ратова и других оружаних конфликта у суседству и иностраних војних интервенција у њима и могућности њиховог ширења на територију СР Југославије“,⁵² а преко тога и могућих територијалних прекрајања, изгледају вероватније, чак и кад се посматрају са становишта глобалних интереса САД и „промоције“ нове улоге НАТО-а у овом региону и систему безбедности Европе. Наиме, одржавање „зоне контролисане нестабилности“ у региону југоисточне Европе свакако претпоставља неизбежну интернационализацију и локализацију сваког оружаног конфликта (међудржавни или унутрашњи, грађански), али је, при томе, такође сасвим извесно да ће димензије таквог конфликта, меру интернационализације и границе његове локализације значајно одређивати управо најмоћнија светска велесила. Догађаји у Албанији од фебруара до маја 1997. довољно су индикативни,⁵³ мада су и даље остали нејасни сви

⁴⁹ М. Зорић, *О стратегији националне одбране*, „Војно дело“, бр. 4-5, 1996, стр. 91.

⁵⁰ Исто, стр. 91.

⁵¹ Исто.

⁵² Исто.

⁵³ Мисли се на спонтану оружану побуну знатног дела становништва у градовима и на југу Албаније, изазвану распадом тзв. Пирамидалне шеме

„улози“ и интереси неких најутицајнијих светских сила за територију те земље и њено ближе и шире суседство.

Не може се, наимае, искључити могућност избијања спонтаног или изазваног новог ратног сукоба на територији Уније Босне и Херцеговине, који би испровоцирала нека од сукобљених страна непосредно након повлачења Међународних стабилизационих снага (СФОР), или саме САД, уколико би одустале од Дејтонског концепта формалне поделе и приклониле се концепту фактичке поделе Босне и Херцеговине. Не може се, такође, искључити могућност избијања неке нове социјално-политичке „експлозије“ у Албанији, или неизазване или испровоциране оружане побуне Албанаца у Македонији. У сваком од тих хипотетичких случајева предвиђање „увлачења“ СР Југославије, односно „преливање“ неких од тих могућих оружаных конфликта на њену територију изгледа веома реално помоћу већ тестиране рецептуре која свакако претпоставља интернационализацију таквог конфликта, вишестрану идентификацију и дистрибуцију кривице за тај конфликт независно од њихове стварне инволвираности и обавезну интервенцију у виду наметања или стабилизације мира под међународним легитимитетом.

Реално, највеће су опасности по безбедност СР Југославије од перманентног стимулесања и одржавања стања опште унутрашње нестабилности земље, односно од подржавања унутрашњих политичких антагонизама и криза, гушења и разарања економских ресурса, дегенерисања друштвене стратификације и заоштравања социјалних напетости и подстицања сепаратистичких тежњи (пре свега, албанске мањине на Косову и Метохији), све до дискредитовања и затирања српског историјског, културног и етничког индентитета. Сасвим је сигурно да ће се тај основни извор опасности по безбедност СР Југославије потхрањивати пре свега изнутра, односно с ослонцем на спонтано већ зачете процесе социјалног незадовољства и политичких напетости, ради њиховог прерастања у неке од добро познатих облика унутрашње дестабилизације и угрожавања безбедности земље.⁵⁴ Тек *post festum* могу се очекивати интернационализација кризе и дозирање различитих облика спољњег угрожавања безбедности СР Југославије, почев од оних политички и етички безазленијих, па до мање „прозаичних“ и најсуровијих,⁵⁵ а тек у самој завршници „сценарија“ може уследити и међународноправно

штедње, у којој су многи албански грађани остали без својих девизних улога и уштеђевина (процењује се сума већа од милијарде америчких долара), која је, уз политички притисак САД и посредовање Европске уније и ОЕБС-а, довела до пада владе и одлуке компромитованог председника Саљџија Берише о расписивању ванредних парламентарних избора за крај јуна 1997. године.

⁵⁴ Опширније: М. Зорић, *О стратегији националне одбране*, стр. 92.

⁵⁵ У групу политички и етички безазленијих притисака спадају политичко-дипломатски притисци (протестне ноте, опозив амбасадора итд.), и посредовање и пружање „добрих услуга“, у групу мање „прозаичних“ – информативна блокада, психолошко-пропагандни и медијски рат, спољње арбитраже итд., а у групу најсуровијих – санкције, економска блокада и отворена помоћ снагама унутрашње деструкције.

легализована војна интервенција мултинационалних снага, под патронажом УН или ОЕБС-а, у мисији „наметања“ (стварања) мира.⁵⁶

Мало је вероватно (готово искључиво) да ће се спољни интервенијенти упустити у „предузимање отворене оружане агресије, пограничних сукоба, ескалације оружаних провокација и класичне војне интервенције“.⁵⁷ Прибегавање таквим облицима угрожавања безбедности СР Југославије значило би за сваког потенцијалног интервенијента (агресора), пре свега, осим великих и неизвесних ризика од непотребног и дуготрајног исцрпљивања, трошење својих материјалних и људских ресурса и несразмерне губитке у односу на циљеве које би њима настојао да оствари. Осим тога, међународноправно легализовање интервенција, за разлику од класичне војне интервенције, обезбеђује спољњем интервенијенту неупоредиво повољније могућности за манипулисање домаћим и светским јавним мњењем, за неутралисање, па и рационализацију евентуалних контрапродуктивних последица таквог облика интервенисања. И коначно, спољни интервенијент може да буде у предности већ и због тога што реално може да одустане од прибегавања и таквом облику (међународно легитимни) интервенције уколико се претходно примењени, спољни облици угрожавања безбедности СР Југославије покажу као делотворни, односно уколико помоћу њих успе да оствари постављене циљеве интервенисања. А, када је реч о тим циљевима угрожавања безбедности СР Југославије, са или без међународно легализоване интервенције, сасвим је извесно да се они могу свести на: 1) подршку унутрашњим снагама политичке или социјалне деструкције и устоличење послушничког, марионетског режима власти, и 2) провоцирање оружане побуне или међунационалних оружаних сукоба на делу (деловима) територије СР Југославије и сецесију тог дела (тих делова) територије. У вези с тим, намеће се питање како и чиме, у односу на такве циљеве, заштитити безбедност СР Југославије, односно како бранити земљу.

О основним државним интересима, циљевима и функцијама одбране

Реалне и јасне анализе и оцене основних обележја глобалног међународног и ужег, регионалног окружења, али и што реалније предвиђање праваца и карактера промена у окружењу СР Југославије свакако су услов *sine qua non* (без кога се не може) утврђивања њених основних државних интереса. Те интересе могуће је дефинисати и на основу другачијег приступа, односно с ослонцем на традиционално-митске, идеолошке или вредносне разлоге и критеријуме. У том случају, по правилу, неизбежан је сукоб између тако утврђених интереса и

⁵⁶ О битним разликама између „мисије УН за одржавање мира“ и „мисије за наметање мира“ видети: М. Опачић, *Педесет година УН – изневерена очекивања*, „Војно дело“, бр. 4–5, 1995, стр. 47–53.

⁵⁷ М. Зорић, *исто*, стр. 91 и 92.

спољних услова (окружења) у којима они треба да се остварују, наравно на штету самих интереса.

То не значи да је приликом утврђивања државних, односно националних интереса апсолутно нужно и објективно могуће избећи идеолошку или вредносну конотацију интереса, или да су тако дефинисани интереси неоствариви. Одређена идеолошка или вредносна конотација државних интереса не мора да буде сметња уколико је иста или комплементарна с доминантним системом идеја и вредности у међународној заједници. Значајно је, међутим, да интереси држава кореспондирају с објективним историјским наслеђем и савременим цивилизацијским процесима, који управо неки систем идеја и вредности чине доминантним, а друге маргиналним или непромењивим. Шта више, остваривост државних интереса може се мерити и проверавати посредством циљева који се из њих изводе и изричито дефинишу, а на основу реалне процене средстава и инструмената којима држава располаже или их може прибавити.

Ако се тако приступи утврђивању основних интереса СР Југославије, они се могу идентификовати на најопштији начин као: 1) очување међународног мира и универзалне безбедности; 2) демократизација и општи просперитет свих народа и држава; 3) свестрана и равноправна сарадња и пријатељски односи са свим народима и државама, и 4) опстанак и развој СР Југославије као интегралног дела савремене међународне заједнице. Остваривању тако утврђених интереса СР Југославија објективно може да допринесе само онолико колико то омогућавају њени економски, политички, демографски и други ресурси којима располаже и њен реалан геополитички међународни положај. У вези с тим, СР Југославија мора да има и много прецизније дефинисане државне (националне) циљеве који су реално оствариви, односно компатибилни, не само њеној укупној расположивој моћи него и свим важним обележјима и ограничењима њеног ужег и ширег спољњег окружења. Мада су у официјелним документима и код носилаца државне политике честе различите класификације циљева (основни, дугорочни, стратешки, ургентни итд.), несумњиво је да се по карактеру и значају издвајају циљеви који се официјелно квалификују као стратешки циљеви СР Југославије, а дефинишу као: 1) интеграција земље у међународну заједницу и реафирмација њеног државног легалитета; 2) привредни опоравак, стабилизација економских и финансијских токова, контролисање инфлације, развој и друштвени напредак; 3) изградња ефикасног, тржишно оријентисаног привредног система, с прецизно утврђеним економским функцијама државе, и 4) изградња СР Југославије као модерне, демократске, правне и социјалне државе, односно друштва слободних грађана.⁵⁸ Неспорно је, такође, да оквире и могућности за остваривање тако дефинисаних државних циљева СР Југославије готово

⁵⁸ *Савезна влада у функцији мира, стабилности и развоја*, Генерални секретаријат Савезне владе, Београд, 1996.

пресудно одређују интензитет и степен интеграције СР Југославије у међународну заједницу и реafirмисање њеног државног легалитета. То, заправо, значи да су основни предуслови за остварење државних циљева СР Југославије у њеним односима са спољним окружењем, а главна и приоритетна (свакако не и једина) средства у домену њеног спољнополитичког деловања.

Уважавајући разлоге и начин на који те спољнополитичке приоритете СР Југославије дефинише један еминентни југословенски теоретичар,⁵⁹ чини се да они не би изгубили ништа од свог идентитета ако би се дефинисали на следећи начин: а) спречавање избијања или обнове оружаних сукоба на својој територији и простору непосредног суседства; б) повратак, односно укључивање СР Југославије у „велику породицу“ владиних међународних и регионалних организација⁶⁰ на основу признавања међународноправног континуитета са претходном Југославијом,⁶¹ в) потпуна нормализација и развој билатералних и мултилатералних односа⁶² са „новим“ и „старим“ суседима, и г) нормализација и развој билатералних односа СР Југославије са моћним светским и утицајним регионалним силама. Тако дефинисаним спољнополитичким приоритетима СР Југославије нема шта да се одузме, па готово да нема шта битно ни да се дода, можда, *интерес СР Југославије да успоставља и развија специјалне билатералне односе са Републиком Српском* у оквиру Уније Босне и Херцеговине, који се у наведеној класификацији спољнополитичких приоритета може сматрати и саставним делом четвртог (по редоследу) приоритета, а за СР Југославију има далекосежан и дугорочан значај.⁶³

Што се тиче могућности остваривања утврђених спољнополитичких циљева (тј. приоритета) сигурно је да су нормализација и развој односа са моћним светским и утицајним регионалним силама приоритет СР

⁵⁹ Опширније: П. Симић, *Спољна политика СР Југославије: континуитет и промене*, исто, стр. 11–13.

⁶⁰ Мисли се на поновно, пуноправно укључивање СР Југославије у чланство Уједињених нација, Организације за европску безбедност и сарадњу (ОЕБС), Светску банку, Међународни монетарни фонд, Светску трговинску организацију и многе друге специјализоване међународне агенције, али и на приближавање и успостављање интеграционих веза са Европским саветом и Европском унијом.

⁶¹ Инсистирање и истрајавање СР Југославије на међународноправном континуитету са претходном Југославијом је основано јер се заснива на чврстим историјским разлозима (Србија и Црна Гора су једине од република претходне Југославије које су своју државност од 1878. унеле у прву краљевину Југославије и у ФНР Југославију), али и правним разлозима (насилна сецесија свих осталих република претходне Југославије).

⁶² Мисли се на сарадњу у оквиру Балканске конференције држава и већ промовисани амерички концепт субрегионалне сарадње – SECI.

⁶³ Таково значење тзв. специјалних паралелних веза СР Југославије са Републиком Српском произилази не само из историјских, етничких (ради се о истом, српском народу) и економских, него и војно-политичких и војностратешких разлога (заједничка „мека“ граница, поуздано савезништво, респективне оружане снаге Републике Српске итд.). Таква врста односа је, иначе, међународноправно санкционирана Дејтонским мировним споразумом, а озакоњена Споразумом између Владе СР Југославије и Владе Републике Српске од 28. фебруара 1997. године.

Југославије за који су везана највећа противуречја и неизвесности. Прво, основно противуречје и неизвесност произилазе из њиховог различитог и амбивалентног односа према југословенској кризи и СР Југославији и периоду сецесије и међунационалних оружаних сукоба на простору претходне Југославије, а јављају се као реална лимитирајућа околност нормализације и развоја билатералних односа (карактер, темпо и ширина) са сваком том силом појединачно. Друго, можда највеће противуречје и неизвесност произилазе из објективних разлика у глобалним интересима и циљевима тих најутицајнијих сила, њихове објективне, противуречне међународне позиције⁶⁴ и њиховог различитог приступа нормализацији и развоју билатералних односа са СР Југославијом.⁶⁵ Извесно је, међутим, да ће, без обзира на ове разлике међу њима, развој билатералних односа са најутицајнијим силама бити одређен степеном конвергенције других спољнополитичких приоритета и државних циљева СР Југославије, глобалним интересима тих сила и њиховим међусобним односима, па није реално очекивати неке радикалне наступе или „захтеве“ (у позитивном или негативном смислу) појединих сила према СР Југославији. Коначно, треће противуречје и неизвесност процеса развоја односа СР Југославије са најутицајнијим светским силама произилазе из огромне несразмере између значаја тих односа за СР Југославију који им придају поједине од тих сила и њихове различите реалне моћи да значајно утичу на профилисање тих односа и обликовање геополитичке и међународне позиције СР Југославије. У вези с тим, сасвим је неспорно да нормализација и развој односа СР Југославије са најмоћнијом светском велесилом – САД, у поређењу са другим утицајним силама, имају највећи значај, да тим односима САД, за разлику од других сила, придају знатно мањи значај,⁶⁶ а да ће, коначно, у односу на све остале силе, САД задржати трајно преимућство и пресудан утицај на остваривање тог, али и свих других спољнополитич-

⁶⁴ Чињеница је, наиме, да су све најутицајније силе (САД, Русија, Кина, Велика Британија, Француска), осим Немачке, сталне чланице Савета безбедности УН, да су све оне, изузев Кине, чланице тзв. Међународне контакт-групе за решавање југословенске кризе, па су, на основу тога, објективно упућене да своје засебне интересе развоја односа са СР Југославијом прилагођавају (или усаглашавају) и подређују потребама одржавања стабилног међународног глобалног партнерства.

⁶⁵ За разлику од Русије и Кине, које континуирано инсистирају на објективној, безусловној и принципијелној нормализацији и развоју односа са СР Југославијом, остале снаге, а најизразитије САД, условљавају нормализацију и развој односа са СР Југославијом остваривањем својих глобалних интереса у региону југоисточне Европе, односно испуњавањем одређених захтева (у погледу демократизације, поштовања људских права, слободе медија, решавања проблема Косова, сарадње са Хашким трибуналом итд.).

⁶⁶ У вези с тим, свакако треба узимати у обзир чињеницу да су Русија и Немачка, у релативно дугом временском рездобљу, заузиле прва два места на листи економских партнера претходне Југославије, да је заинтересованост тих сила, али и Кине, Велике Британије и Француске за нормализацију односа и развој економских веза са СР Југославијом већа од интереса САД не само због традиционалних разлога већ и због блискости и комплементарности привредних структура.

ких приоритета и циљева СР Југославије и на обликовање њеног укупног међународног положаја.

Највеће забуне и доктринарна размимоилажења настају када се државни или спољнополитички циљеви СР Југославије поистовећују са циљевима одбране, односно када се одбрани (као једној од основних делатности државе или као систему) приписују својства и функције које објективно не може да има. Отуда је прецизно дефинисање и диференцирање државних и спољнополитичких циљева и избегавање свих вредносних или емоцијама „импрегнираних“ квалификација један од нужних методолошких захтева (мада не и једини) приликом утврђивања реалних политичких циљева одбране, који, и поред тога, могу да изазивају размимоилажења и оспоравања. Полазећи управо од јасно разграничених државних и спољнополитичких циљева СР Југославије, политичке циљеве одбране земље могуће је условно свести на три основна циља: 1) заштита политичке независности и суверенитета земље; 2) очување територијалне целокупности (интегритета) земље, и 3) спречавање насилне промене уставног поретка земље масовном и организованом унутрашњом оружаном побуном или спољном војном интервенцијом. Сумње и оспоравања се, међутим, не могу избећи ни у вези с таквом класификацијом основних циљева одбране уколико се у њиховом тумачењу не уважава и још један, можда и значајнији методолошки захтев. Реч је, заправо, о томе да се и при тумачењу тако дефинисаних циљева одбране СР Југославије мора избећи стање опсесивне опседнутости (свести) о драстичној угрожености земље свиме што је окружује и што се у њој збива, или фетишизација одбране у неким научним круговима, при чему се тако дефинисани циљеви одбране тумаче само и искључиво као одбрамбени и тиме се, у потпуности и имплиците, одриче свака сврсисходност и делотворност спољне политике, привреде, информативно-пропагандне и других основних делатности државе. У вези с тим, промишљање о стварним функцијама одбране у савременим цивилизацијским условима незаобилазан је интерес и изазов за озбиљне научне подухвате у тој области.

Међу могућим, бројним класификацијама основних функција одбране⁶⁷ издваја се једна која је теоријски и методолошки веома инспиративна и провокативна управо због тога што може (али не мора нужно) да сугерише или побуђује схватање да само и једино одбраном, као посебном делатношћу државе, СР Југославија може да штити и одбрани своје виталне интересе и вредности. У случају класификације, већ у самом методолошком приступу који јој претходи, диференцира се одбрана као јединствена друштвена делатност и функција државе на више основних врста одбране, на: 1) војну одбрану, 2) цивилну одбрану,

⁶⁷ Код већине тих класификација јављају се барем две основне функције одбране – „одвраћање од агресије“ и „способност вођења дуготрајног рата“, које за њихове ауторе нису спорне, али се аутори разилазе у идентификацији и дефинисању других основних функција, при чему их често изједначавају са стратегијским војним циљевима (опширније: Р. Радиновић, *О „новом светском поретку“ и политици одбране Савезне Републике Југославије*, исто, стр. 16–17.

3) економску одбрану, 4) психолошку одбрану.⁶⁸ Неопходно је, међутим да свакој класификацији, односно диференцијацији различитих врста одбране претходи дефинисање општег појма који се класификује (одбрана) и прецизирање критеријума класификације и аргумената који је чине оправданом, што је иначе нужан методолошки захтев таквог поступка. Могуће је, међутим, да се разликовање различитих врста одбране ослања на доктринарна и емпиријска искуства неких других савремених држава,⁶⁹ па да се, према аналогiji, сматра сасвим примереним и доктринарном моделу одбране СР Југославије. И такав приступ, наравно, упућује на питање да ли за разлику од искуства неких, по правилу високоразвијених држава, искуства, а нарочито објективна међународна позиција и реалне могућности СР Југославије, подастиру довољно чврсте аргументе којима би се могло оправдати такво поливалентно диференцирање и обликовање одбране.

Ако би се прихватила претпоставка да је класификовање одбране СР Југославије на више врста одбране доктринарно одрживо и практично потребно, тада је, према било којем критеријуму, неспорно да се, осим функције „вођења одбрамбеног рата“, функције војне одбране (на пример, „одвраћање спољне оружане агресије и спречавање рата“, „спречавање и елиминисање ванредног стања...“) не могу идентификовати само и искључиво као функције те врсте одбране. Уколико је, на пример, реч о критеријуму „обима и интензитета ангажовања Војске у односу на остале снаге (субјекте) и друге основне делатности државе“ (као што су, на пример, спољнополитичка делатност, економска делатност, одржавање унутрашњег реда итд.), остале функције се могу приписати „војној одбрани“ једнако као и неким другим врстама одбране. Ако је, пак, реч о критеријуму „ескалације (градирања) и реалног значаја функције са становишта остваривања циљева одбране“, тада једној од могућих основних функција („ангажовању Војске у мировним операцијама УН“) готово и не би било места међу функцијама војне одбране, нити би било основано да се друге основне функције (изузимајући, наравно, „вођење одбрамбеног рата“) дефинишу само као функција војне одбране, а не и као (и чак превасходно) функције других редовних делатности државе у миру.

Наведена класификација различитих врста одбране остаје на трагу таквог начина промишљања, будући да се, приликом објашњења средстава и начина остваривања прве од основних функција војне одбране („одвраћање спољне агресије и спречавање рата“) помало стидљиво, али довољно јасно, признаје да сукоб (мисли се на „преношење сукоба из суседства на простор СР Југославије“) треба решити првенствено

⁶⁸ М. Зорић, *О стратегији националне одбране*, исто, стр. 98–111.

⁶⁹ На пример, систем тзв. тоталне одбране Шведске чине све врсте одбране које наводи и М. Зорић у својој класификацији. Системе националне одбране Швајцарске и Француске творе војна, цивилна и привредна одбрана, а систем одбране Немачке само војна и цивилна одбрана (опширније: Р. Јовић *Развој концепције и организације цивилне одбране код нас и у свету*, „Војно дело“, бр. 4–5, 1995, стр. 99–104).

дипломатским и политичким, а само посредно и делимично војним средствима и поступцима.⁷⁰ Управо се и једино у таквом поимању објективних могућности одвраћања од спољњег угрожавања малих земаља крије прави одговор на питање како и чиме, пре свега, одвраћати потенцијалне противнике од оружане агресије на СР Југославију или од преношења сукоба на њену територију у условима међународног окружења у којима се реално налази. Наиме, нека савремена искуства већ показују да за угрожавање виталних интереса и вредности СР Југославије потенцијалном противнику и није неопходно да прибегава оружаном агресији, ако своје стратегијске, политичке циљеве (условно их можемо назвати и „ратним“) може остварити комбиновањем других, мање или више радикалних средстава и поступака (као што су информативно-пропагандни рат, интернационализација унутрашње оружане пубуне или сецесионистичких аката, економске санкције, тотална блокада итд.). Зар то не упућује на закључак да се приоритетни и подједнако делотворни чиниоци „одвраћања од агресије и спречавање рата“ налазе у политичко-дипломатској, економско-социјалној, информативно-пропагандној и другим редовним делатностима државе већ у време мира, а да се тзв. војна одбрана, тачније Војска и други делови оружане силе Југославије, појављује као стални, упоредни и непосредно најпоузданији чинилац одвраћања од агресије?

На сличан закључак упућује и анализа друге основне функције, „војне одбране“, из наведене класификације различитих врста одбране, која се идентификује као „спречавање и елиминисање ванредног стања, односно спречавање и сузбијање унутрашњих побуна, тероризма и субверзије против наше државе и политичког система“.⁷¹ Уколико се подразумева да ванредно стање може наступити (тачније – може бити проглашено) не само због унутрашњих оружаних побуна, тероризма и субверзије већ и због настајања неких других, већих поремећаја, опасности и масовних несрећа,⁷² и признаје да та функција садржи две различите, али непосредно зависне и комплементарне компоненте,⁷³ сасвим је сигурно да су најпоузданија и најделотворнија средства за спречавање и сузбијање унутрашњих оружаних побуна, тероризма и свих других унутрашњих облика угрожавања безбедности земље снажан економски просперитет, национална слога, општедруштвени консензус

⁷⁰ Опширније: М. Зорић, *О стратегији националне одбране*, исто, стр. 99.

⁷¹ Исто, стр. 101.

⁷² „Ванредно стање“ је много шири појам од појмова „унутрашње оружане пубуне, тероризма и субверзија“ (значи, није реч о синонимима), и оно се, као уставно-правна категорија, може односити на те појмове, али и, на пример, на стање елементарних непогода великих размера (земљотреси, велике поплаве) и већих техничко-технолошких акцидената и катастрофа.

⁷³ Реч је, наиме, о томе да се, употребом различитих средстава и поступака, та функција остварује кроз две различите и међусобно комплементарне фазе: прву, која се односи на спречавање (узрока и услова) избијања унутрашњих оружаних побуна, настајања и ескалације тероризма и субверзивних аката, и другу, која подразумева елиминисање, односно ликвидацију стања оружане пубуне, тероризма и субверзија организованих и масовних размера које је већ наступило.

о виталним интересима и циљевима државе и социјална стабилност друштва. У вези с тим, тачно је да су посебно значајне „правилне процене ситуације у земљи и међународном окружењу и превентивне политичке, безбедносне, економске, правне и информативно-пропагандне мере и акције“.⁷⁴ Такође, неспорно је да је „ангажовање Војске у борби против побуњеништва крајње средство“,⁷⁵ односно да је употреба Војске у гушењу унутрашње оружане побуне основана и рационална само уколико се поуздано процени (*a priori*) да примена других мера и акција (укључујући и употребу снага МУП-а) неће бити довољно ефикасна, или се примена тих других мера и акција није показала (*a posteriori*) као делотворна. Ако је све то тачно, односно ако релативно верно одражава стварну ситуацију и изазове пред којим се СР Југославија може наћи, сасвим је јасно да и функција „спречавања и сузбијања унутрашњих оружаних побуна, тероризма и субверзија“ није само, па ни преваходно, функција „војне одбране“ већ и других „врста одбране“, тачније – одржавања унутрашњег реда, правосуђа, економског развоја, социјалне политике и других делатности државе.

Разлози и аргументи којима се доказује да функције „одвраћања од агресије и спречавање рата“ и „спречавања и сузбијања унутрашњих оружаних побуна, тероризма и субверзија“ не припадају само, па ни преваходно, „војној одбрани“ не користе се као повод и основа за идентификацију више различитих врста одбране. Логична консеквенција таквог начина промишљања о функцијама одбране сводила би се, наиме, на претенциозну и неодрживу тврдњу да се, поред „војне“, „цивилне“, „економске“ и „психолошке“ одбране, са једнаком аргументацијом могу идентификовати и „политичко-дипломатска“, „културна“, па и неке друге врсте одбране, иманентне друштвеној, односно државној делатности у којој се остварују. Очигледно, тим се путем стиже до крајњег апсурда и, свакако, немоћи да се објасни и схвати положај и улога појединих елемената, односно државних делатности у одбрани, па и систем одбране земље у целини.

Схватање да се неке основне функције одбране остварују у економској, спољнополитичкој, информативно-пропагандној и другим делатностима државе нипошто не може да значи да те делатности (у миру или у рату, свеједно) престају да буду то што јесу и да постају „економска“, „спољнополитичка“, „информативно-пропагандна“ или нека друга врста одбране. Тиме што се у тим другим делатностима државе мање или више, обављају послови значајни за одбрану земље, односно остварују неке од функција одбране, саме те делатности не губе ништа од свог идентитета, нити престаје потреба државе да, у свим условима (па и ратним), обезбеђује њихово целовито обављање. Свим оним пословима, мерама, акцијама, па и аспектима задатака из свог делокруга, којима остварују неке од функција одбране или функције значајне

⁷⁴ М. Зорић, *О стратегији националне одбране*, исто, стр. 101.

⁷⁵ Исто, стр. 102.

за одбрану, те друге основне делатности државе постају саставни део интегралног система безбедности и одбране земље, не губећи при томе свој прави идентитет. Не тако далека историјска, па и најсвежија искуства и поуке упућују на то да СР Југославија, суочена и са најтежим ратним искушењима, мора и може да обезбеди делотворно, упоредно и комплементарно функционисање одбране и свих других основних делатности државе. Једино тако она може успешно да брани и заштити своје виталне вредности, али и да много безболније настави живот у миру.